

ΒΥΡΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΑΠΑΞ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

ΤΟΜΟΣ Γ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1878

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 4

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΛΟΥ ἢ ΤΗΣ ΑΛΟΥ

πόλεως τῶν Ἀχαιῶν Φθιωτῶν

ὑπὸ

ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΒΕΡΕΤΤΑ

Τὴν πόλιν ταύτην ᾤκισε, κατὰ Στράβωνα (Θ κερ. 5) ὁ Ἀθάμανς. Στέφανος δὲ ὁ Βυζάντιος λέγει, ὅτι ἡ πόλις αὕτη κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀθάμαντος ὠνομάσθη Ἄλος ἀπὸ τῆς συμβάσεως αὐτῷ ἄλλης ἥτοι πλάνης, ἣν ἔπαθε, κατ' Εὐστάθιον (Ἰλ. Β. 682) εἰς μανίαν ἐμπεσών. Ὁ δὲ Θεών ιστορεῖ ὅτι Ἄλος θεράπεινα ἦν Ἀθάμαντος, ἡ μη-

νύσατα τὴν Ἴνῳ φρύγειν τὰ σπέρματα, ἧς εἰς τιμὴν τὴν πόλιν ὠνόμασεν. Στέφανος Βυζ. ἐν λ.

Ἐκεῖτο δὲ ὁ Ἄλος ἢ ἡ Ἄλος¹ ὑπὸ τῷ πέρατι τῆς Ὀθρυς, ὄρους πρὸς ἄρκτον κειμένου τῇ Φθιώτιδι, ἑμέρου δὲ τῷ Τυμφορηστῷ καὶ τοῖς Δόλοψιν, ἐκεῖθεν δὲ παρατείνοντος εἰς τὰ πλησίον τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου. Ἀπεῖχε δὲ τοῦ μὲν Ἰτόνου περὶ τὰ ἐξήκοντα στάδια, τῶν δὲ Φθιωτῶν Θεῶν περὶ τὰ ἑκατὸν, καὶ ἐκαλεῖτο Φθιωτὶς καὶ

¹ Λέγεται γὰρ ἀμφοτέρως, κατὰ Στράβωνα (Θ κερ. 5.)

Ἀχαιὴ συνάπτουσα τοῖς Μαλιεῦσι, καθὼς καὶ οἱ πρόποδες τῆς Ὀθρυος. Ὑπερέκειτο δὲ τοῦ Κροακίου πεδίου, καὶ πλησίον τοῦ τείχους αὐτῆς ἔρρεεν ὁ Ἀμφρυσος ποταμός. Στράβ. (Θ κεφ. 5). Ὁ δὲ Ἡρόδοτος (Ζ, 173) τίθησι τὴν Ἄλον¹ ἐν τῇ παραλίᾳ, ἱστορῶν, ὅτι οἱ ἐν Ἰσθμῷ Ἕλληνες, ἀκούσαντες τοὺς ἀγγέλους τῶν Θεσσαλῶν ἀπεφάσισαν ἵνα πέμψωσιν εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ θάλασσαν πεζὸν στρατὸν φυλάζοντα τὴν Ὀλυμπικὴν εἰσβολήν· ὡς δὲ συνελέχθη ὁ στρατός, ἔπλεε δι' Εὐρίπου ἀφικόμενος, δὲ εἰς τὴν Ἄλον τῆς Ἀχαΐας, ἀποβάς ἐπορεύετο εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὰς ναῦς αὐτοῦ καταλιπών.

Συμφωνεῖ δὲ καὶ ὁ Δημοσθένης (περὶ Παραπρεσβ. 163) αὐτῷ, λέγων «Ἄλου δὲ πολιορκουμένου διέπλευσαν (οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων) εἰς τούτον, καὶ πάλιν ἐντεύθεν πρὸς Παρμενίωνα τὸν πολιορκουόντ' ἐξελθόντες ἀπῆραν διὰ τοῦ πολεμίου στρατεύματος εἰς Παγασάς.» Τούτοις συντασσόμενος καὶ ὁ Ἀρτεμίδωρος τίθησι τὴν Ἄλον ἐν τῇ παραλίᾳ, ἐξῶ μὲν τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου κειμένην, Φθιωτὶν δέ. «Προῖόν γάρ ἐνθένδε, λέγει ὁ Στράβων (Θ κεφ. 5), ὡς ἐπὶ τὸν Πηνειὸν μετὰ τὸν Ἀντρώνα τίθησι Πτελεὸν, εἶτα τὸν Ἄλον ἀπὸ τοῦ Πτελεοῦ διέχοντα ἑκατὸν καὶ δέκα σταδίους.» Ἦν δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἱερὸν καὶ τέμενος τοῦ Λαφυστίου Διὸς καὶ ἄλλος σεβάσιμιον. Ἡρόδοτ. Η 197.

Ὅτε δὲ ὁ Ξέρξης ἀφίκετο εἰς τὴν Ἄλον οἱ ὀδηγοὶ ἔλεγον αὐτῷ τὴν ἐπιχώριον παράδοσιν περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Λαφυστίου Διὸς,

¹ Τινὲς νομίζουσι, λέγει ὁ Εὐστάθιος (Ἰλ. Β. 682), ὅτι ἡ Ἄλος δασύεται ὡς ἀπὸ τῆς ἀλῆς, ὅ ἐστι τῆς θαλάσσης, ἀκολούθως τῆ γεωγράφῃ, εἰπόντι Ἄλος καὶ Ἀλιεύς ἐν τῇ παραλίᾳ τῶν Λοκρῶν.

ὅτι ὁ Ἀθάμας ὁ υἱὸς τοῦ Αἰόλου ἐμηχανεύθη μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἰνοῦς σκεφθεὶς ἵνα φρονεύσῃ τὸν Φριξόν, καὶ ὅτι ἔπειτα οἱ Ἀχαιοὶ κατὰ χρησμὸν ἐπέθηκαν τοῖς ἀπογόνους ἐκείνου τοιαύτας ποινάς. Ὁ πρεσβύτατος δῆλον ὅτι τοῦ γένους τούτου ἀπεκλείετο τοῦ βουλευτηρίου, φυλαττομένης τῆς εἰσόδου παρ' αὐτῶν· εἰ δὲ εἰσῆρχετο οὗτος, ἀδύνατον ἦν ἵνα ἐξέλθῃ πρὶν ἢ ἀχθῆ εἰς θυσίαν· διὸ πολλοὶ τῶν μελλόντων ἵνα θυσιασθῶσι φοβηθέντες ἀπέδρασαν εἰς ἄλλην χώραν· μετὰ χρόνον δὲ κατελθόντων ὀπίσω αὐτῶν εἴ τις συναλαμβάνετο εἰσελθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον, στέμμασι πᾶς καλυφθεὶς, καὶ ὡς σὺν πομπῇ ἐξαχθεὶς, ἐθύετο. Ταῦτα δὲ πάσχουσιν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Κυτίσωρος τοῦ παιδὸς τοῦ Φριξοῦ, διότι, ἐνῶ οἱ Ἀχαιοὶ κατὰ χρησμὸν ἐθεώρουν τὸν Ἀθάμαντα τὸν υἱὸν τοῦ Αἰόλου ἄξιον ἵνα προσερχθῆ πρὸς καθαρμὸν τῆς χώρας, καὶ ἐνῶ ἔμελλον νὰ θυσιάσωσιν αὐτόν, ἀφικόμενος ὁ Κυτίσωρος ἐξ Αἴης τῆς Κολχίδος, ἐλυτρώσατο αὐτόν. Τοῦτο δὲ ποιήσας παρώργισε κατὰ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ τὸν θεόν. Ὁ δὲ Ξέρξης ἀκούσας ταῦτα, εὐθύς ὡς ἐπλησίασεν εἰς τὸ ἄλλος, καὶ αὐτὸς δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸ, καὶ εἰς ἅπαντα τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἀπηγόρευσε τὴν εἰσόδον, καὶ τὴν οἰκίαν τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἀθάμαντος ὁμοίως καὶ τὸ τέμενος ἐσέβετο. Ἡρόδοτ. Η 197.

Ἡ Ἄλος, σύμμαχος οὖσα τῶν Ἀθηναίων, ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ Παρμενίωνος, ὡς εἴρηται. Οἱ δὲ Ἀλεῖς, ὡς ἕνεκα ὁ Φίλιππος κατέσχε τοὺς πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων ἵνα συνδιαλλάττωσιν αὐτοὺς πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ Φαρσαλίους, τοιαύτης ἔτυχον διαλλαγῆς, ὥστε ἐξηλάθησαν καὶ ἀνάστατος ἡ πόλις αὐτῶν ἐγένετο. Δημοσθ. (περὶ Παραπρεσβ. 39.) Τοσοῦτο δ' ἀπεχθῶς εἶχεν ὁ Φίλιππος πρὸς τούτους, ἐχθροῦς

τῶν φίλων τοῦ Φαρσαλίου, ὥστε παρασχὼν τοῖς πρεσβευταῖς τῶν Ἀθηναίων τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης ὄρκους, εἶπε: «Σπένδομαι Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Ἀθηναίων συμμάχοις, χωρὶς Ἀλέων (καὶ Φωκῶν). Ἀφελόμενος δὲ ὁ Φίλιππος τὴν πόλιν ταύτην τῶν Φθιωτῶν προσέειπε τοῖς Φαρσαλίοις. Στράβ. (Θ κεφ. 5) καὶ Δημοσθένης. (πρὸς τὴν ἐπιστολ. Φιλίπ. Ι.) Τὸ ἐθνικὸν Ἀλεύς. Σοφοκλῆς δὲ Ἀλουσίους· τινὲς δὲ τῶν γλωσσιστῶν γράφωσι Ἀλίους.

Τῆς πόλεως ταύτης εὐρηνταὶ χαλκὰ νομίσματα, φέροντα κεφαλὴν πωγωνίου Διός· ὅπισθεν δὲ τὸν Φριξόν ἐπὶ τοῦ κριοῦ, τρέχοντος πρὸς δεξιὰ· ὑπὸ δὲ τὸν κριὸν ἐν τῷ πεδίῳ τὴν ἐπιγραφήν **ΑΛΕΩΝ**. Τὰ νομίσματα ταῦτα πάντες οἱ νομισματογνώμονες, ἐν οἷς καὶ οἱ ἡμέτεροι Δάμπρος καὶ Ποστολάκας, δοξάζουσιν ὅτι εἰσὶ τῆς Ἀλέας, πόλεως τῆς Ἀρκαδίας, ἧς τὸ ἐθνικὸν Ἀλεάτης, ὡς τῆς Τεγέας Τεγεάτης· ἀλλ' ἡ δόξα αὐτῶν ἐστὶν ἡμαρτημένη, φρονοῦμεν, διότι τῇ χώρᾳ ταύτῃ τῶν Ἀλέων ἦν οἰκεῖος ὁ περὶ τοῦ Ἀθάμαντος καὶ Φριξοῦ μῦθος¹, ὃν θέλοντες οἱ Ἀλεῖς νὰ διαιωνίσωσιν ἀπεικόνισαν ἐν τοῖς νομίσμασιν αὐτῶν. Ἄλλως τε καὶ ἡ πόλις αὐτῶν, παράλιος οὖσα, εὐφυῶς εἶχε πρὸς τὸν μυθολογούμενον ἀπόπλου τοῦ Φριξοῦ, τῆς Ἀρκαδικῆς Ἀλέας κειμένης ἐν

¹ Ὁ μῦθος οὗτος ἦν ἐπιχώριος καὶ τοῖς περὶ τὸ τέμενος τοῦ Λαφυστίου Διὸς Βοιωτοῖς, κατὰ Πausανίαν, (9.34, 4) ἱστοροῦντα ὅτι, μέλλοντος τοῦ Ἀθάμαντος ἵνα θύσῃ ἐνταῦθα τὸν Φριξόν καὶ τὴν Ἐλλην, ἐπέμφθη, λέγουσιν, ὑπὸ τοῦ Διὸς αὐτοῖς κριός, ἔχων τὸ ἔριον χρυσοῦν, ἐφ' οὗ οἱ πατέρες ἀπέδρασαν. Ἄλλ' οὐδεμία ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ φέρεται πόλις Ἄλος ἢ Ἀλέα. Ἴσως δὲ καὶ ὁ μῦθος, ἐν τῇ Ἀχαϊκῇ Ἄλφ ὑφανθεὶς, ἐξηπλώθη καὶ εἰς τὴν χώραν ταύτην μετὰ τὸν ἐνταῦθα ἐνοικισμὸν τοῦ Ἀθάμαντος.

μεσογαίᾳ. Πρὸς δὲ ἐκ τοῦ Ἡροδότου γινώσκουμεν ὅτι πολιοῦχος θεὸς τῆς Ἄλου ἦν ὁ ἐν τοῖς νομίσμασιν αὐτῆς ἐκτετυπωμένος Λαφύστιος Ζεὺς, οὗ καὶ ἱερὸν ἴδρυτο ἐν ταύτῃ. Τῆς δὲ Ἀλέας πολιοῦχος θεὰ ἦν ἡ Ἀθηνᾶ ἢ Ἀλέα, ἧς καὶ ἱερὸν ἦν αὐτόθι, καθὰ ὁ Πausανίας ἱστορεῖ (Η κεφ. 23), λέγων «Θεῶν δὲ ἱερὰ αὐτόθι Ἀρτέμιδος ἐστὶν Ἐφεσίας καὶ Ἀθηνᾶς Ἀλέας, καὶ Διονύσου ναὸς καὶ ἄγαλμα¹. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἱκανὰ νομίσματα τῆς πόλεως Ἄλου ἐπρωκτεῦθημεν, ὅ τε μακαρίτης πατήρ μου καὶ ἐγὼ, ἐν Φθιώτιδι.

Ἡ Ἄλος ἔκειτο τὸ πάλαι περὶ τὴν θέσιν, τὴν καλουμένην τανῶν Κεφάλος, ὡς δεικνύουσι τὰ εἰρήπια τῆς ἀρχαίας αὐτῆς ἀκροπόλεως.

Περὶ δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου μνημονευομένης (Ἰλ. Β. σ. 682) πόλεως Ἄλου,

Οἴτ' Ἄλον, οἴτ' Ἀλόπην, οἴτε Τρηχίτν' ἐνέμοντο καὶ καταλεγόμενης ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπικρατεῖᾳ τοῦ Ἀχιλλέως, διηπόρου, κατὰ Στράβωνα (Θ, κεφ. 5), οἱ ἀρχαῖοι μὴ ὁ ποιητὴς δὲν λέγει τοὺς τόπους τούτους, οἵτινες νῦν φέρονται ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς Φθιωτικῇ χώρᾳ, ἀλλὰ τοὺς ἐν Λοκροῖς, μέχρι δεῦρο ἐπικρατοῦντος τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς περ μέχρι Τραχίνος καὶ τῆς Οἰταίας· διότι ἔν τῇ παραλίᾳ τῶν Λοκρῶν ἦν πόλις καλουμένη Ἄλος. «Ἔστι γὰρ καὶ Ἄλος καὶ Ἀλιεύς ἐν τῇ παραλίᾳ τῶν Λοκρῶν, καθάπερ καὶ Ἀλόπη.»

Ἄλλ' ἐν τῇ Φθιωτικῇ χώρᾳ δύο ἐφέροντο πόλεις ὁμώνυμοι Ἄλοι, ὧν ἡ μὲν ἔκειτο ὑπὸ τῇ Οἴτῃ, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐν τῇ ἐπικρατεῖᾳ τοῦ Ἀχιλλέως.

¹ Ἐνθα οὐδεὶς, ὡς βλέπομεν, περὶ Διὸς ἢ περὶ τινος ἱεροῦ αὐτοῦ, γίνεταί λόγος.

λέως κατατασσομένη, ἡ δὲ ὑπὸ τῷ π. α. τι τῆς Ὀθρουσ, κατὰ μὲν Ἡρόδοτον καὶ Δημοσθένη καὶ Ἀρτεμίδωρον οὕσα ἐν τῇ ἐξῶ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου παραλία, κατὰ δὲ Στράβωνα ἐν μέσῳ Φαρσάλου καὶ Φθιωτῶν καὶ ὑπαγομένη εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Πρωτεσιλάου. Μαρτυρεῖ δὲ μου τῷ λόγῳ καὶ παρὰ

Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ Παρμενίσκος, ὃς δὲ ἄλλοις ἱστορεῖ τὸν μὲν Μαλιακὸν ὑπὸ τῷ Ἀχιλλεῖ, τὸν δὲ ὑπὸ τῷ Πρωτεσιλάῳ. Τοῦτ' αὐτὸ καὶ Εὐστάθιος (Ἰλ. Β. στ. 682) σημειοῖ, λέγων «Ἄλλος δὲ οὐ μόνον ἡ Φθιώτις αὕτη, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀχαΐας πόλις».

ΛΟΓΟΣ ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΑΥΤΗΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΕΝ Τῇ Αἴθρῳσῃ τῆς ΔΗΜΑΡΧΙΑΣ

ΥΠὸ

ΒΑΣΙΛ. Γ. ΒΥΘΟΥΡΑΚΑ

Ἐφόρου τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος τοῦ συνλόγου ἢ «Ἐστία»

Ἀθήνησιν, τῇ 7 Ἰανουαρίου 1878.

[Συνέχεια]

Παραλληλίζοντες τὰ δύο ταῦτα ἔθνη πρὸς ἄλληλα, εὐρίσκομεν τὴν ὑπεροχὴν ἀναμφιλέκτως τοῦ ἑλληνικοῦ, οὗ ἡ οὐσία συνταυτισθεῖσα μετὰ τοῦ πνεύματος οὐδέποτε τέθηκεν, ἀλλὰ ἔτι καὶ ἔσται εἰς τοὺς αἰῶνας ὡς τι ἀνύπαρκτον καὶ ἀθάνατον. Ἐκ τῆς ὅλης ταύτης περιγραφῆς, κύριοι, τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς παραβολῆς τῶν δύο τούτων ἔθνων τῆς ἀρχαιότητος ποριζόμεθα, καὶ ἐκ τῶν μνημείων ἅτινα κατέλιπον, τὴν ὅλην διαίρεσιν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Αὕτη διαίρεται εἰς δύο μέρη: α) εἰς εἰδικὸν ἢ τεχνικὸν, περιλαμβάνον τὸ ἐπιστημονικῶς γινώσκον τὰ ἐγνωσμένα, κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς, καὶ β) εἰς ὕλικὸν περιέχον αὐτὰ τὰ ἐγνωσμένα.

Ἡ ἐρμηνευτικὴ δηλαδὴ θεωρία τῶν κανόνων τοῦ νοεῖν καὶ ἐρμηνεύειν τοῖς ἄλλοις τὰ εἰρημένα ἢ γεγραμμένα ἢ εἰκονισμένα ὀρθῶς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου ἀνάγεται εἰς τὸ ἄ μέρος τῆς φιλολογίας, ὅπερ συνδέεται μετὰ τῆς ῥυθμικῆς. Τὸ β' μέρος τὸ ὕλικὸν εἶναι πολλαπλοῦν. Ἡ συνέχουσα καὶ ζωοποιούσα ἰδέα τοῦ δευτέρου τούτου μέρους εἶναι ἡ ἐκ τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης μέλλουσα γνώσις τοῦ καθολικοῦ χαρακτῆρος ἐνός τινος ἔθνους ζήσαντος ἢ ζῶντος. Ἴνα ὁμῶς γνωσθῇ ὁ καθολικὸς χαρακτῆρ προκταίεται ἡ γνώσις πολλῶν μερικῶν πραγμάτων, καὶ διὰ τὴν γνώσιν αὐτὰ τὰ μέρη εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη ἐν τῷ νῷ ἡμῶν ὡς βοήθημα ἢ γνώσις τοῦ καθολικοῦ

χαρακτῆρος τοῦ περι οὗ ἐκάστοτε ὁ λόγος ἔθνος. Τοῦτο θεωρεῖται ὡς τὰ μάλα οὐσιῶδες εἰς τὴν φιλολογίαν. Φέρε δὲ ἐξετάσωμεν τὰ μέρη ταῦτα ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ καθολικὴ οὐσία τοῦ πολιτισμοῦ ἐνός τινος ἔθνους καὶ μιᾶς τινος ἐποχῆς λαμβάνοντες καὶ αὐθις τὸν ἄνθρωπον ὡς καὶ ἀνωτέρω.

Ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ συναγομεν ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διττὴ, πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ. Καὶ ἡ μὲν περιλαμβάνει τὰ κοινὰ καὶ ἴδια, δηλ. τὸν πολιτικὸν καὶ οἰκογενειακὸν βίον· ἡ δὲ τὴν ἐπιστήμην μετὰ τῆς μυθολογίας καὶ τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν μετὰ τῆς σφικτῆ μετ' αὐτῆς συνδεδεμένης τέχνης, διότι ἀρχὴ καὶ βάσις πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης εἶναι ἡ θρησκευτικὴ τασίς, ἣτις παρ' ἀρχαίοις ἔχει τὴν μορφήν τῆς μυθολογίας (πρβλ. ἀνωτ. ἱστρ. Mommsen). Καὶ ἡ μὲν τέχνη παριστάνει τὰ τοῦ πνεύματος γεννήματα καὶ τὰς φανταστικὰς ἀντιλήψεις δι' ἐξωτερικῶν μέσων, ἡ δὲ ἐπιστήμη μορφώνει εἰς ἰδέας τὴν γνώσιν. Τέσσαρα λοιπὸν ὅλα τὰ οὕτω συγκροτούμενα μέρη, α.) ἡ ἱστορία τῆς γλώσσης, β.) ἡ πολιτεία καὶ ἡ οἰκογένεια, γ.) ἡ θρησκεία καὶ ἡ μυθολογία. δ.) ἡ ἐπιστήμη καὶ τέχνη. Εἰς ταῦτα ἐμπεριέχεται τὸ σύμπαν τῆς φιλολογίας, διότι ἐξ αὐτῶν σχηματίζονται εἴτα φυσικῶς ὑποδιαίρεσεις συμπληροῦσαι τὸ ὅλον τοῦ ὕλικου τῆς φιλολογίας μέρους.

Εἰς τὴν γνώσιν τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖται ἡ γεωγραφία καὶ χρονολογία, ἐν αἷς ἀναγκαῖον θεωρεῖται ἡ γνώσις τῶν πολιτικῶν ἀρχαιοτήτων εἴτα ἔπονται ὁ ἰδιωτικὸς βίος, τὰ τῆς λατρείας, ἡ ἱστορία τῆς τέχνης καὶ τέλος ἡ ἐπιστήμη. Αὕτη ἀναλυομένη σύγκειται ἐξ οὐσίας καὶ εἰδους. Εἰς τὴν οὐσίαν ἀνάγεται καὶ ἡ μυθολογία μετὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς φιλοσοφίας· διαμεριζομένης δ' ἐπομένως τῆς

φιλοσοφίας· εἰς τὰς διαφόρους μερικὰς ἐπιστήμας ἐμφανίζεται ἐν ἡμῖν ἡ ἱστορία τούτων τῶν ἐπιστημῶν ἀντικείμενον οὕσα καὶ αὐτὴ τῆς φιλολογίας. Τὸ δὲ εἶδος ἢ τὴν μορφήν τῆς ἐπιστήμης δύο μαθήσεις πραγματεύονται. Τὴν μὲν τεχνικὴν σύνθεσιν καὶ ἐσωτερικὴν οἰκονομίαν τῶν τε πεζῶν καὶ ἐμμέτρων συγγραμμάτων θεωρεῖ ἡ ἱστορία τῆς γραμματείας. Τὰς δὲ μορφὰς καὶ δυνάμεις καὶ τὰ πάθη τῆς γλώσσης ἢ γραμματικῆς, ἣτις, φιλολογικῶς θεωρουμένη δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ ἱστορία σπουδαία περιλαμβάνουσα οὕτω ἐντὸς ἑαυτῆς καὶ τὴν μετρικὴν· οὕτω ἀπαρτίζεται ὅλος ὁ κύκλος τῶν φιλολογικῶν μαθησεων, ἀς ἄλλοι ἄλλως διεῖλον καὶ ἀπτηρίθμισαν ἀπὸ τοῦ περιουμοῦ Βολφίου καὶ ἐξῆς.

Ἀφ' οὗ, κύριοι, εἶπομεν περιῶλων τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν μερῶν, ἐν ὑπολείπεται, καὶ τὸ σπουδαιότερον, νὰ λαλήσωμεν καὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς διαίρεσεως αὐτῆς· διότι ἡ γλώσσα εἶναι ἡ κλεις δι' ἧς εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ὅλην φιλολογίαν τῶν δύο προαρίτων ἔθνων τῆς ἀρχαιότητος.

Ὡς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος πρωϊαίτατα διεκρίθη εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας φυλάς, οὕτω καὶ ἡ γλώσσα εἰς ποικίλας διαλέκτους ἐκάστη δι' αὐτῶν ἀνέπτυξεν ἀλληλοδιαδόχως στοιχεῖά τινα τοῦ πολιτισμοῦ ἴδια, εἰς ἃ τὴν προώρισεν ἡ φύσις τῆς. Ἡ ἑλλ. γλώσσα εἶναι μεγίστης ἀξίας, διότι εἰσάγει ἡμᾶς εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ πάντων τῶν ποτὲ ἀκμασάντων ἔθνων πνευματωδεστάτου· εἶναι ἡ πλουσιωτάτη πασῶν, ἣτις δύναται νὰ παριστᾷ καὶ τὰ φαινόμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, καὶ τὰς ψυχικὰς καταστάσεις καὶ συναισθήματα νὰ ἐκφράζη. Ἐπιτηδεῖα εἰς εὐθύμους φαντασίας καὶ εἰς λαμπρότατον ὕψος ἰδεῶν νὰ ὑψώνεται· ἐπίσης ἐπιτηδεῖα καὶ ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων

νά περιορίζεται, και εις εύαρμοστον ανάπτυξιν νά επέκτεινεται, εις σύντονον βραχυλογίαν, νά έναρμόζεται και εις άρθονίαν λόγου εύήχως νά ρέη. Ἐβρά και χάριεσσα, εύφωνος και μελωδική, ισχυρά και άνευ σκληρότητος και όξεϊα άνευ μονοτονίας γινώσκει νά προσαρμόζεται πρὸς πᾶν αἶσθημα, πρὸς πᾶσαν διάθεσιν μετα πρόθυμου έναρμοστίας· επίσης άρμονικῶς ήχούσα πρὸς τε ήλαρὰν ψυχαγωγίαν και πρὸς υπερέφανον σεμνότητα, εις εύκίνητον εύτραπελίαν και εις σεμνοπρεπή σπουδαιότητα, εις τέλοντα πόθον και εις φλογώδη ένθουσιασμόν. Μετά τοσαύτα λοιπόν λαμπρά προτερήματα πεποικισμένη εμφανίζεται άνυπερέβλητος, ως αξιοθαυμάστοτον δημιούργημα και ως μεγαλοπρεπέστατον μνημεϊον τῆς δυνάμεως τοῦ ανθρωπίνου νοῦς.

Τὴν καταγωγὴν και πρώϊμον ανάπτυξιν τῆς έλλην. γλώσσης καλύπτει σκότος προϊστορικῶν χρόνων. Καί εις αὐτὰ ἤδη τὰ άρχαιότατα αὐτῆς μνημεϊα εμφανίζεται εις

τελειότητα βαθμόν τοσοῦτον, ὡς τε πολλῶν χιλιοστηρίδων έκπαιδευσιν προϋποτίθησιν, έτι δὲ και μετά μεγάλου πλοῦτου και άφθονίας λέξεων· κατ' έξοχὴν ὅμως έξήσκησε και ένταῦθα ή φύσις τὰ έαυτῆς δίκαια· αἱ χῶραι δηλ. έν αἷς έπεκράτησεν ή έλλην. γλώσσα εμφανίζουσιν υπερέβλουςαν ποικιλίαν φαινομένων εδάφους και κλίματος· πολυκόλπουσ ακτᾶς και πολυτρόπως διακλαδιζόμενας σειρᾶς ὁρέων, τραχείας και ὀρεινὰς χῶρας παρά τὰς άνθούσας κοιλάδας· ποῦ μὲν τραχὺ και πετρώδες εδαφος, ποῦ δὲ καρποφόρους και καταφύτους πεδιάδας· χῶρας έφ' ὧν συνήθως νεφελώδης επιπολάζει ὁμίχλη, και εις άλλας έφ' ὧν οὐρανὸς εύφρόσυνος και άνέφελος επιλάμπει και καθαρός και διαυγῆς αήρ, ὡς τῆς Ἄττικῆς πρὸ πάντων, ὃ δροσιζόμενος διὰ λεπτῆς αὔρας, και ὃν ὃ Εὐριπίδης παρίστησιν ὡς αἰθέρα πνευματικόν, ὃς τις περιβάλλει πάντα τῶν Ἀθηναίων τὰ έργα ἴδιον χάριν και ήδονήν :

Ἐρεχθεΐδαι τὸ παλαιὸν ὄλβιοι
και θεῶν παῖδες μακάρων, ιερᾶς
χῶρας ἀπορθήτου τ' ἀποφερβόμενοι
κλεινοτάταν σοφίαν, αἰεὶ διὰ λαμπροτάτου
βαίνοντες ἀβρῶς αἰθέρος, ένθα ποθ' άγνάς
έννέα Ηιερίδας Μούσας λέγουσι
Ξανθὰν Ἀρμονίαν φυτεῦσαι
τοῦ καλλινάου τ' ἀπὸ Κηφισσοῦ βόας
τὰν Κύπριν κλήζουσιν ἀφυσσαμέναν
χῶραν καταπνεῦσαι μετρίας ένέμων αὔρας·
αἰεὶ δ' ἐπιβαλλομένην
χαίταισιν εύώδη βόδῶν πλόκον άνθῶων
τᾶ σοφία παρέδρους πέμπειν έρωτας,
παντοίας ἀρετᾶς ξυνεργούς.

(Μήδ. 824.)

Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν διαλέκτων τῆς έλλην. γλώσσης κυρίως τέσσαρες έλαβον διὰ τὰς πολυειδεῖς ἀπ' άλλήλων διαφορᾶς· τὴν Αἰολικὴν, ἥτις διακρίνεται δι' άρχετυπίαν τιὰ και άρχαιότητα, δι' εύκαμψίαν και εύαρμοστίαν, ὡς και δι' άρθονίαν και ποικιλίαν λέξεων, θηρεύει τὸ πρᾶον και χάριεν, χωρὶς νά κλίνη εις υπερέβλουςαν μαλακότητα, επιδιώκει τὸ τρυφερόν και ήδύ, χωρὶς ν' αποβάλλη τὸ ισχυρόν και έντονον. Ἐμφωνος δ' οὔσα και μελωδική, δεικνύεται έσχηματισμένη ἰδίως διὰ τὴν ποίησιν και μάλιστα τὴν λυρικὴν. β.) Τὴν Δωρικὴν, τὴν πολυτρόπως μετασχηματισθεῖσαν εις τὸ στόμα τραχέως και ὀρεινοῦ λαοῦ, παρά τὴν κλίσιν ἣν εἶχε πρὸς τὸ σκληρόν και τραχὺ, ἣν εμφωνος και έντονος ήχῆεσσα και ὠδική, επίσης άρμοδία πρὸς περιγραφὴν ποιμενικοῦ και φυσικοῦ βίου, καθὼς και πρὸς τὸ σεμνοπρεπὲς ὕψος τῆς λυρικῆς ποιήσεως. Ἐνεκα δὲ τούτων και ὃ Ἀττικὸς, ὃς τις άσμένως παρεδέχετο πᾶν ὃ,τι εις τὸ έαυτοῦ συναίσθημα και τὸ υποκειμένον τοῦ λόγου ήρμοζεν, έδωκεν εις τοὺς χωροὺς τῶν δραμάτων του Δωρικὸν έν μέρει χρωματισμόν. γ.) Τὴν Ἰωνικὴν, ἥτις λίαν διαφόρως έμορφώθη· ὅπως αντίθετος πρὸς τοὺς βαρεῖς και σοβαροὺς Δωριεῖς τὸ πολὺ έξηπλωμένον Ἰωνικὸν φύλον διεκρίθη δι' εύκίνησίαν και δραστηριότητα τὸ έπαγωγὸν και φαιδρόν, τὸ φιλεργόν και εύμήχανον, Πολυάριθμα πλήθη τοῦ φύλου τούτου, εκ τῆς ανέκαθεν εύανδρούσης Ἀττικῆς ἐπὶ τὴν έλάσσονα Ἀσίαν μεταναστεύσαντα, κατόκησαν εκεῖ εκτὸς πολλῶν νήσων. Ἡ ανάπτυξις τῶν Ἰώνων κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁμοιάζει πρὸς φυτόν, ἔπερ μεταρτυθεὲν εις γῆν εύφοροτέραν και κλίμα θερμότερον ταχέως αναθάλλει και φυλλοφορεῖ έν ᾧ τὸ ἀπολειφθὲν έν τῇ πατρίδι ὁμοιον δένδρον, ἂν και ἔχη κορμὸν στερεώτερον,

βραδύτερον μὲν εκείνου άνθει· άλλ' ἐπὶ τέλους φέρει άδροτέρους και τροφιμωτέρους καρπούς. Ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν ἀποίκων τούτων επενήργησεν οὐσιωδῶς ὃ ήλαρὸς οὐρανὸς και τὸ ήπιον τῆς έλάσσονος Ἀσίας κλίμα. Οὐδεμία τῶν έλληνικῶν διαλέκτων απέβαλε τοσοῦτον επιμελῶς, ὡς αὐτή, ὅλας τὰς σκληρότητας, οὐδεμία άλλη δὲν εθήρευεν εις τοσοῦτον βαθμόν τὸ μαλακὸν και πρᾶον. Διὰ δὲ βίου ἀδιαλείπτως ενεργοῦ πλουτισθεῖσα και εκμορφωθεῖσα άνεδείχθη υπὲρ πᾶσας τὰς άλλας επιτηδεῖα πρὸς τὰς καρυστάσεις τῆς επικῆς ποιήσεως, εξ ἧς ὕστερότερα διὰ σειρᾶς ιστορικῶν συγγραμμάτων παρήχθη άπλοῦς, εύστροφος και ὠριμῶνως εκμορφωθεῖς πεζὸς λόγος. δ.) Τὴν Ἀττικὴν. Ἡ άρχαία τῶν Ἰώνων πατρίς ή μικρὰ και ἐπὶ καρποφορία τοῦ εδάφους ὀλίγον επιτυχῆς Ἀττικῆ, πολλῶν συνεργησάντων εκτάκτων συμβάντων, οἶα οὐδέποτε έν τοσοῦτῳ βραχεῖ χρόνῳ και τόπῳ μικρῷ, παρήγε μέγεθος πνευματικοῦ βίου και ρώμης, ἀπ' ὅτου ὃ σοφὸς Σόλων διευθέτησε και έστερέωσε τὴν ἀνατραπέισαν τῶν πραγμάτων τάξιν διὰ νομοθεσίας συμφώνου πρὸς τὸν τοῦ λαοῦ χαρακτῆρα. Τὸ νέον τοῦτο δημιούργημα διατηροῦντες και στηρίζοντες εκυθέρων κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Σόλωνος οἱ προσηνεῖς ένταυτῷ και φρόνιμοι τύραννοι Πεισίστρατος και Ἰππίας, οἵτινες μετά προσπαθείας ὄντως Ἀττικῆς πρὸς τὸ πνευματικὸν προσέχοντες, ενεργὸν ἀφιέρουν σπουδὴν οὐ μόνον περὶ πᾶσαν έν γένει ὕψηλοτέραν παιδείαν, άλλὰ και περὶ τὴν γλώσσαν. Ἄλλ' ή τῆς Ἀττικῆς ὕψηλοτέρα ανάπτυξις εγένετο ἤδη τότε, ὅτε οἱ τολμηροὶ και μεγαλόφρονες Ἀθηναῖοι εις τὰ· πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος και τῶν Πλαταιῶν εις τὰ ὕδατα τῆς Σαλαμίνος και τῆς Μικκᾶλης διέπρεψαν ὡς πρόμαχοι τῆς έλληνικῆς ελευθερίας. Ἀπ' οὔ αἱ φυλαὶ αὔ-

ται διὰ τε τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἐμπορίου, καὶ τῶν λοιπῶν ἐχορήγησαν τὰ ἴδια εἰς τὸ λαμπρὸν οἰκοδόμημα, μία πόλις αἱ Ἀθηναίαι, διὰ συνετῆς νομοθεσίας καὶ ἐλευθερίου ἀγωγῆς ἀνδρωθεῖσα, πολλὰ δὲ καὶ καλὰ τρόπαια κατὰ τ' ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων στήσασα ἐπέθηκε τὴν κορωνίδα εἰς μὲν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τὰ Προπύλαια, τὸν Μαρθεωνῶνα, εἰς δὲ τὴν γλυπτικὴν τὸν Ὀλύμπιον Δία καὶ τὴν παρθένον Ἀθηναίαν τοῦ Φειδίου, εἰς δὲ τὴν ποιησιν τὸ Σοφόκλειον καὶ Εὐρυπίδειον δράμα καὶ τὴν Ἀριστοφάνειον κωμωδίαν, εἰς δὲ τὴν ἱστορίαν τὴν Θουκυδίδειον ξυγγραφὴν, εἰς δὲ τὴν ῥητορείαν τὴν τοῦ Δημοσθένους δεινότητα, εἰς δὲ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ὑψίστην καὶ εὐπέειαν τοῦ θεοῦ Πλάτωνος. Ταῦτα δὲ τὰ θαύματα ἐτελέσθησαν ἑνὸς ἀνδρός, τοῦ Περικλέους, κυβερνῶντος, ἀλλ' οὐκ ἄρχοντος. Οὕτω τὸ μὲν ἄστυ τῆς Παλλάδος πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐν ἑαυτῷ συγκεντρῶσαν ἔγεινε κοινὸν παιδευτήριον τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, ἡ δ' ἀπτική διάλεκτος ἐκ πασῶν συγκροτηθεῖσα κοινὸν ὄργανον τῶν λαγίων.

Τοσαῦτα, Κύριοι, περὶ φιλολογίας καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς. Ἦδη ἐπιτραπέιτω μοι νὰ ρίψω τὸ βλέμμα ἐπὶ τῶν νῦν περι-

στάσεων τῆς φιλότιμης πατρίδος· γνωρίζω ὅτι παρεκβαίνω τοῦ θέματος τῆς ὀμιλίας μου, ἀλλ' ὅτε παντὸς Ἑλληνοῦ ἡ ψυχὴ σκιρτᾷ ἐπὶ τῶν κρίσεων τούτων ἡμερῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν δύναμαι νὰ μὴ ὑψώσω τὴν φωνήν.

Ἄλλ' ἐὰν πρακτικώτερον καὶ συμφωνώτερον τοῖς ὑποκειμένοις καιροῖς ἐπιμενωμένω φέλειάν τινα κἂν ἠθικὴν ἐκ τῆς φιλολογίας ἐπιζητοῦντες, τί ἄλλο ὠφελιμώτερον παρὰ τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀνακαλύπτουσαν τὸ θαυμάσιον πικρόμαζον τοῦ βίου τῶν δύο ἔθνων, ἐκ τῶν ἀπλουστᾶτων ἀρχῶν τῆς κοινωνικῆς ὑπάρξεως φυσικώτατα, ὁμαλώτατα, ἀρμονικώτατα εἰς τέλειον ἀνθρωπισμὸν προσαχθέντων, καὶ πρωτεύσαντων μὲν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὀδηγησάντων δὲ ἀδιαλείπτως καὶ ὀδηγούντων τὴν νεωτέραν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν δόδον τοῦ γνήσιου πολιτισμοῦ; Πόσω δὲ μεγαλειότερα ἀποβαίνει ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βίου τῶν δύο τούτων ἔθνων ὠφέλεια πρὸς ἡμᾶς, οἵπερ τοῦ μὲν ἀπόγονοι εὐχόμεθα εἶναι, τοῦ δὲ ἐγγύτατοι συγγενεῖς καὶ ὑποχείριτοι γινόμενοι. Νῦν ὅμως ὅτε ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς Ἑλλάδος διασαλπίζεται ἡ πάλαι ἐκείνη Μαραθωνολάχος καὶ Σαλαμινία φωνή:

... ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδα, ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη,
θήκας τε τῶν προγόνων, νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών.

Τώρα, λέγω, ὡς οἱ πατέρες ἡμῶν πληρέστατα ἐφῆρμον τὴν, ἡμεῖς πρέπει νὰ μὴ ὑστερήσωμεν τούτων, μὴ μείνωμεν ἀνάληκτοι, ὅτε ἡ κλαγγὴ τῶν Ἑλληνικῶν ὀπλων θὰ ἠχῆται εἰς τὰ Τέμπη τῆς Θεσσαλίας καὶ ὡς ἀστραπὴ θὰ ἐπιλάμψῃ ἐπὶ τῶν ὄρεων τῆς δυστυχοῦς ἀλλ' ἐνδόξου Κρήτης.

Ναὶ ὁ καιρὸς ἡγγικεν, εἶναι ἀλήθεια, ἢν ἅπαν τὸ ἔθνος συναισθανόμενον, καταδοκεῖ.

Μὴ τρεφόμεθα μὲ κενὰς ἐλπίδας, παρελήθηθον οἱ χρόνοι τῶν ψευδῶν ὑποσχέσεων, ὁ Ἕλληνας δὲν ἀπατᾶται πλέον. Σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν ἐκτείνεται τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀπειρός τις χλοερὸς καὶ πο-

λυανθῆς λειμῶν τῆς ἀνοίξεως, ὑπὸ τὸν αἴθριον τοῦτον καὶ γλαυκὸν οὐρανὸν τῆς πατρίδος. Ἡ δόξα καὶ ἡ ἐλευθερία κοσμεῖ καὶ καθωραΐζει τὸν ἄνδρα, παρηγορεῖ καὶ στηρίζει τὸ γῆρας. Ναί, κύριοι, ἀτενίζω πρὸς τὸ μέλλον τῆς πατρίδος μετὰ μεγάλης καὶ σταθερᾶς πεποιθήσεως, οὐδεμίαν ὅμως προσοχὴν δίδω καὶ πρὸς τοὺς ὑφάλους καὶ τοὺς σκοπέλους τοὺς περιστοιχοῦντας αὐτὸ πανταχόθεν· διότι ἡ σμικρότης τῶν ἐθνῶν δὲν περιορίζεται πάνποτε εἰς τῆς χώρας τὴν σμικρὰν ἔκτασιν, καὶ τῶν κατοίκων τὸ εὐάριθμον πλῆθος, ἀλλ' ἐκτείνεται περαιτέρω, εἰς τὴν χώραν τῆς καρδίας καὶ τοῦ ἤθους αὐτῶν. Αὕτη τῆς καρδίας καὶ τοῦ φρονήματος ἡ σμικρότης καὶ μικροπρέπεια, εἶναι ἔθνος τινος ὁ μέγιστος ἐχθρὸς, ὁ ἐκμηδενίζων καὶ τῆς χώρας τὸ μέγεθος καὶ τῶν κατοίκων τὸ πλῆθος, καὶ τὰς ἐπιδεικτικὰς καὶ λαμπρὰς τῶν δυνάμεων παρατάξει. Ἔθνος ὅμως τούναντιον σμικρὸν τὴν ἔκτασιν, μέγα δὲ τὴν καρδίαν καὶ τὸ αἶσθημα, εἶναι οὐ μόνον ἰσχυρότατον, ἀλλὰ τὸ μέγιστον, σεβαστὸν, καὶ ἐντιμὸν· διότι ἡ ἠθικὴ δύναμις, καὶ οὐχὶ αἱ ὑλικά καὶ μεγάλα τοῦ ἔθνους δυνάμεις ἔστησαν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς τῆς ἐλευθερίας τὰ ἀθάνατα τρόπαια. Αὕτη εἶναι ὁ πανίσχυρος ἐκείνος μαγνήτης, ὁ ἔλκων ἀκαταμαχῆτως τὰ ἔθνη καὶ τοὺς λαοὺς πρὸς τὴν μεγάλην ταύτην προσωπικότητα. Αὕτη ἡ δύναμις εἶναι τοῦ πλῆθους ἡ πίστις καὶ ἡ πεποιθήσις τῶν λαῶν, ὁ ἐνθουσιασμός καὶ ἡ ἐμπνευσις, ἐνώπιον τῆς ὁποίας πᾶς τις ὑποκύπτει καὶ πίπτει. Σεῖς ἐν τούτῳ τῷ σμικρῷ ἐνδικαιτήματι φοιτῶντες, θάλπετε τὸ φρόνημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, γίνετε πρόδρομοι τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου συμβόλου, τοῦ μετ' ὀλίγον ἐρχομένου νὰ κρούσῃ τὴν θύραν τῆς ἐλευθερίας Ἑλλάδος, τῆς Ἑλλάδος

ἐκείνης τοῦ 1821. Ἐλευθερὰ Ἑλλάς, πρὸς σὲ ἀτενίζομεν τὸ βλέμμα, τροφὴ καὶ ἀνδροκόμῃ τῶν πρωτοτόκων γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου, γενέτειρα τῶν θεοτήτων, αἵτινες τὴν μὲν φύσιν αὐτόματον δοκοῦσαν, ἐνεψύχωσαν καὶ ἐτακτοποιήσαν, τὸν δὲ ἄνθρωπον ἀνύψωσαν ἐπὶ τὴν Πιερίαν, τὸν Ἑλικῶνα, τὸν Πηριχαστὸν ἐμετασσίωσαν εἰς εἰς τὸν Ὀλύμπου. Δαδούγῃς τοῦ παντέγγου πυρός ἐκείνου, μεθ' οὗ τὸ σέλας ὁ Αἰσυμνήτης υἱὸς τῆς ὀρθοδόξου Θεμίδος Προμηθεὺς σὲ πρόωπην, σὲ μόνην ἐξελέξατο νὰ δαδουχήσῃς τὴν οἰκουμένην, νὰ τὴν φωταγωγήσῃς εἰς σκότος ἀμυδροπεγγῆς πλανωμένην, νὰ τὴν ζωογονήσῃς εἰς νεκρῶζων στάσιν διακειμένην. Πανδῶρα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ὡς περ ἐξῴτωθείσης, καὶ ὡς ἐκ παλιγγενεσίας παρὰ σοὶ τὸ πρῶτον ἀναφανείσης! Μῆτερ τῶν πρώτων ἐπὶ γῆς ἡρώων! Πότνια πατρίς! Τηλέκλειτε Ἑλλάς! Βοήθησον τοὺς δούλους ἡμῶν ἀδελφοὺς, ἐμφύτευσον καὶ κραταίωσον ἐν ταῖς καρδίαις πάντων ἡμῶν τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας, ὅπερ ἐνέπνευσας ἄλλοτε εἰς τοὺς ἥρωας τῆς μάχης Παρούσιας καὶ τοῦ Βαφέ! Εἶθε αἱ ἐλπίδες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ μὴ ψευθῶσι καὶ οἱ βραχίονες αὐτοῦ νὰ ἐνισχύσωσι καὶ πραγματοποιήσωσιν αὐτάς.

Πάνομαι τοῦ λέγειν διὰ τῆς ῥήσεως ἐκείνης, ἢν ὁ τῆς φιλοσοφίας δαίμων λέγει ἐν Κρίτωνι: «Μητρός τε καὶ πατρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερον ἐστὶν ἡ πατρίς ἢ σεμνότερον, ἢ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοῖρα καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρὰ ἀνθρώποις τοῖς νῦν ἔχουσι.»

(Τέλος)

Εἰς τὴν ἐν τῷ προηγουμένῳ φυλλάδιῳ καταχωρήσιν τοῦ παρόντος λόγου διορθωτέον τὰ ἐξῆς παραγράμματα: σελ. 177, στήλη 4, στ. 23 ἀρχεται, ἀντὶ ἀρρεται—αὐτόθι, στ. 26, ὁ ποιητικὸς νεανίας, ἀντὶ ὁ ποικίλος νεανίας—σελ. 178 στήλ. 4, στ. 10—14, «Ὁ Ἕλληνας πλὴν τοῦ πολιτευέσθαι, εἶχε...

Κεφαλήνια, 20 Φεβρουαρίου 1878.

Κύριοι τοῦ Συλλόγου ὁ «Βύρων»!

Ἐπιθυμῶ νὰ ἐχτελέσω χρέος μου προσφέροντάς σας τὸ παρὸν μικρὸ μου συγγραμμάκι· μετὸν ῥητὸν ὁμῶς ὄρον νὰ μὴν τυπωθῆ. Ἐπειδὴ, κάθε ποῦ μοῦ ἐτυπώθηκε κάτι στὰς Ἀθήνας, μοῦ ἐπεστράφηκε ἀκροτηριασμένο, μαλιστουπισμένο, καὶ παραμορφωμένο, ὡς ἂν ἤθελεν ὑποστῆ τὴν σκληροκάρδιαν καὶ ἀπανθρωπιάν τῶν Βασιβουζίκων. Συγχωρήσατε, παρακαλῶ, τὴν ἐκφραση τούτη τῆς ἀγανάκτησής μου, ἀναλογιζόμενοι τὸν πόνο μου διὰ τὴν ταχτικὴν κακοποίησιν τῶν πνευματικῶν τούτων τέχνων μου στὰς Ἀθήνας.

Πρὸ ὀλίγου ἔδοσα καὶ τὴν Ποιητικὴν μου, ἀφοῦ προλαβόντος εἶχα δόσει τῇ Στιχουργικῇ μου. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἐκεῖνα ἤμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀντικείμενα πολυτελείας εἰς τὰ γράμματα. Ἐπιθυμῶ ὅθεν τώρα νὰ δόσω καὶ κάτι τί ὠφέλιμο, καὶ ὁμογενὲς μετὰς κλίσεις μας, μετὰ τὰ προτερήματα κ' ἐλαττώματά μας,

ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΝ

Ἡ Τέχνη τοῦ Συγγραφῆν εἶναι καὶ τέχνη τοῦ ὀμιλεῖν καὶ τὸ καλῶς ὀμιλεῖν εἰς τὲς ἐλευθερόνομες πολιτεῖες, γένηται πηγὴ εὐδαιμονίας.

Ἡ Τέχνη τοῦ Δημηγορεῖν καὶ Συγγραφῆν, τὸ λέγω πάλε, συμπαθεῖ μετὰς κλίσεις μας, μετὰ τὰ προτερήματα κ' ἐλαττώματά μας. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες εἴμασθε φύσει φίλαρχοι. Ἡ ἐξου-

σία εἶναι ἡ Θεὰ, καὶ ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἑλλάδι οὐκ εἰσὶ Θεοὶ ἄλλοι πλὴν τῆς ἐξουσίας· καὶ τὸ καλῶς ὀμιλεῖν εἶν' ἐκεῖνο τὸ μέσον ὁποῦ κατευθεῖαν φέρνει εἰς τὸν παράδεισον τῆς Θεᾶς Ἐξουσίας.

Ἰδοὺ λοιπὸν προτίθεμαι σήμερον νὰ βοηθήσω τοὺς νέους σας ν' ἀναβοῦν εἰς ἐκείνην τὴν δόξα, διὰ τὴν ὁποῖαν θέλει παραδόσουν καὶ πατρίδα, καὶ κάθε ἄλλο τιμαλφέστερο, καθὼς ἐκάμανε πάντα καὶ οἱ προγενέστεροί τους εἰς τὴν ἐξουσίαν.

Ἄς διαβάσουμε καὶ σπουδάσουμε τ' ἀκόλουθα, τὰ ὁποῖα καλὰ ἐννοημένα θέλει τοὺς βοηθήσουνε ν' ἀνεβοῦνε· ἀλλὰ καὶ καλὰ καὶ τίμια μεταχειρισμένα, θέλει τοὺς κάμουνε ἀξιότιμους ἀνθρώπους.

Ἡ εὐγλωττία εἶναι δύναμη· καὶ τὴ δύναμη ἔμπορεῖ κανένας νὰ τὴν μεταχειρίζεται καὶ ἐπὶ κακοῦ, καὶ ἐπὶ καλοῦ.

Εἶμαι, Κύριοι, ὁλος ἐδικός σας
ΑΝΔΡ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΝ

Μία ἀπὸ τὲς τόσες ψυχικὲς δυνάμεις μετὰς ὁποῖες ἡ φύσις μας ἐπρόικισε, εἶναι καὶ τὸ νὰ ἔμποροῦμε νὰ ἐκφράζωμε διὰ τοῦ λόγου τὲς ἰδέες μας. Μετέπειτα, ἐπικαλούμενοι τὴν τέχνην εἰς βοήθειάν μας, ἔμπορέσαμε νὰ τὰς ἐκφράζωμε καὶ διὰ γραμμάτων.

Ὅλοι παρομοίως ἔχουμε τὴν ἰκανότητα τούτην, ἕως ὅτου πρόκειται διὰ τὲς κοινὰς

καθημερούσιες χρεῖες μας· καὶ ἤθελ' εἶναι βέβαια ἀχρείασθη ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ σπουδὴ τῆς Τέχνης τοῦ Συγγραφῆν, ἂν δὲν εἴχαμεν ἄλλες χρεῖες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ νὰ συμβιβασθῶμεν μετὰ τὸ ῥάφτη μας, νὰ διορίσωμε παπούτσι, νὰ διατάξωμε τὸ γεῦμα μας, καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἀλλὰ μᾶλλον, ἐβγαίνοντες ἀπὸ τοῦτα, μᾶς χρείασθη νὰ παρουσιασθῶμεν εἰς τὸ δημόσιον, διὰ τῆς συγγραφῆς, ἢ διὰ τοῦ λόγου· μᾶλλον μᾶς χρείασθη τὸ μέσον τοῦτο τῆς δηλώσεως τῶν ἰδεῶν μας νὰν τὸ μεταχειρισθῶμεν ἐχτάχτως ὡς μιαν δύναμιν ἀνωτέρας ἡμπερέσεως, διὰ νὰ πείσωμε τοὺς ἄλλους, τὸ φυσικὸ τοῦτο χάρισμα, εἰς τὸν κοινὸν βαθμὸν τῆς ἡμπερέσεως του, δὲν μᾶς δικάει· ἀλλὰ μία κάποια τέχνη, μία σπουδὴ, μία γύμνασις μᾶς εἶναι ἀναπόφευκτα, τόσο εἰς τὴν ἐκφρασιν τῶν ἰδεῶν μας διὰ ζώσης φωνῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν ἔχθεσίν τους διὰ γραμμάτων.

Ἡ γνώμη τῶν ἄλλων, τὴν ὁποῖα βάνουμε γιὰ σκοπὸν μας, στέκει ἀπέναντί μας, πότε ὡς ἓνα φρούριον, καὶ πότε ὡς βραβεῖον· ἐπειδὴ κ' ἐμεῖς στεκόμεθα ἀπέναντί της πότε ὡς πολέμιοι, καὶ πότε ὡς διαγωνισταί· γιὰ νὰν τὴν κερδέσωμε πάντα.

Δημηγορία ἢ σύγγραμμα εἶναι ἡ δύναμὲς μας, ὁ στρατὸς μας, ὅστις σκοπεῖ τὴν ὁπως δὴποτε κυρίευσιν τῆς γνώμης τῶν ἄλλων. Ἐμεῖς εἴμασθε οἱ στρατηγοί, καὶ σχεδιάζουμε, καὶ μερίζουμε κ' ἐμεῖς τὸν συγγραφικὸν στρατὸν μας εἰς Ἀρχὴν, Μέσον καὶ Τέλος, ὡς οἱ στρατηγοὶ τοῦ Ἄρεως σχεδιάζουσι καὶ μερίζουσι τὸν ἐδικὸν τους εἰς Κύριον Σῶμα, μετὰ Θεξιάν καὶ ἀριστεράν φτέρυγας.

Σπουδὴ τοῦ προκειμένου.

Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐλπίσωμε καλὴν ἐπιτυχίαν στὸ σκοπούμενόν μας, πρέπει πρὶν ἀρχίσωμε νὰ συγγράφωμε, νὰ σπουδάσωμε

καὶ γνωρίσωμε κατὰ βάθος τὸ προκειμένον μας. Ἄν δὲ ἡ φύσις τοῦ προκειμένου μᾶς βάνη καὶ ἀντιπάλους, τότε πρέπει καὶ τὴν θέσιν τῶν ἀντιπάλων μας νὰ σπουδάσωμε.

Ἡ ἐντελής κατοχὴ τῶν ἐδικῶν μας μέσων, θὰ μᾶς ἀξίη τὴ δύναμιν· ἐπειδὴ θὰ μᾶς καταστήσῃ κυρίως πέτοιους τῶν μέσων μας, ὥστε νὰ ἔμποροῦμε νὰν τὰ μεταχειρισθῶμε μετὰ ἐτοιμότητα, μετὰ ἰπιθεξιότητα, καὶ μετὰ ἀσφάλειαν.

Ἡ ἐντελής γνώρισις τῆς θέσεως τῶν ἐναντίων, μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρίαν, καὶ μᾶς βάνει σὲ θέσιν νὰ ἀντισυκόσωμε ἐπιχειρήματα ἐναντίον τους· νὰ προνοήσωμε κάθε τους ἀκολουθιὸν νέον κίνημα, καὶ νὰ ἔχωμεν ἐτοιμὴν ἐκμηδενιστικὴν ἀπάντησιν.

Ἄφοῦ ἔτσι τὸ προκειμένον μας μᾶς γένη γνωστὸν τόσο ὥστε νὰ μὴ φοβώμασθε τὰ ἀπροσδόκητα, εἶναι τότε καιρὸς νὰ σκευθῶμεν καὶ διὰ τὴν ἔχθεσίν του. Πῶς δηλαδὴ νὰν τὸ παρουσιάσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους, διὰ ζώσης φωνῆς, ἢ ἐγγράφως.

Ἐδῶ πάλε, πρὶν ἀρχίσωμε, πρέπει νὰ ζητήσωμε νὰ εὑρωμε στὸ προκειμένον μας τὸ ἀρμοδιώτερον μέρος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ν' ἀρχίσωμε· ἐπειδὴ, ἡ καλὴ ἀρχὴ ἐγγυεῖται καὶ διὰ τὸ καλὸ τέλος· καὶ συμβάλλει πολὺ εἰς τὴν εὐκόλην κατάληψιν τοῦ ὅλου. Ἄν βαλθῶμεν εἰς τὸ καλῆτερον ἔξάγναντο, ἀπεικάζουμε καὶ καλῆτερα.

Ἀρχίζοντες νὰ συγγράφωμε, πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀδιακόπως πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι, τὸ κυριώτερον προσὸν τῆς καλῆς συγγραφῆς εἶναι ἡ σαφήνεια, ἢ φανερότης τῶν ἰδεῶν.

Φανερότης τῶν ἰδεῶν.

Πραγματικῶς, — Πρώτιστον καὶ κύριον πλεονέκτημα κάθε συγγραφῆς εἶναι ἡ φανερότης τῶν ἰδεῶν· ἐπειδὴ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς εἶναι νὰ ἐννοηθῆ.

Ἡ φανερότης εἶναι περισσότερο ἀπὸ σαφῆναι. Ἐπειδὴ φανερότης εἶναι τὸ νὰ βλέπωμεν τὴν ιδεάν σχεδὸν μὲ τὰ ἴματιά μας.

Ἡ φανερότης εἶναι ἡ ἀνώτερη ὄλων τῶν συγγραφικῶν δυνάμεων. Καμμία ἄλλη ἐναντία δύναμη δὲν τῆς ἀντιστέκεται. Ὅλα κλίνουσι εἰς τὴν παρουσίαν της. Οἱ νῶες φωτίζονται. Ἡ συνειδητὸς ὑποχρεώνονται. Τὰ πλήθη σέρνονται.

Ἐπιτυχαίνεται δὲ ἡ φανερότης,

1) Διὰ μιᾶς φυσικῆς *συντάξεως* καὶ διατάξεως τῶν λέξεων, εἰς τὴν *γλῶσσαν* ὅπου καλῆτερα ἐννοεῖ τὸ πλῆθος τῶν ἀκροατῶν ἢ ἀναγνώστων μας.

Ἀρμόδια γλῶσσα. Ἄν θὰ γράψωμε διὰ τὸ ἔθνος μας, δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι, ἡ ἀρμυδιώτερη γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ἤθελε τοῦ μιλήσομε, ἤθελ' εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ ἡ γλῶσσα ἐκεῖνη εἰς τὴν ὁποίαν καθημερινῶς καὶ ὀλημερὶς ὀμιλεῖ καὶ ἀκούει. Ἄν τοῦ μιλήσομε ἄλλη γλῶσσα ἂν τοῦ μιλήσομε λογιωτατίστικα, τοῦ δίνουμε γουροῦνι στὸ σακκί. Ὁ ἀ καταλαβαίνει πῶς εἶναι γουροῦνι μὰ δὲν θὰ νὰ βλέπη καθαρά, ὥστε νὰ ἴμορῃ νὰν τὸ ἐχτιμήσῃ μὲ ἀκρίθειαν καὶ καθὼς πρέπει.

Τὸ λυπηρὸ τοῦτο λάθος συμβαίνει σήμερον στὴν Ἑλλάδα. Στὴν Ἑλλάδα σήμερον ἔχουμε, ἀντὶς γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους, τὴ γλῶσσα τὴ λεγόμενη λογιωτατίστικη. Ἡ γλῶσσα τούτη ἡ λογιωτατίστικη ἴμορῃ νὰ ἴναι κανονικώτερη, μὰ δὲν εἶναι ἡ ἀρμυδιώτερη, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ ἔθνους, καὶ ἀκολούθως δὲν φέρνει εἰς τὸν σκοπὸν τῆς φανερότητος τῶν ιδεῶν μας.

Ἀκόμη. Δὲν φθάνει νὰ ἐννοοῦν οἱ ἀκροαταὶ μας τὴ γλῶσσα στὴν ὁποία τοὺς ὀμιλοῦμε ἄλλὰ πρέπει καὶ νὰν τὴν αἰσθάνονται. Αἰσθάνονται δὲ μόνον τὴ γλῶσσα τὴν

φυσικὴν ἐδικὴν τους· ἐκεῖνη ὅπου ἐμάθανε πρὶν ἔμβουσι εἰς τὸ σχολεῖον.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξαντλώμεν τὴν ψυχικὴν τους δύναμιν σὲ προσπαθείεις τους διὰ νὰ μὰς ἐννοήσουνε ἄλλὰ ἐξεναντίας νὰν τοὺς εὐκολύνουμε νὰ μὰς ἐννοοῦνε· διὰ νὰ οἰκονομοῦμεν εἰς αὐτοὺς τὸ ὅσο τοὺς χρειάζεται διὰ νὰ ἐννοοῦν τὰς ιδέας μας, καὶ νὰ αἰσθάνονται τὰ αἰσθήματά μας.

Γλῶσσα φτιασμένη στὰ γραφεῖα κάποιων ὀλίγων, καὶ παρουσιασμένη σ' ἓνα ἔθνος γιὰ νὰν τὴν κάμῃ ἴδική του, εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποῦ στὰ χρονικά τοῦ κόσμου ἐφάνη τέτοιο τεράστιο!

Ἡ γλῶσσα ἐκεῖνη τῶν λογιωτατῶν ἴμορῃ νὰ ἐξακολουθήσῃ στὴν Ἑλλάδα, ἕως ὅτου οἱ λόγοι τῆς Ἑλλάδος ἐξακολουθοῦν νὰ ἴναι σχολαστικοί· μὰ θέλ' εἶναι πάντα ἴδῃ μίαν παρασαρκίδα στὴ φυσικὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία παρασαρκίδα θέλει ἐμποδίζει τὸ ἔθνος νὰ ἀναπτύξῃ τὸ πνεῦμα του, χωρὶς ποτὲ νὰ ἴμορῃ νὰ γένῃ γλῶσσά του.

Σύνταξη. Φυσικὴ εἶναι ἡ σύνταξη ὅταν καθε λέξη εὐρίσκειται τοποθετημένη σημά εἰς τὴν σχετικὴν τῆς ἄλλης. Ἐτσι, ὅταν λέγω «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον λογικόν» καθε λέξη εἶναι στὴ θέση της, εἰς τὴ θέση ποῦ ἡ φύση τῆς διορίζει· ἀκολούθως ἡ ιδέα μου εἶναι ὀλοφάνερη. Ἄλλ' ἂν ἐξεναντίας ἔλεγα «Πρὸς τὴν διὰ τῶν τῆς ἀφροδισίας ἡδονῆς δελεάτων καὶ παραγωγῆς ἀπογύμνωσιν νεανίσκων τε καὶ ἀνδρῶν»¹. Ἀὖ, τότε ἐξεναντίας ἡ φράση ἐκεῖνη εἶναι γρίφος. Γρίφος ὅπου ἤθελε σκοτίσει τὸν λογιωτατον τὸν ἴδιον, ἂν ἄλλος λογιωτατώτερός του τὴν ἀδειαζε ἀπάνου του. «Τὸ ἕνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ πρώην διευθυντοῦ τῆς Ἀστου-

¹ «Οἱ Καίριοι», ἀριθ. 48, 4 Νοεμβρ. 1872. Σελ. 2

νομίας Κυρίου Βρατσάνου προσβολῆς τοῦ Μαλαβάζη ζήτημα»¹, εἶναι βαβυλωνία, εἶναι κουρκοῦτι, εἶναι Δευτέρα-Παρουσία, εἰς τὴν ὁποία κάθε ψυχὴ φωνάζει γιὰ τὸ κομμάτι κρέας ὅπου τῆς πένει. Ἐπειδὴ, τὸ ἄρθρον τὸ μὲ τὸ ὅποιον ἡ φράση ἀρχίζει ἔχει σχετικὸν τοῦ τὸ ὄνομα ζήτημα, ποῦ ἔβρισκεται στὴν ἄλλη ἀκρὴ τῆς χώρας. Οὔτε ποῦ τὰ μεσάζοντα ἄλλα εἶναι ἀρμυδιώτερα τοποθετημένα.

2) Διὰ τῆς ἀκριθείας.

Ἀκρίθεια λέξεων. Δὲν φθάνει νὰ ὀμιλώμεν καὶ νὰ γράφωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ σύνταξιν ὅπου καλῆτερα ἐννοεῖ ὁ ἀκροατῆς ἢ ἀναγνώστης μας· ἀλλὰ πρέπει νὰ γυρεύουμε καὶ τὲς ἀρμυδιώτερες λέξεις· ἐκεῖνες τὲς λέξεις ὅπου ἐντελῶς ἐκφράζουμε τὴν ιδέα μας· χωρὶς νὰ ὑποφέρωμεν ἄλλην ὀποιοῦν συνώνυμην. Κάποιοι φαρμακοπόλιδες, ὅταν δὲν ἔχουν τὸ ῥιτσινόλαδο ποῦ τοὺς γυρεύετε, πᾶς δίνουμε sal' anglico· θεωρῶντες τὰ δύο τοῦτα ὅμοια, ἐπειδὴ καθαρτικὰ καὶ τὰ δύο. Μὴν ποτὲ μιμηθῆτε τούτους τοὺς Μπακάλιδες, ῥιψοκινδυνεύοντες καὶ σεῖς τὲς ιδέες σας, ὡς ἐκεῖνοι ῥιψοκινδυνεύουν τὴ ζωὴ τοῦ ἀρρώστου σας. Τὸ κοκκινόδαχτυλος εἶναι ἴσως συνώνυμο μὲ τὸ ῥοδοδάχτυλος· ἀλλ' εἶναι τοῦτο τὸ ὅστερο ποῦ θὰ μεταχειρισθῶμε γιὰ νὰ ἐκφράσωμε μὲ ποιητικὴν ἀκρίθειαν τὸ αἰσθημά μας καὶ τὴν ιδεάν μας, ὀμιλῶντες διὰ τὴν πρώτην αὐγὴν.

Ἀκρίθεια ιδεῶν. Ἄλλ' ὡς ἐξ ἀπροσεξίας μεταχειρισθῶμεθα κάποτε λέξιν συνώνυμην μὲ ἐκεῖνην τὴν ὁποίαν χρειαζόμεθα, ἔτσι κάποτε συμβαίνει νὰ ἐκφράζωμεν καὶ ιδεάν ὀλόκληρην παραπλησίαν ἐκεῖνης τὴν ὁποίαν ἐσκοπεύαμε νὰ ἐκφράσωμε.

Εἶναι ἀπίστευτα τὰ ὅσα λέγεις.

Εἶναι ψευδῆ τὰ ὅσα λέγεις.

Ψεύδεται εἰς τὰ ὅσα λέγεις.

Ἴδου συνωνυμία φράσεων. Ἡθελε δὲ σκοτίσω καὶ ἀλλοιώσω τὴν ιδέα μου, ἂν, θέλοντας νὰ ἐκφράσω τὸ πρῶτο, ἐμεταχειρίζομαι τὸ τρίτο.

3) Διὰ τῆς ἀποφυγῆς πεπαλαιωμένων λέξεων.

Εἶναι χρεία νὰν τὸ εἰποῦμε ὅτι ἡ παλαιωμένες λέξεις εἶναι δυσκολονόητες; Ἐὰρ ἀντὶ ἀνοιξῆ, Ἄδῃ ἀντὶ αὐγῆ, Ἰμάτιον ἀντὶ φέρεμα, καὶ ἄλλα ὅμοια, εἶναι τῶρα πλέον ὀρυχτὲς ἀπολίθωτες, ἀναρμόδιες γιὰ μεταχείρισιν. Καὶ τὸ αὐγῆ, καὶ τὸ ὠδῶν, εἶναι αὐγῆ καὶ τὰ δύο· μὰ τὸ πρῶτο εἶναι αὐγῆ φρέσκο, ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι κλουδίτης, σκεπασμένος ἀπὸ τὴ μούχλα τοῦ τάφου.

4) Διὰ τὴν φανερότητα ἀπαιτεῖται καὶ ἡ σωστότητα εἰς τὴν ἐκφρασιν, εἰς τὸ σῶμα τῶν ιδεῶν. Τούτη δὲ ἡ σωστότητα συνίσταται εἰς τὸ νὰ δίνουμε τὴν ιδέα μας χωρὶς περιττὰ, καὶ χωρὶς ἔλλειψεις.

Ἐλλειπὴς εἶναι ἡ ιδέα ὅταν τῆς λείπη κάτι, ἡ ἔλλειψη τοῦ ὁποίου τὴν κάμνει ἄδηλη.

Περιττὰ εἶναι ὅλα τὰ ὁποία ἀφαιρῶντες, ἡ ιδέα ἐξακολουθεῖ νὰ μὲν ἀκέραιη. Εἶναι σφάλμα μεγάλο νὰ νομιζόμε ὅτι πλουτίζουμε τὴν ιδέα μας φορτώνοντες τὴν ἀπὸ προσθήκης. Ἡ ιδέα εἶναι σωστὴ, καὶ εἶναι εἰς τὴν ἐντέλειάν της ὅταν, ἔχοντας ὅτι τῆς χρειάζεται, εἶναι καθαρὴ ἀπὸ παρασαρκίδες, φανερὴ, καὶ ἰσιόδρομη ὡς τὴν ἀχτίνα. Μὴ σοῦ πονέσῃ ν' ἀποκόψῃς καὶ νὰ παραλείψῃς μίαν προσθήκην, ἓνα τί μὴ ἀναπόφευκτον, ὡς καὶ ὅταν ἴναι ὀραῖον· ἐπειδὴ, ὡς καὶ τότε, τὸ ἀποφευκτὸν ἐκεῖνο ζημιώνει τὴν κυρίαν ιδεάν.

¹ Ἀστὴρ τῆς Ἀνατολῆς, ἀριθ. 405, σελίς 3250.

Παράδειγμα.

«'Αν ἐρωτήσωμε τούς ἐξόχους μας γιατί δὲν κινούνται γιὰ νὰ καθαρισθῇ ἡ θρησκεία, καὶ νὰ κατασταθῇ ἀκόμη βιώσιμη; μᾶς ἀποκρίνονται μ' ἓνα νεῦμα μόνον, 'σὰ νὰ ἐθαρενότανε νὰ 'ποῦνε λόγια, σὲ τέτοιαν τάχα ὀκνηρὴν ἐρώτηση.»

'Αν ἐρωτήσωμε τὸν ὄχλο ἀν θέλῃ νὰ καθαρισθῇ ἡ θρησκεία του· ὁ ὄχλος μᾶς λέει πῶς εἶναι ἀσέβεια νὰ 'γγιχθῇ ἡ θρησκεία.

'Ἐτσι, ὅλοι συμφωνῶντες νὰ μὴν ἐγγιχθῇ ἡ θρησκεία, ὅλοι συντρέχουσι νὰ τὴν ἀφίσουσι νὰ ξεπεύσῃ.

Τώρα, ἀν ἐπροσθέταμε εἰς μὲν τὴν πρῶτην περιόδον τὸ «ἐπειδὴ ὡς ὀκνηρὸ θεωροῦν οὗτοι τὸ ζήτημα περὶ θρησκείας». Εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὸ «ἀδαισιδαμονικῶς καὶ προληπτικῶς κρένοντες ὁ ὄχλος γιὰ τὴ θρησκεία του». Εἰς δὲ τὴν τρίτην τὸ «ὡς πραγματικῶς θέλει συμβεῖ, ἐπειδὴ ἐντὸς ὀλίγου θέλει ξεπνεύσει». — 'Αν λέγω ἐπροσθέταμε στὲς εἰρημένους περιόδους τὰς ἄνωθεν προσθήκας, — καλὰ ἐξετάζοντες, εὐρίσκουμε ὅτι, καμμίαν περισσότερην ἰδέαν δὲν ἐπροσθέταμε μὲ αὐτές· ἐπειδὴ, ἡ ἰδέες τῶν προσθηκῶν τούτων, ἐμπεριέχονται ἤδη εἰς τὰς περιόδους· ἐνῶ ἡ περιπτότης τῶν ἤθελε σμικρύνει τὴν δύναμιν τῶν περιόδων καὶ τὴν φανερότητά τους.

Σχηματισμὸς τῶν περιόδων.

'Ἡ Περίοδος εἰς τὴν συγγραφὴν εἶναι ὅ,τι τὰ κλονιά εἰς τὸ περιδῆρι. Πάσις οὖν λοιπὸν τὰ κλονιά τούτα τῆς συγγραφῆς σου νὰ ἦναι λαμπρὰ, διὰ νὰ ἔχῃς εἰς τὴν συγγραφὴν σου ἓνα λαμπρὸ περιδῆρι.

Κάθε σύγγραμμα θὰν ἔχῃ ἓνα σκοπὸν. Εἰς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον κάθε μέλος τοῦ συγγράμματος πρέπει νὰ τείνῃ· καὶ κάθε περίοδος πρέπει νὰ βοηθῇ. Ἐτσι, τὸ ὅλον

καλὰ συνδεδεμένον ἀπὸ μέρη καὶ μόρια ἔχοντα τὸν ἴδιον προορισμὸν, τὴν ἰδίαν διεύθυνσιν, συνιστοῦν δύναμιν ἀκαταμάχητην, ὅπου νικᾷ καὶ κατατροπώνει.

'Ἡ περίοδος ἔχει μεγάλην ὀντότητα εἰς τὴν συγγραφὴν, ἀφοῦ τὸ ὅλον σύγγραμμα δὲν εἶναι παρὰ τὸ σύνολον τῶν περιόδων.

Τέχνη ὅθεν πολλὴ καὶ μεγάλη χρειάζεται εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν περιόδων. Ἀλλὰ ἄλλη τόση τέχνη χρειάζεται διὰ νὰ κρύπτεται ἡ τέχνη, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται διόλου. Ἐπειδὴ, ἡ τέχνη κἀμνει εὐμορφα, ἀλλ' εἶναι ἀσχημη.

'Ἡ περίοδος θὰ ἐμπεριέχῃ τὴν ἐντελὴν ἔκφρασιν μιᾶς ἰδέας. Τίποτε περισσότερον, τίποτε ὀλιγώτερον.

'Ἡ ἰδέα ἡ συνιπτῶσα τὴν περιόδον δὲν ἤθελε 'μπορεῖ νὰ ἦναι ἀτελής, χωρὶς ἑλλειψίν μεγάλην τοῦ συγγραφέως.

Καὶ πάλιν — 'Ὅ,τι 'μπορεῖ νὰ ἐνοηθῇ εὐκόλως ἀπὸ τὴν ἀκρατὴν ἢ ἀναγνώστην, πρέπει νὰ λείπῃ ἀπὸ τὴν περίοδον.

Εἶναι προσβολή. Εἶναι τοῦλάχιστον δυσάρεστο γιὰ τὸν ἀναγνώστη σου, νὰ θέλῃς νὰν τοῦ δείχνῃς ἀπὸ ἓνα σ' ἓνα, ὅ,τι καὶ αὐτὸς βλέπει μὲ τὰ μάτια του· νὰ μὴν τοῦ ἀφίνης κ' ἐκεῖνοῦ νὰ ἐνοῆ κατὰ ἀφ' ἑαυτοῦ του, χωρὶς τὴν παιδαγωγίαν σου.

'Ἡ περίοδος πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ σωστὴν ἔχτασιν, ὥστε ὁ ἀναγνώστης, ἢ ἀκροατὴς, νὰ 'μπορῇ νὰ βλέπῃ εὐθὺς καὶ καθαρὰ ὅλην τὴν ἰδέαν, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἕως εἰς τὸ τέλος τῆς.

'Ἡ πάρα-μεγάλῃ περίοδος μᾶς κάνει νὰ ξεχᾶνωμε τὴν ἀρχὴν τῆς, ἕως νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τέλος τῆς, 'περνῶντες ἀπὸ πολλὰς δευτερεύουσας ἰδέας μεσάζουσας.

'Ἡ πάρα-μικρὴς περίοδος καταστένεται ἀχαμνὲς καὶ ἄχαρες· καὶ ὑποχρεοῦνται νὰ

κόδωμε τὴν συγγραφὴν εἰς λεπτὰ καὶ ἀνούσια τρίματα.

'Ὅσα δὲ προσόντα ἀπαιτήσαμε διὰ τὴν συγγραφὴν ἐν γένει, ὅλα πρέπει νὰν τὰ ἔχῃ ἡ περίοδος· ἐπειδὴ ἡ περίοδος εἰς τὴν ὁλόκλητά τους εἶναι ἡ συγγραφὴ.

Τοποθέτηση τῶν λέξεων.

Προσοχὴ μεγάλη χρεοστεῖται εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν λέξεων, καὶ μάλιστα σὲ κάποια μόρια, τὰ ὅποια κατὰ τὴν θέσιν ὅπου βάνονται, ἀλλάζουσι ὁλοκλήρως τὸ νόημα.

«'Ἡξεῖς ἀφήξεις οὐ θνήξεις ἐν πολέμῳ». Τοῦτο, ἐπειδὴ φτιασμένο ἐπιταυτοῦ ἀμφίβολο καὶ ἀσαφές, δὲν δικαιούμεθα φιλολογικῶς νὰν τὸ κατακρίνωμε. Ἀλλ' ἀν ἡ ἀσάφειά του ἤθελε πηγάξει ἀπὸ ἀδεξιότητος, ἤθελε εἶναι καὶ πολὺ μέμφιμο. Κατὰ τοὺς νόμους τῆς σαφηνείας, ὁ χρηματὸς ἔπρεπε νὰ λήῃ «'Ἡξεῖς, οὐκ ἀφήξεις. Θνήξεις ἐν πολέμῳ.»

'Ἄλλο παράδειγμα. — Μία σημείωσις τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Παρνασσῶ» ἐπὶ τῆς ἐγδόσεως βιβλίου, φέρει ὡς ἐξῆς,

«... Κατ' ἀπαιτήσιν δ' αὐτοῦ (τοῦ «Παρνασσῶ») καὶ καταχωρίζεται ἐν τῷ «Παρνασσῶ» ἡ Ποιητικὴ αὐτοῦ αὕτη ὡς ἔχει ἐν τῷ χειρογράφῳ μεθ' ὅλων δηλαδὴ τῶν ἀνορθογραφῶν, ὡς βεβαίως θὰ ἀποκαλέσωσιν αὐτὰς οἱ μὴ ἀσπαζόμενοι τὰς περὶ ὀρθογραφίας καὶ γλώσσης δοξασίας τοῦ «Παρνασσῶ».

'Ἰδὺ λέξεις κακὰ τοποθετημέναι. Ἡ δὲ κακὴ τοποθέτησὶς τοῦ θὰ κάμῃ τοὺς ἀναγνώστας νὰ νομίσουσι 1ον) «Ὅτι ἐγὼ ἀπαίτησα νὰ καταχωρισθῇ ἡ Ποιητικὴ μου ἐν τῷ Π— 2ον) «Ὅτι ἡ Ποιητικὴ αὕτη εἶναι γεμάτη ἀνορθογραφίαις· ἐνῶ κανένα ἀπὸ τὰ δύο δὲν ἤμποροῦν νὰ ἐνοοῦν οἱ γράψαν-

τες τὴν σημείωσιν. Εἶναι ἀληθινὸν ὅτι εἰς τὸ πρῶτο κῶλον τῆς περιόδου ἔπεται τὸ ὡς ἔχει ἐν τῷ χειρογράφῳ, τὸ ὅποιον ἀνορθῆ κάπως τὴν πρῶτην ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν, μὰ ἴσια-ἴσια ἡ ἐντύπωσις καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς ἐντύπωσεως, συγχεόμεναι σκοτιζοῦν τὴν ἐννοίαν. — Τὸ ἴδιο καὶ διὰ τὸ δεύτερο κῶλον. Ἡ ἐπεξήγησις τοῦ ἀκολουθεῖ ἀπάνου στὲς ἀνορθογραφίας, δὲν ἐξαλείφει ὁλοκλήρως τὴν ἤδη καμωμένην ἐντύπωσιν περὶ ἀνορθογραφίας, ἀλλὰ τὴν ἀφίνει σκοτισμένη καὶ ἀμφίβολου — ὡς τὴν πρῶτην.

'Ὁφελιθεῖτε, κύριοι, ἀπὸ τὸ ἀνωθεν παράδειγμα, διὰ νὰ μὴ γράφετε ἔτσι, παρὰ ὅταν σκοπιμῶς θέλετε νὰ ρίψετε μῶμον ἀπάνου σ' ἓνα κάποιον, χωρὶς νὰ ἐχτίθεσθε. Ἀλλ' ὅταν σὰς ὠφελῇ ἡ σαφηνεία, τότε γράφετε ἀλλῶς, καὶ λέγετε,

«Καταχωρίζεται ἡ Ποιητικὴ τοῦ Δ— ἐν τῷ «Παρνασσῶ» ἀφοῦ ὁ Δ— τὸ ἐπέπρεψε. Καὶ δίδεται ὡς ἔχει ἐν τῷ χειρογράφῳ, κατ' ἀπαιτήσιν τοῦ συγγραφέως, ἀγαπῶντος ἐκεῖνην τὴν ὀρθογραφίαν, κ' ἐκεῖνην τὴν γλῶσσαν».

Εἶναι ὅμως καὶ ἄλλαι περιστάσεις εἰς τὰς ὁποῖας, ἄλλαι λέξεις διάφορες, χωρὶς ν' ἀλλάζουσι ὁλοκλήρως τὸ νόημα, τὸ κατασταίνουσι ὅμως ἀμφίβολον καὶ ἀσαφές.

'Ἀρμονία εἰς τὴν ἔκφρασιν.

'Ὁ πεζὸς λόγος ἔχει κ' ἐκεῖνος τὴν ἀρμονίαν τοῦ εἰς τὰς λέξεις του, καὶ τὸν ῥυθμὸν τοῦ εἰς τὰς φράσεις του.

Πολλὰς φορὰς, εἰς τὴν σύνθεσιν, μὰς σταματᾷ ἡ τοποθέτησις μιᾶς λέξης, ἐπειδὴ ὀξύτονη, ἢ παροξύτονη, ἢ προπαροξύτονη· ἐπειδὴ ὁ ῥυθμὸς τῆς φράσεως ἐκεῖνης ἀπαιτεῖ λέξιν διαφορετικῶν τόνου· ἢ, κάποτε, καὶ διαφορετικῆς ἐκτάσεως, ὑποχρεοῦνται

μας ν' αλλάξωμεν δλοκλήρως τὴ φράση, ἢ ν' ἀπορρίπτωμε τὴ λέξη. — Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ μέρος τοῦτο τὸ τόσον οὐσιώδες διὰ τὴν καλὴν συγγραφὴν, δὲν ἔμπορεῖ νὰ βαλθῆ σὲ κανῶνες.

*Ἡ φυσικὴ καλλαισθησία, βοηθημένη ἀπὸ τὴν ζήτησιν τοῦ ὠραίου, ἀπὸ τὴν γύμνασιν, καὶ στὸ ὕστερο ἀπὸ τὴν πείραν, θέλει διδάξει, ἢ μάλλον ἐμπνεύσει τὸ μέρος τοῦτο εἰς τὸν συγγραφέα.

Χαρακτῆρας τοῦ συγγραφέως.

*Ἡθελ' ἴσως φανεῖ νὰ λέμε παράδοξα, λέγοντες ὅτι ὁ ἀξιότιμος χαρακτῆρας τοῦ συγγραφέως, ἢ γνωστὴ χρηστότης του, τὸ ἀμεμπτον τῆς ἐντιμότητός του, κάμνει μέρος κύριον τῆς Τέχνης τοῦ δημηγορεῖν καὶ συγγράφειν, ὡς ἡ φανερότης, ἢ ἀρμοδιότης, ἢ ἀκριβεία, ἢ μὴ-διεξοδικότης, καὶ κάθε ἄλλο.

Ἐνα κεφάλαιον κανονίζον τοῦ συγγραφέως τὴν διαγωγὴν ὡς μέρος καὶ αὐτὴ τῆς Τέχνης τοῦ δημηγορεῖν καὶ συγγράφειν, ἢθελ' ἴσως φανεῖ ἀτοπο καὶ ἀσχετο μὲ τὸ προκείμενον τοῦ συγγράμματός μας καὶ ὁμῶς στενὴ, στενώτατη σχέση ἐνώνει συγγραφέα καὶ σύγγραμμά του.

*Ἡ συγγραφὴ τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἔγαινει μέσ' ἀπὸ τὰς φρένας τοῦ συγγραφέως, ὡς ὁ ἀτμὸς μέσασθε ἀπὸ κακάδι. *Ὅποια τὰ θερμενόμενα, τέτοιος καὶ ὁ ἀτμὸς τους. Τοῦτο ἐστιγματικῶς ὄντας παραδεδεγμένο ἀπὸ ὅλους, τὰ συγγράμματα καὶ ἡ ἑμιλίαι τῶν συγγραφέων καὶ ῥητόρων κρίνοντας φυσικῶ τῷ λόγῳ προληπτικῶς, καὶ τὰ ἀκούμε προκαταλημένοι, κατὰ τὴν γνώρισιν ὁποῦ ἔχουμε τοῦ συγγραφέως τῶν ἢ τοῦ ῥητόρος τῶν. *Ἐτσι, ὅλοι εἴμεθα ἔτοιμοι νὰ παραδεχθῶμε καὶ προλαβόντως τὰ λόγια ἐνὸς Σωκράτη ὡς ἐνάρτητα, ἐνῶ στὰ λόγια ἐνὸς γνωστοῦ λαοπλάνου, καὶ

τοι φαινομενικῶς καλὰ, ἤθελε ὁμῶς δυστάξουμε.

Ποῖαν δύναμιν, ποῖον κύρος ἤθελ' ἔχουν* τὰ λόγια ἐνὸς Ἐφιάλτου ὑμνοῦντος τὸν πατριωτισμὸν; Ποῖον βάρος τὰ λόγια ἐνὸς Λομπάρδου δημηγοροῦντος τοὺς ὄχλους; Μὲ πόσιν ἀψηφισίαν δὲν ἀκούμε καθήμερῶς τοὺς διεφθαρμένους; νὰ λυπῶνται τάχα διὰ τὴν διαφθορὰν τῆς κοινωνίας;

Μέγα μέρος ὅθεν εἰς τὴν Τέχνην τοῦ δημηγορεῖν καὶ συγγράφειν ἀποτελεῖ καὶ ἡ χρηστοθήθεια τοῦ συγγραφέως. *Ἡ χρηστοθήθεια καὶ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἐξουσία. Εἶναι δύναμη. Καὶ ἐπιβάλλει ὑποταγὴν. *Ὡστε, καὶ ὅταν δὲν εἴμεθα φύσει ἐνάρτεροι, συμφέρει νὰ πασχίζωμε νὰ γενόμεθα κερδοσκοπικῶς τέτοιοι, διὰ νὰ ἔμπορῶμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔτσι ἀποχτημένην ἀρετὴν μας, καὶ νὰν τὴν ὠφελούμεθα ὡς μέσον¹.

Ὁ χρηστοθήτης καὶ ἀκεραῖος χαρακτῆρος ἄνθρωπος, εἶναι ὅσων ἕνας ἀναγνωρισμένος νόμιμος νομοθέτης καὶ τὰ ἠθικολογικά του παραγγέλματα εἶναι ἐπίσημοι αὐθεντικοὶ κώδικες, χαίρομενοι τὴν δημόσιαν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴν πειθῶν.

Θὰ ἔχη λοιπὸν ὁ συγγραφεὺς καὶ ὁ ῥητορας ὁδηγὸν τοῦ τὴν ἀλήθειαν μέτρον τοῦ τὴν δικαιοσύνην* καὶ σκοπὸν τοῦ τὴν τιμίαν ὠφέλειαν. *Ἐτοιμαζόμενος νὰ ἑμιλήσῃ ἢ νὰ συγγράψῃ, χρεοστεῖ νὰ γένεται αὐτὸς πρῶτος ἀνακριτῆς καὶ δικαστῆς τῆς ὑποθέσεως ὁποῦ θὰ ὑπερασπίσῃ* ἀπορρίπτον-

¹ Δὲν ἤθελα νὰ κακοεννοηθῶ, καὶ νὰ ὑποθεθῶ ὅτι συμβουλεύω τὴν ὑποκρισίαν. *Ἡ ὑποκρισία δὲν ἀπατᾷ περὰ τοὺς χυδαίους* ἀλλ' εἶναι φανερὴ εἰς τοὺς νοήμονας, οἱ ὅποιοι κυβερνοῦνε τὰς κοινωνίας. *Ὡστε δὲν εἶναι πρᾶγμα πλέον ἐνάντιον εἰς τὰ συμφέροντά μας ἀπὸ τὸ ἀδίκημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο μᾶς βάνει στὴν ἀράδα τῶν κίβδηλων νομισμάτων.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΥΦΟΥΣ

Ἡ Τέχνη τοῦ δημηγορεῖν καὶ συγγράφειν δὲν ἤθελ' εἶναι πλήρης, ἀν δὲν ἐπέρναμε νὰ ἐξετάσωμε καὶ νὰ καταδείξωμε κάποιους διαφορῶν χρωματισμοὺς εὐρισκόμενους εἰς τοὺς διάφορους χαρακτῆρας τῶν συγγραφέων. Χρωματισμοὶ τοῦτοι ποῦ ἔχουν ὅλην τὴν ἐπιρροὴν ἀπάνου στὸ προκείμενον τοῦ συγγράμματος, ὥστε νὰ πλάθουν* τὴν συγγραφὴν κατὰ τὸν ἰδιαιτερόν τους τρόπον καὶ χαρακτῆρα. *Ἐτσι, γιὰ νὰ μὴ μελετήσωμε παρὰ μόνον δύο ἀντίθετα, — τὰ ἴδια πράγματα, ἀπουκάτου στὸ κοντίλι τοῦ τραγικοῦ, θρηνοῦν* καὶ οὐδύρονται, ἐνῶ ἀπουκάτου στὸ κοντίλι τοῦ ἀστείου γελοῦν* καὶ χαίρονται.

Οἱ διάφοροι τοῦτοι χρωματισμοὶ τῆς ψυχῆς καὶ πνεύματος τῶν διαφόρων συγγραφέων, συνήθως λέγονται ὕφη. Καὶ εἶναι διὰ τούτα τὰ ὕφη ποῦ θέλει ὁμιλήσωμε.

Τί εἶναι ὕφος.

*Ἄν ἐρωτήσωμε τοὺς λεξικογράφους, θὰ μᾶς εἰποῦνε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς λέξεως ὕφος συγγενεῦει μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως ὕφαίρω.

*Ἡ σημασία τοῦ ὕφαίρω ὡς ὅλοι γνωρίζουμε, εἶναι ὅτι, «πλέκω κλονὲς γιὰ νὰ κάμω πανί.»

Τὸ δὲ συγγενικὸν τοῦ ὕφος, μεταφερμένο ἀπὸ τὸ ἀργαλιὸν τοῦ ὕφαντῆ εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ συγγραφέως, πέρνει νὰ δηλώσῃ εἰς τὸ μεταφορικόν του τοῦτο πέρασμα, «πλοκὴν λέξεων, φράσεων, καὶ ἰδεῶν, διὰ νὰ γένη ἑμιλία, δημηγορία, ἢ σύγγραμμα.»

τας τὸ ἀδικο, καὶ ἐγκολπονώμενος τὸ δίκαιο* διὰ τὸ ὁποῖον πρέπει δυνατὰ νὰ ἐνδιαφέρεται.

Ἄν ἐξεναντίας οἱ δύο τοῦτοι τεχνίτες, μετχειριζόμενοι τὴν ἰκανότητά τους ἐπὶ κακοῦ; κατορθώσουνε νὰ ἀπατήσουνε τοὺς ἀκροατὰς ἢ ἀναγνώστας των ὥστε νὰ παραδεχθῶνε τὸ ἀδικο, τὸ ψευδές, τὸ ἀτιμο, τὸ ἀσύμφορον. . . . γίνονται ὑπεύθυνοι διὰ τὸ κακὸν ὁποῦ ἀναγκάτως θὰ πηγᾶσῃ ἀπὸ τὴν ἀπάτην τους καὶ, γρίγορα ἢ ἄργα, θὰ τελειώσουνε μὲ τὸ νὰ γίνουνε ἀντικείμενα φρίκης καὶ ἀπέχθειας εἰς τὰ μάτια ὄλων τῶν ἀνθρώπων. *Ἐνῶ καὶ πρὶν τῆς ἀποκαλύψεως των εἰς τοὺς πολλοὺς, οἱ ὀλίγοι νοήμονες τοὺς οἰχτεῖρου καὶ τοὺς συχαίνονται* ἐπειδὴ παραβάλλον τὰς ἐπιτυχίας τους μὲ τὴν ἀναξιοποίητά τους, καὶ ἡ ἀτιμία ἔγαινει ἔξω ἀναπόφευκτο πόρισμα.

Νέοι φίλτατοι!

*Ὅσοι ἀγωνιάτε διὰ τιμὰς καὶ μεγαλεῖα ὅσα ὑπόσχεται ἡ εὐγλωττία. Τὸ μεγαλῆτερον, τὸ ἰσχυρότερον ἀπὸ ὅλα τὰ μέσα τῆς ῥητορικῆς, ἔπειτα ἀπὸ τὴν φανερότητα, εἶναι ἡ τιμιότης τοῦ ῥήτορος, καὶ ὁ ἀξιόπρεπτης ἀπαράμειπτος χαρακτῆράς του.

Φυλάξατε ἀκηλίδωτην τὴν τιμιότητά σας* ἀσπίλον τὸν χαρακτῆρά σας* εὐγενῆ τὴν ψυχὴν σας* καὶ θέλει εἴσθε μίαν ἡμέραν οἱ κατ' ἐξοχὴν συγγραφεῖς καὶ ῥήτορες, ἐν μόλις-μόλις ἢ φύση σὰς βοηθήσῃ.

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τῆ βοήθεια τῆς φύσης, ὁ λόγος σας, ὅπωςδῆποτε γραμμένος ἢ εἰπομένος, θέλ' εἶναι πάντα πολιτικὸν εὐαγγέλιον καὶ κανόνας διαγωγῆς διὰ τοὺς συμπολίτας σας εἰς δὲ θέλει εἴσθε οἱ ἀληθῶς, οἱ πραγματικῶς ἅγιοι τῆς κοινωνίας.

Ἡ πλοκή δὲ τούτη, ἀπουκάτου στὸ κοντίλι τοῦ κάθε συγγραφέως, φυσικῶ τῷ λόγῳ, πέρνει καὶ διαφορετικὸν χρωματισμὸν, ὥστε νὰ σχηματίζῃ διάφορα ὕψη. Πραγματικῶς, καθημερινῶς ἀκοῦμε νὰ λένε, «τὸ ὕφος τοῦ Ἡροδότου, τὸ ὕφος τοῦ Δημοσθένους, τὸ τοῦ Θουκυδίδου, τὸ τοῦ Λυσία, κλπ.» ἐπειδὴ κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὸν τρόπον του, τὸν ἰδιαίτερόν του τρόπον νὰ ὑφαίνη καὶ παρασταίνῃ τὰς ἰδέας του· κατὰ τὸν ἰδιαίτερον τρόπον ὅπου ἔχει νὰν τὰς συλλαμβάνῃ καὶ τὰς συνδυάζῃ.

«Τὸ ὕφος, λέγει ὁ Blair, ἔχει πάντοτε »στενὴ σχέση μετὸν τρόπον μετὸν ὅποιον »σκεφτόμεθα· ἐπειδὴ εἶναι μία πιστὴ ζωγραφία τῶν ἰδεῶν ὅπου γεννηῶνται εἰς τὸ πνεῦμα μας, καὶ τοῦ τρόπου μετὸν ὅποιον »γεννηῶνται.»

Ἡ ἐξέταση τοῦ ὕφους ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τῆς σχέσεώς του μετὸν συγγραφέα, εἶναι ἔργον φιλολόγου ἐξετάζοντος τὸ ὕφος τοῦ δεῖνα, ἢ δεῖνα ἄλλου συγγραφέως. Ἐμεῖς θέλει ἐξετάσωμε τὰ διάφορα ἐφικτὰ εἶδη τοῦ ὕφους ἀπολύτως, καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν σχέσεών τους μετὸν συγγραφέα.

Τὰ εἶδη τούτα θέλει εἶναι, — τὸ ἀπλοῦν, τὸ εὐγενές, τὸ παθητικόν, τὸ μεγαλοπρεπές, τὸ ὑψηλόν, τὸ ἀστεῖον.

Ἵψηλόν.

Ἵψηλόν ὕφος, διαφέρει ἀπὸ ὑψηλὴν ἰδέαν.

Ἵψηλόν ὕφος εἶναι τὸ ἀνώτερον τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἀλλ' ὄχι ἴσον τῆς ὑψηλῆς ἰδέας. Ἡ ὑψηλὴ ἰδέα εἶναι ἀστραπὴ κάποτε ποῦ ἐχπλήττει καὶ ὑψώνει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀκρατοῦ ὑπεράνω τοῦ ἑαυτοῦ τον, καὶ τὸ ἀφίνει ἐχπληχτον νὰ ἀναλογίζεται τὴ λάμψην της. Εἶναι δὲ κάποτε καὶ νύξιν μυστηριώδους στοχασμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ με-

γαλεῖον ἀδυνατοῦμε νὰ συλλάβωμε ὀλόκληρον.

Τὸ ὑψηλὸν ὕφος μεγαλύνει τὴν ψυχὴν μας ὑψόνοντάς τιν ἕως εἰς τὰ ὕψη του, καὶ θέλγοντάς τιν εἰς τὸ μεγαλεῖον του.

«Κύριε ὁ Θεός μου, ἐμεγαλύνθησθε σφόδρα. »Ἐξομολόγησιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐνε»δύσω, ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, »ἐκτείνων τὸν Οὐρανὸν ὡσεὶ δένδρον. Ὁ στε»γάζων ἐν ὕδασι τὰ ὑπερῶα αὐτοῦ. Ὁ τι»θεις νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ. Ὁ περιπα»τῶν ἐπὶ πτερούγων ἀνέμων. Ὁ ποιῶν τοὺς »Ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λει»τουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. Ὁ θεμε»λιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς· »οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶ»νος. Ἄβυσσος ὡς ἱμάτιον τὸ περιβόλαιον »αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν ὀρέων στήσονται ὕδατα. »Ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου φεύξονται. Ἄπὸ »φωνῆς βροντῆς σου δειλιάσουσι. κλ.»

Πολλοὶ βλέπουν ὑψηλὴν ἰδέαν εἰς τὸ «Γεννηθήτω φῶς· καὶ ἐγένετο φῶς.» Ἄλλ' εἶναι καὶ πολλοὶ ἄλλοι ποῦ δὲν βλέπουν εἰς τοῦτο διόλου ὑψηλὴν ἰδέαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὴν ὑψηλὴν ἰδέαν δὲν ἔμπορεῖ τὸ πνεῦμα μας νὰν τὴν συλλάβῃ ὀλόκληρην. Πρέπει ὅμως ἕνα κάποιο μέρος αὐτῆς νὰ μᾶς γένηται προσιτόν, νὰ ἀνοίγεται εἰς τὸ πνεῦμα μας διὰ νὰ ἔμποροῦμε ἀπὸ ἐκεῖνο νὰ κρίνωμε διὰ τὴν φοβερότητα τῆς λοιπῆς ἀπορρήτου καὶ ἀκαταλήπτου. Ἄλλὰ εἰς τὸ «Γεννηθείτω φῶς· καὶ ἐγένετο φῶς», δὲν βλέπομε τίποτε, οὐδὲ καὶ τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς ὑπερφουοῦς ἐκείνης ἀπειροῦ ἐνεργείας.

Πηγαὶ ὑψηλῶν ἰδεῶν,

1ον) Μεγαλεῖα τῆς φύσεως. Θεότης¹. Αἰωνιότης. Ἀπειρότης. Στερέωμα. Ὀκεανός κλ.

¹ Ὅχι καθὼς τὴν ἐννοεῖ ὁ παπᾶς· ἀλλὰ καθὼς τὴν ἐννοεῖ ὁ φιλόσοφος. Ἡ θεότης τοῦ παπᾶ δὲν ἔχει τίποτε ὑψηλόν.

2ον) Ἀνθρώπινα μεγαλεῖα. Μεγαλειότης συμβάντων. Ἐξοχοὶ ἡρώϊμοί. Ὑπερταται αὐταπαρνήσεις. Μεγάλοι κίνδυνοι κλ.

3ον) Ἡ πιστευομένη ἀόρατη παρουσία ὑπερφουῶν δυνάμεων.

4ον) Ἡ ἀτομικὴ φυσικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ συγγραφέως ἢ ῥήτορος.

Μεγαλοπρεπές.

Τὸ Μεγαλοπρεπές δὲν χρειάζεται τὸ ὕ-

φος τοῦ Ὑψηλοῦ. Προωρισμένο διὰ δημόσιες τελετὰς, ἐγκώμια πολεμιστῶν ἡρώων, διήγησες βασιλικῶν παρατάξεων, καὶ ἄλλα ὅμοια, ἀρκεῖται εἰς τὴν μεγαλοπρέπειάν τους τὴν ὅποιαν ὅμως ἀπαιτεῖ διὰ νὰ ἀρμόζῃ εἰς τὰ μεγαλοπρεπῆ θεάματά του, διήγησές του, ἐξόμνησες, κλ.

Εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πατριάρχου στὰς Ἀθήνας, ὁ Βαλαορίτης ἐπιτυχῶς εἶπε,

Πῶς μᾶς θωρεῖς ἀκίνητος;
Ποῦ τρέχει ὁ λογισμὸς σου;
Τὰ φτεροτά σου τὰ ὄνειρα
Γιατί στὸ μέτωπό σου
Νὰ μὴ φυτρόνουν, γέροντα,
Τόσες χρυσῆς ἀχτίδες
Ὅσες μᾶς δίδει ἡ ὄψη σου
Παρηγοριῆς κ' ἐλπίδες;
Γιατί στὰ οὐράνια χεῖλῃ σου
Νὰ μὴ γλυκοχαράζῃ,
Πατέρα, ἕνα χαμόγελο;
Γιατί νὰ μὴ σπαράζῃ
Ζωὴ μέσα στὰ στήθη σου;
Καὶ πῶς στὸ βλέφαρό σου
Οὔτε ἕνα δάκρυ ἐπρόβαλε
Οὔτ' ἔλαμψε τὸ φῶς σου; κλ.

Παθητικόν.

Τὸ παθητικόν εἶναι τὸ ὕφος τῶν ἐλεγείων, τῶν ἐρωτικῶν ἐπιστολῶν, τῶν ἐπι-

κηδείων λόγων, τῆς τραγωδίας, καὶ ἐν γένει παντὸς θεάματος ἔχοντος εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ πάθος.

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ

Ἐχτορα σηδερόκαρδε, νὰ φύγῃς
Κρυφὰ ἀπὸ μένα! Κᾶνε δὲν σοῦ ἐπόνθη
Γιὰ τὸ παιδί σου; Νὰν τὸ πάρῃς πρῶτα
Στὴν ἀγγαλιά σου, νὰν τοῦ πῆς πῶς πηένεις
Σὲ φονικὴ μονομαχία; Πῶς ἴσως
Τὸ βλέπεις γιὰ τὴν ὕστερη φορὰ; Πῶς ἴσως...

. "Εχτορα πηένεις
 Εἰς τὴν κακὴν μου τύχην καὶ γυρεύεις
 Νὰ μὲ γελάσης. Δὲ γελῆται μίᾳ
 'Οποῦ ἀγαπάει ὡσὰν τὴν Ἀνδρομάχην.
 "Ἐχουν' τὰ βασιλόσπητα ὀλοῦθε
 "Αφαντα αὐτιά καὶ μάτια ποῦ ἀγρυπνοῦνε
 Καὶ δὲν ἔμπορεῖ κρυφὸ νὰν τὰ ξεφύγῃ.

Καὶ παρεμπρός,

"Εχτορα στάσου . . . μιὰ στιγμὴν ἀκόμῃ.
 Ἀκόμῃ μιὰ στιγμὴ. Νὰ τὸ παιδί σου
 Μὲ τὸ χεράκι του τ' ἀθῶο γυρεύει
 Νὰ πιάσῃ τὰ φτερά τῆς κόρυθός σου.
 Ἀγκάλιασέ το, φίλισ' το, ποιὸς ξέρεῖ . . .
 "Ὡ κακότυχῃ ἐγὼ! Βάνω στὸ νοῦ μου
 Συμφορὲς, καὶ κακὸ σοῦ προσμηνάω. κλ.

Εὐγενές.

Τὸ ὕφος τὸ εὐγενές, εἶναι τὸ ὕφος τῶν εὐγενῶν. Δὲν ἐννοῶ τῶν χρυσοβίβλων εὐγενῶν οἱ ὁποῖοι ἔμπορεῖ καὶ νὰ μὴν ᾔναι διόλου εὐγενεῖς· ἀλλὰ τῶν φύσει εὐγενῶν οἱ ὁποῖοι εἶναι πραγματικοὶ εὐγενεῖς. Ὁ πραγματικῶς εὐγενὴς ἄνθρωπος ἔχει φύσιν τοῦ τὴν εὐγένειαν, καὶ τὴν ἀντανακλαῖ ἢ ψυχὴ τοῦ εἰς ὄλας τοῦ τὰς συναλλαγὰς μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους παρομοίως, τόσον ἀνωτέρους του, ὡς καὶ κατωτέρους του.

Τὸ εὐγενές ὕφος, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ εὐγενοῦς ἀνθρώπου, συνίσταται, ὄχι μόνον εἰς τὰς εὐγενικὰς λέξεις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν εὐγενικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεώς των, καὶ εἰς τὴν ὅλην εὐγενῆ συμπεριφορὰν τοῦ ὑποκειμένου. Ἐνας τέτοιος πραγματικὸς εὐγενὴς, θέλ' εἶναι πάντα βέβαιος διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὸ σέβας τῶν συμπολιτῶν του· καὶ ὁ λόγος τοῦ ἀνάμεσόν τους θέλει ἔρρισκεῖ συμπάθειαν. Ὅ,τι δὲ ἤθελε γράψῃ ἢ δημηγορήσῃ ὁ τοιοῦτος εὐγενὴς ἄνθρωπος, ἤθελε εὐοδιάζει ἀπὸ τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς του. Ἡ εὐγένεια τῆς ψυχῆς εἶ-

ναι χάρις θεία, εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς ὁποίας περσσότερο παρὰ σὲ κάθε ἄλλο εὐεργέτημα, βλέπουμε τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Ὑψίστου.

Ἀπλοῦν.

Ἀπλοῦν εἶν' ἐκεῖνο τὸ ὕφος εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ ὁποίου καθέναν νομίζει ὅτι καὶ αὐτὸς ἤθελε γράψῃ καὶ ὁμιλήσῃ ἔτσι, ἂν ἤθελε. Καὶ ὅμως τὸ ὕφος τοῦτο εἶναι τὸ σπάνιον προτέρημα ὀλίγων προνομιούχων τῆς φύσεως συγγραφέων. Κανένα ὕφος δὲν εἶναι δυσκολώτερον· κανένα ὠραιότερον· κανένα ἀγαπητότερό του. Ἡ ἀπλότης τοῦ ἔχει κάτι τὴν παρθενικὸν ὁποῦ μαγεύει τὰς ψυχὰς καὶ τὰς κυριεύει. Εἶναι ὅθεν τὸ ἐφάμιλλον τοῦ ὑψηλοῦ· καὶ ἐγὼ δὲν ἤθελε δι-στάξω νὰν τοῦ δόσω καὶ τὰ πρωτεῖα, διὰ τὴν μεγάλην του χρησιμότητα, καὶ διὰ τὴν ταπεινήν, ἀλλ' ἀκατάσχετην δύναμήν του. Ἐπειτα ἀπὸ τὰς ἠθικὰς ἀλήθειαις τῶν Εὐαγγελίων, τὸ εὐθὺς ἔπειτα ποῦ μὲ πείθει ὅτι τὰ Εὐαγγέλια εἶναι ἔργον θεῖον, εἶναι τὸ ὕφος τους.

Ἀστεῖον.

Ἀστεῖον εἶν' ἐκεῖνο τὸ ὕφος ὁποῦ γεμί-ζει εὐθυμίαν τοὺς ἀκροατὰς καὶ τοὺς ἀναγνώστας. Παίζει μὲ τὸ προκειμένον του· καὶ παίζοντας εὐχαριστεῖ καὶ διασκεδάζει, χω-ρεῖς νὰ λαβόνῃ φιλοτιμίαις καὶ φιλαυτίαις.

Δὲν πρέπει νὰ συγχέομεν τὸ ὕφος τοῦτο μὲ τὸ σατυρικόν. Τὸ σατυρικόν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα.

Τὸ σατυρικόν εἶναι δικαστὴς αὐστηρὸς, καὶ τιμωρητὴς ἀδυσώπητος.

Τὸ ἀστεῖον εἶναι παιδί ἄκακο ποῦ παίζει γιὰ νὰ ξεδόσῃ. Εἶναι ἴσως γιὰ τοῦτο ποῦ ἐσυνηθήσθηκε πάντα, οἱ συνήθως ἀστειεύο-μενοι νὰ ἔπερνοῦνε γιὰ ἐλαφρόμυαλοι. Ἄλλ' ἀδίκως.

Τὸ γαλλικὸν ἔθνος, ἐν γένει, εἶναι ἀστείον χαρακτήρος· καὶ ὅμως εἶναι τὸ μέγα ἔθνος. Οἱ Βενετοὶ εἶναι ἴσως καὶ ἀστειότεροι ἀπὸ τοὺς Γάλλους. Καὶ ὅμως ἡ χερὶὰ ἐκείνη τῶν ἀστειῶν ἐσταθήκανε γιὰ αἰῶνες οἱ κύριοι τοῦ Ἀδριατικοῦ, οἱ καταχτήται τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ φόβιτρο τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Μεσογείου, οἱ καταστήσαντες τὴν πόλιν τους πόλιν-μουσεῖον.

Ἴδου τὰ κυριώτερα ὕφη εἰς τὰ ὁποῖα ἔμποροῦμε νὰ μιλοῦμε καὶ νὰ συγγράφωμε.

* *

Ἐκαμα τὴν μικρὴν τούτην ἔχθεσιν τῆς Τέχνης τοῦ συγγράφειν καὶ ὁμιλεῖν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι μιὰ μέρα ἴσως νὰ γένη ὠφέλημη εἰς τοὺς νέους τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοὺς ἤδη εὐρισκομένους εἰς τὰ πράγματα ἐλπίδα δὲν εἶναι. Ἐκεῖνοι θὰ ξανάμβου-νε εἰς τὰ μνήματά τους καθὼς ἐβγήκανε ἀπὸ ἰδαῦτα βρικολάκοι-λογιώτατοι, μὲ τὰς δο-τικὰς τους, τ' ἀπαρέμφατά τους, τὰς γενι-κὰς τους ἀπόλυτες, τὰ ὠά τους, τὰ ἔαρά

τους, καὶ μὲ ὅλες ὅσες ἄλλες ἀπολύθωσες εὐρεθήκανε στὲς ἀνασκαφὰς τῶν παπύρων.

Ἄν ὅμως τότε ἡ ἐρχάμενη γενεὰ δὲν πληθῇ ἀπὸ τῆ νεκρὰ τοῦ σχολαστικισμοῦ, ἀλλὰ ἔξακολουθήσῃ τὴν παλιμπαιδοσύνη τῶν σημερινῶν λογιωτάτων, Ἀἴ, τότε θὰ ἴπῃ πῶς ἡ Ἑλλάς τοῦ 1821 ἐγεννήθη παλιμπαις· καὶ κάθε νοήμων ἄνθρωπος ἔμπορεῖ νὰν τῆς εὐχηθῇ καλὴν ταμπακέρα, καὶ καλὴν ψυχὴν.

Ἴδου εἰπομένα ὅσα εἶχα νὰ εἰπῶ στὴν Τέχνη τοῦ δημηγορεῖν καὶ συγγράφειν. Ἄλλὰ δυστυχῶς, ἰδὸν ἡ τέχνη χωρὶς τεχν-νῆτες! Οἱ ποιηταὶ, οἱ ῥήτορες, οἱ ἱστορικοὶ οἱ συγγραφεῖς κάθε εἴδους ἐπεράσανε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, χωρὶς ν' ἀφίσουνε μιμη-τὰς των.

Τὰ αἴτια τοῦ λυπηροῦ τούτου θὰν ᾔναι διάφορα· μὰ δὲν μελετῶ παρὰ ἓνα, τὸ ἀποτελεσματικώτερον ἴσως — «τὸν σχολαστικισμὸν τῶν λογιωτάτων, καταφρονούντων τὴν γλῶσσα τοῦ ἔθνους, ἢ ὁποῖα ἤθελε ζωοποιήσῃ, ἢ θελ' ἐγγαστρώσει τὰ πνεύμα-τα, καὶ τὰ κάμει νὰ γεννήσουνε.»

Ἐπειδὴ, Κύριοι, ἔχετε το γιὰ βέβαιον, «τὰ ἀνομοιογενῆ δὲν συγγαστρώνουνε.» Καὶ ὁ λογιωτατισμὸς δὲν εἶναι ὁμοιογενὴς τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνοῦ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΓΟΡΕΙΝ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΝ

ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΣ ΥΠΟΠΤΟΥ

Ἡ ὀπισθεν Τέχνη τοῦ Δημηγορεῖν καὶ Συγγράφειν, συνισταμένη σχεδὸν ὀλοκλή-ρως εἰς φανερότητα ἰδεῶν, δὲν ὠφελεῖ παρὰ τοὺς ὑπερασπίζοντας δίκαιαις ὑπόθεσιν.

Τοὺς εὐρίσκόμενους ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ἄδικου ἢ φανερότης ποσῶς δὲν τοὺς ὠφελεῖ. Ὡστε, φίλε ἀναγνώστη, ἀν ἦσαι ἀπὸ τούτους τοὺς ὑστερους, χρειάζεσαι τὴ βοήθεια μιᾶς ἐναντίας τέχνης.

Εἰς ἐπὶ συστήνω γλῶσσα βαθεῖα λογισματικὴ· σύνταξιν περιπεπλεγμένη· μακρὰς περιόδους παραγομισμένες ἀπὸ δευτέρουσας ιδέας· πεπαλαιωμένες λέξεις, ὡὰ καὶ ἔαρα, ἱμάτια, ῥινόμακτρα, καὶ ὅ,τι ἄλλο παρόμοιο. Καμμίαν ἀκρίθειαν, οὔτε εἰς τὲς λέξεις, οὔτε εἰς τὲς ιδέας· ὕφος σκοτεινόν, ὕφος Μαντείου· σύγχυσιν, καὶ εἰς τὴν σύγχυσιν φωνασκεῖες· ἢ Πατρίδα, ἢ Ὀρησκεία, ὁ Ἔθνισμός, τὰ Ἱερά Κειμήλια (γραμμμένα πάντα με κεφαλαϊώδη ψηφία, ἐὰν συγγράφης) νὰ μὴ λείπουν· ποτὲ ἀπὸ τὸ στόμα σου, ὡς καὶ ὅταν δὲν σχετίζονται με τὴν ὑπόθεσιν.

Πρόσδε — Πρέπει νὰ μάθης νὰ ἐνθουσιάζεσαι, νὰ φανατίζεσαι, γιὰ ὅ,τι βλέπεις ὅτι ἀρέσει εἰς τοὺς ἀκρατάς σου· καὶ νὰ κατηγορᾷς τὸν ἀντίπαλόν σου (ἀν ἔχης τέτοιον) ὡς φρονοῦντα τὰ ἐναντία τῶν ἀκρατῶν σου. Ὑποθεμένον δὲ ὅτι ὁμιλεῖς εἰς τοὺς ὄχλους, ἢ δουλειά σου εἶναι κακομένη.

Ἡ δουλειά σου θέλ' εἶναι κακομένη παρομοίως, ὡς καὶ ὅταν ὁμιλῆς εἰς νοήμονας ἀνθρώπους· ἀν τοῦτοι δὲν ἦναι ἀκεραίου

χαρακτήρος, καὶ ἐπιρρεάζονται ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ ἀνόητου ὄχλου.

Ὁ ὄχλος συνηθᾷ πάντοτε νὰ θαυμάζη ὅσα δὲν ἐννοεῖ· νομίζοντας ὅτι δὲν τὰ ἐννοεῖ ἐπειδὴ ὑψηλὰ, καὶ ἀνώτερα τῆς καταλήψεώς του.

ΑΝΔΡ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ.

Σημ. διευθ. «Βύρωνος». Τὴν χαριστάτην διατριβὴν τοῦ διακεκριμένου ἐν Κεφαλληνίᾳ λογίου κ. Ἀνδρ. Λασκαράτου, σταλεῖσαν πρὸς ἀνάγνωσιν ἐν τῷ συλλόγῳ «Βύρωνι», ἐτολμήσαμεν νὰ καταχωρίσωμεν ἐν ταῖς στήλαις τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ παρὰ τὴν ῥητὴν τοῦ συγγραφέως ἐντολὴν, ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὠραῖον αὐτῆς ἀπλοῦν ὕφος, περὶ οὗ τοσοῦτον ἀπλῶς καὶ χαριέντως ἅμα πραγματεύεται ἢ προκειμένη διατριβή. Κατεβάλομεν ὅμως τὰς δυνατάς προσπαθείας, ὅπως καταχωρισθῇ ὡς ἐστάλη, μὴ ἀκροτηριαζομένη κατὰ τὴν τύπωσιν. Ἄν ἀπετύχωμεν, δὲν πταίει ἢ προαίρεσις ἡμῶν.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΦΑΝΑΡΙΩΤΗΣ¹

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ

Α'

Ἵμεῖς, Κύριοί μου, θὰ με δικαιώητε ἐὰν ἄρθῶς πράττω ἐπιγράφων τὸ ἄρθρον μου ὁ *Πρῶτος Φαναριώτης*, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ἰμβρίου Κριτοβούλου, καίπερ ζήσαντος ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν τὸν μὲν πατριαρχικὸν ναὸν ὑποκαθίστα ἡ πενιχρὰ γυναικεία Μονὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τοῦ περιωνύμου ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ὁ βριαρὸς καὶ οἰζύνους πορθητὴς κατεσκευάζε διὰ τοῦ ἑλληνος ἀρχιτέκτονος Χριστοδούλου τὸ μεγαλαπρεπὲς τζαμίον Σουλτάν Μεχμέτ. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα Φαναριώτης δὲν σημαίνει πλέον τὸ ὄνομα τοῦ κατοικοῦ τῆς περικλεοῦς συνοικίας, ἣν ἐπὶ ἀλώσεως ὑπερήσπιζεν ὁ μέγας δούξ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ὡς ἡ λέξις μαυσωλεῖον οὐδαμῶς σημαίνει τὸ κενοτάριον τοῦ συζύγου τῆς περικλεοῦς Ἀρτεμισίας.

Ὁ Κριτόβουλος, οὗ τὸ ὄνομα τὸ πρῶτον δὲν ἀκούει ἢ σύγχρονος φιλολογία, ἐζητεν ἐπὶ τῶν πρώτων ἀπὸ ἀλώσεως ἐτῶν, ἀλλ' οἱ Φαναριῶται ἤκμασαν μετὰ δύο ἔκτοτε ἑκατονταετηρίδας, ὡς νομίζομεν· καὶ ὅμως, ἀκριβέστερον καὶ θαυότερον ἐρευνημένου τοῦ πράγματος τὸ νόμισμα τοῦτο φαίνεται μὴ ἐχόμενον ὑποστάσεων καὶ κίβδηλον·

¹ Αἱ σημειώσεις παραλήφθησαν ἵνα μὴ ἐξογκωθῇ πολὺ.

πόνημα ἱστορικὸν ἀξιοσύστατον, ὁ ὑπὸ Κριτοβούλου γραφεὶς βίος Μωάμεθ του Πορθητοῦ μέχρι τοῦ ἰζ' ἔτους τῆς βασιλείας αὐτοῦ, πόνημα, μελετηθὲν ὑπὸ τῶν κκ. Müller καὶ Ubicini, ἐκδοθὲν δ' ὑπὸ τῶν κκ. Didot ἐν τῷ Ε' τόμῳ τῶν *Fragmenta historico-rum Graecorum* δύναται ἵνα κάλλιστα χρησιμεύσῃ ἢ κυριώτερα βάσις καὶ πηγή, ἀφ' ἧς δυνατὸν ἐστὶν ἵν' ἀντληθῇ πᾶν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ιδέας ἡμῶν ὅτι οἱ Φαναριῶται: τὸ εὐγενὲς ἐκεῖνο σύστημα, τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθνικοῦ ὁρίζοντος οἱ φαινότατοι ἀστέρες, οἱ ἐξοχοὶ διπλωμάται οἱ σώσαντες τὸ μὲν κυβερνητικὸν σκάφος ἀπὸ φοβερῶν σκοπέλων, τὸ δὲ Γένος ἀπὸ στιγμῶν κρισίμων, οἱ μεγίστην ἐπὶ συνεχῇ ἔτη ἐξασκήσαντες ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους καὶ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἀνωτάτων αὐτοῦ ἀρχόντων, οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες τὴν σήμερον ἀνάπτυξιν, πρόοδον καὶ σχετικὴν ἐλευθερίαν τοῦ γένους ἠδραΐωσαν καὶ διὰ τοῦ πολυτίμου αὐτῶν αἵματος: οἱ Φαναριῶται οὔτε εἰς τὸν ἐξ ἀπορρήτων Μαυροκορδάτου οὔτε εἰς τὸν λαμπρὸν Νικουσίον χρεωστοῦσι τοῦ μεγαλείου αὐτῶν τὴν βάσιν καὶ τὴν ἀρχήν.

Καταβῶμεν κάτω καὶ τῶν χρόνων τοῦ Νικουσίου. Κάτω καὶ τῶν χρόνων τοῦ περιβοήτου Καντακουζηνοῦ. Ὅτε, καθὰ μέχρι τοῦδε πιστεύεται καὶ καθὰ παραδίδωσιν

ἡ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθνικὴ ἱστοριογραφία, ὁ περικλεῆς Ἱερεμίας Α' ὁ ἀπὸ Σοφίας ἐλάμβανε τὴν τρομερὰν διαταγὴν τῆς ἀμέσου εἰς μουσουλμανικὰ τεμένη μετατροπῆς τῶν ὀλίγων σωζομένων χριστιανικῶν ναῶν, ἐμηχανεύθη στρατήγημά τι, ὅπερ ἐπιτυχὸν ἀπέδειξε τὸν γεραγὸν πατριάρχην μάρτυρα τῆ προαιρέσει καὶ σωτῆρα τοῦ γένους, ὅπερ ἐπιόμαινε· ἀλλὰ δῶμεν δίκαιον, ἀφοῦ ὑπάρχει ὁμολογούμενον ὅτι τῆ συμπράξει καὶ συμβουλῇ καὶ συναρωγῇ κατώρθωσε τὸ ἔθνοςωτήριον θαῦμα τοῦ ἐπισήμου ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε ἄρχοντος Ξενάκη. Ὁ Ξενάκης ἐτέλεσε θρίαμβον πολὺ μείζονα ἢ ὁ Μαυροκορδάτος, ὅτε κατώρθου τὴν ἐπὶ τῶν ἁγίων τόπων ἀναγνώρισιν τῶν δικαιοματίων τῶν Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων. Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τοῦ Νικουσίου καὶ ἔτι πλείον πρὸ τοῦ Ξενάκη σπουδαῖον διεδραμάτισε πρόσωπον ἕτερος Ἑλληνας, ἱστορικός, πολιτικός καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἱατρός, ὁ Ἰμβριος Μιχαὴλ Κριτόβουλος.

Ὁ Κριτόβουλος, Μιχαὴλ ὀνόματι, γνωστὸς ἐν Ἀνατολῇ ὡς ποιητὴς εὐχῶν τινῶν καταστάς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὅτε αἱ εὐχαὶ αὐταὶ ἐξεδόθησαν ἐν τέλει τῆς «ἐπιτομῆς τῶν προφητανικοδοξαδικῶν ψαλμῶν», μόλις ἐγνώσθη ἐν τῆ σοφῇ Ἑσπερίᾳ πρὸ δεκαεπταετίας ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος τεμάχιά τινα τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ Tischendorf ἐν τῇ κατὰ τὸ 1860 ἐν Λειψίᾳ ἐκδοθείσῃ *Notitia editionis cod. bibl. Sinaitici* κατόπιν, ὅτε ἐδημοσιεύετο τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ πόνημα μετὰ τῶν καλῶν προλεγόμενων τοῦ κ. Müller ἐν τοῖς *Fragmenta historicorum Graecorum*. Ἄλλως τε ἡ ἱστορία τοῦ Κριτοβούλου ἦν ἡδὴ εἰς χεῖρας πάντων καὶ ὁ φιλέλλην Γαλάτης κ. Egger δὲν θά ἐλυπεῖτο, ὡς ἔλεγεν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ «ἡ ἑλλάς κατὰ τὸ 1453» τῷ ἀναγνωσθέντι ἐν τῇ ἐτησίᾳ πανηγυρικῇ συνελύσει τῶν πέντε

ἀκαδημιῶν, τῇ 16 Αὐγούστου 1864, διότι δὲν ἠδυνήθη ἕως τότε ν' ἀναγνῶ ἢ τὸν πρόλογον μόνον.

Ἴσπην λύπην ἠθέλομεν αἰσθάνεσθαι καὶ ἡμεῖς εἴπερ εἴχομεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὸν πρόλογον, διότι ἐκ τοῦ προλόγου οὐδὲν μανθάνομεν περὶ Κριτοβούλου, χάρις ὅμως εἰς τοὺς κκ. Διδότους μελετῶμεν ὅλην τὴν ἱστορίαν καὶ βιογραφοῦμεν δι' αὐτῆς, ἢ μᾶλλον δι' ἑαυτοῦ, τὸν Κριτόβουλον· τῷ ὄντι ὁ μὲν βίος τοῦ ἀνδρὸς καθίσταται εὐφεγγέστερός πως, καίπερ πάλιν σκοτεινὸς καὶ ἀλαμπῆς ὑπάρχων, ἢ δὲ τμηκαῦτα ἐθνικὴ φυσιογνωμία φωτίζεται καθαρότερον καὶ ἐναργέστερόν πως τις προσβλέπει εἰς τὰς πτυχὰς τῆς ἐθνικῆς ἢ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως, τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅστις, ὡς ὀρίσαμεν ἄνω τὸ ὄνομα τοῦτό, ἐστὶ καθ' ἡμᾶς ὁ πρῶτος *Φαναριώτης*.

Β'

«Κριτόβουλος ὁ νησιώτης τὰ πρῶτα τῶν Ἰμβριωτῶν τὴν ζυγγραφὴν τήνδῃ ξυνέγραψε.» Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀρχόμενος ὁ συγγραφεὺς, ὅπως μιμητῆ τὸν Θεουκιδίδην, καθιστᾷ ἡμῖν γνωστὸν ἀπλῶς τὸν τόπον τῆς γεννήσεως· ἦν αὕτη ἡ νῆσος Ἰμβρος γνωστὴ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ὡς πατρὶς Βαρθολομαίου μοναχοῦ, τοῦ διορθωτοῦ τῶν ἱεροτελεστικῶν βιβλίων, κληρικῶν χρησιμωτάτου εἰς τὸ Γένος καὶ πολυμαθοῦς· φέρων ὅμως ὁ ἱστορικός ἡμῶν τὰ πρῶτα τῶν νησιωτῶν, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν, δεικνύται ἀνὴρ ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιρροὴν ἐν τῇ παιπαλοέσῃ νήσῳ καθὰ κατωτέρω δεικνύται ἐναργῶς· τί πρὸ τῆς εἰς τὸ στάδιον τοῦ δημοσίου αὐτοῦ βίου εἰσελεύσεως ἐπραττε, περὶ τὸ ἐνησχολεῖτο ἀκριβῶς οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, καίτοι ὁ μὲν Tischendorf, ἀγνοοῦμέν τι ἐρεῖσθεις πληροφορία, ἀπο-

φαίνεται ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἦν ἀγιορείτης μοναχὸς, αὐταῖς λέξεσι λέγων *inter monachos Graecos montis Athonis inrentus est qui historiam rerum ab eo (Muhamede II) gestarum, conscriberet*, ὁ δὲ Παρχνίκας γραμματέα ὀνομάζει τοῦ πορθητοῦ, ἡμεῖς δὲ, ὡς ὑπέθεσε καὶ ὁ κ. Müller, ἐκ τοῦ τρόπου τῆς περιγραφῆς, ἦν ποιεῖται τοῦ κατὰ τὸ 1467 ἐνσκήψαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει λοιμοῦ, πειθόμεθα μᾶλλον ὅτι μετῆρχετο τὸν ἱατρὸν. Οὐδὲ παράδοξον τὸ ἄκουσμα· ἦδη οἱ πλείονες τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἱ διαπρεπεῖς μὲν ἀξίας καὶ θέσεις ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐγκαχειρισμένοι, διαπρεπεῖς δὲ μέρος εἰς τὰ συμβάντα τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθνικοῦ βίου λαθόντες ἀπὸ τοῦ κλεινοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν εὐκλεῶς βιώσαντος Στεφάνου Καραθεοδωρῆ καὶ τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιγένους μετῆρχοντο τὴν ἱατρικὴν· καὶ τὴν εὐκλειαν αὐτῶν ὀφείλουσιν εἰς τὴν θείαν ἐκείνην ἐπιστήμην, ἥτις, εἶπεν ἡδὴ ὁ σοφὸς Σολομῶν «ἀνυψώσει κεφαλὴν ἱατροῦ καὶ ἔναντι μεγιστάνων δοξαστήσεται.» Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἱατρός ὢν ὁ Κριτόβουλος προσεκολλήθη εἰς τινα τῶν ἐπισήμων τῆς αὐλῆς Μωάμεθ τοῦ πορθητοῦ, ἔκτοτε δὲ συνέδεσε στενάς μετὰ τῶν Τούρκων σχέσεις, τὰς ὁποίας μετεχειρίσθη πάντοτε πρὸς εὐημερίαν τῶν ὁμοίων αὐτῷ.

Ὁ Κριτόβουλος ἱατρός καὶ θεολόγος καλός, ὡς οἱ κατόπιν Φαναριῶται, ὑπάρχει ἐν τούτῳ, ἢ μᾶλλον, καὶ ἐν τούτῳ, ὁ ἀξίος πρόδρομος τῶν μεγάλων τούτων τοῦ Γένους εὐεργετῶν· ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος κεφαλαίου οὐδαμῶς ἀφορᾷ εἰς τὸ δι' ἀντιπαρβολῆς δεῖξαι τὸν Κριτόβουλον τὸν πρῶτον Φαναριώτην· ἐκτιθέμεθα τὰ συμβάντα, ἐν οἷς ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος, ἐν οἷς φαίνεται ἐπιδρῶν ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τοῦ πνεύματος

τῶν πασσάδων καὶ σατραπῶν Τούρκων καὶ ἐξ ὧν πάντων δεικνύται ὅτι ἐγίνωσκετο παρ' αὐτῶν πρὸ πολλοῦ καὶ αὐτοὺς πρὸ πολλοῦ ἐγίνωσκε· τῷ ὄντι δὲ ἡ μεταξὺ Ὁθωμανῶν καὶ Ἑλλήνων συνάφεια τίς ἀρνεῖται, ὁ κατὰ βάθος μελετήσας τῶν χρόνων τούτων μάλιστα τὴν ἱστορίαν, ὅτι ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀεῖ ποτε, καθ' ἀπάσας τῆς μεσαιωνικῆς τοῦ ἔθνους ζωῆς τὰς περιόδους εἶχεν ἀνάγκη ὁ ἄσιανός δυναστής, μεθ' ὅλον δὲ τὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπάρχοντα ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ Ἑλληνικοῦ καὶ ἄσιανου κόσμου, οὔτε ὁ εἰς ἐφάνη ἀνάξιος τῆς τοῦτέρου ἀφοσιώσεως οὔτε ὁ ἀφοσιωμένος ἐπεβουλεύθη τὰ συμφέροντα τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Παράδειγμα Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἀνὴρ πολιτικός καὶ πρωθυπουργὸς ἄσιανου δυνάστου, παράδειγμα ἄλλοι τε, ὧν ἀρκούμεθα ἀναφέροντες τοὺς καὶ ὡς ἀγίους κανονισθέντας ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Πέτρον καὶ Ἀντώνιον, υἱοὺς Ἰωάννου τοῦ Συρακουσίου, συλληφθέντας μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Σικελίας, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Κακεδόνος, ὑπὸ τοῦ ἐμίρου Ἀβραχίμ, ἐφ' οὗ διδαχθέντες τὴν ἀραβικὴν κατεστάθησαν ὁ μὲν Ἀντώνιος γενικός, ἴσως Λογοθέτης γενικοῦ, καθότι οὗτος ἐλέγετο ἀπλῶς καὶ γενικός, ὦν ὁ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργός, ὁ δὲ Πέτρος Σακελλάριος, πρόεδρος ἴσως τοῦ Σενάτου ἢ τοῦλάχιστον ὑπουργός τῶν (φυτεύσεων) τῆς γεωργίας· ἡ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων σχέσις ἐγένετο στενοτέρα πολλάκις δι' ἐπιγαμιῶν, ἀλλ' οὐχ ἤττον πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ αὐτοὶ οἱ Ἑλληνες αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου προσελάμβανον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν Τούρκους, τοῦθ' ὅπερ ὁ διάστημα τῆς Τουρκοκρατικῆς ἐκδότης Μαρτίνος ὁ Κρούσιος θεωρεῖ ὡς μέσον διανοῖξαν τὴν πρὸς κατάκτησιν ὁδὸν γράφων (σελ. 56) «*Quidam enim Grae-*

corum, ut suis hostibus superiores fierent. Turcica auxilia arcessuerunt.» Πλείστοι δ' ἐξωμόταται Γραικοὶ καὶ ἀξίας μεγίστας διεπιστεύθησαν, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων εὐρίσκει τις ἐν τοῖς χρονολογικοῖς τοῦ ἱστοριογράφου Χατζῆ Κάλφα καταλόγοις, περὶ ὧν μακρότερος λόγος ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς παρουσίας μελέτης. Δι' ἡμᾶς ἀρκεῖ νὰ μάθωμεν ὅτι, ἰατρός ἢ θεολόγος, ὁ Μιχαὴλ Κριτόβουλος εὐρίσκειτο πρὸ τῆς ἀλώσεως εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Τούρκους, παρ' ὧν ἀπολαύων τῆς εὐνοίας, ἐπ' ἀγαθῶ τῶν ὁμογενῶν μετεχειρίσθη αὐτήν. Ὁ κ. Ubicini παρατηρεῖ ὀρθότατα ἐν τινι περὶ τούτου διατριβῆ τὰ ἐξῆς «καθὰ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ διαβλέπομεν καὶ ἐξ ὧτων ἐπραξεν εἰς σπανίας περιστάσεις, ἐν οἷς σπουδαῖον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον παίζει πρόσωπον, ἢ ἐπιτηδειότης αὐτοῦ περὶ τὴν διεξαγωγὴν διαφόρων ὑποθέσεων, ἐν αἷς, μεταξὺ συγκρουομένων ἀρχῶν, ἐτήρει τὴν θέσιν αὐτοῦ, ἢ πρὸς τοὺς Φράγκους ἀντιπάθεια, ἢ πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀφ' ἑνὸς χαμερπῆς κολακεία ἀλλὰ καὶ πυγχερόνως ἢ πρὸς τὴν πατρῶαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν προσκόλλησις καὶ εὐλάβεια, τὸ φίλτρον, μεθ' οὗ πειρᾶται ν' ἀνυψώσῃ τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ νικητοῦ, ὁ πρὸς τὰ γράμματα πόθος, τὸ πᾶν, ἐν μιᾷ λέξει, τείνει ὅπως παραστήσῃ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος προσώπῳ τὸν πρόδρομον ἐκείνων τῶν Φαναριωτῶν, οὓς οὕτω διαφόρως βλέπομεν κρινομένους ὑπ' αὐτῶν ἔτι τῶν ὁμοεθνῶν αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀμερόληπτος ἱστορία ἐνδοιάζει νὰ εἴπῃ τι (sic) ἀφοῦ τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν κατ' ἴσπιν ἀναλογίαν παρ' αὐτοῖς ἀπαντᾶται.»

Ἴνα ἴδῃ τις τὸν Κριτόβουλον τὸν πρῶτον Φαναριώτην δὲν ἔχει ἢ ν' ἀνοίξῃ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ καὶ ἡ φυσιογνωμία τοῦ ἀνδρός

καθίσταται γνωστὴ ἀμέσως, διότι τὸ πρῶτον παρίσταται ἐπὶ τῆς σκηνῆς κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς νήσου Ἰμβροῦ, ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος, ἐν δὲ τούτῳ τοῦ λόγου γενόμενος πᾶς τις παρατηρεῖ ὅτι λαλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Κριτόβουλος μετὰ τινος ἐχευθίας καὶ φρονήσεως, οὐδὲ πράττει τοῦτο ἵνα ἐπιτευχθῇ εἰς τὸν ἀναγνώστην τῶ ὄντι ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Πορθητοῦ διατριβόντος ἐν Ἀδριανουπόλει πρεσβεία παρὰ τοῦ Κριτοβούλου ἀποστελλομένη προσφέρει τῷ Σουλτάνῳ τὴν ὑποταγὴν τῶν κατοικῶν τῶν νήσων Ἰμβροῦ, Λήμνου καὶ Θάσου, ὧν οἱ αὐτοκρατορικοὶ διοικηταὶ ἅμα τῇ πτώσει τῆς βυζαντινῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχῆς, ἀφ' ἧς ἐξηρτῶντο, ἀπέδρασαν συμπαράσαντες οἱ τῆς Λήμνου μάλιστα καὶ ἀριθμὸν τινα γυναικοπαίδων, ὑπὸ φόβου τῆς προσεγγίσεως τοῦ σουλτανικοῦ στόλου καταφυγόντων εἰς Κρήτην καὶ Εὐβοίαν. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐσκόπουν νὰ μιμηθῶσιν ὅτε ὁ Κριτόβουλος ἀναπέσει αὐτοὺς ἀπέστειλε πρὸς τὸν πασᾶν τῆς Καλλιπόλεως ἐξαίτουμένος ὅπως μὴ ληλατήσῃ ὁ στόλος τὰς νήσους ταύτας, ἐπεμψε δὲ τότε εἰς Ἀδριανουπόλιν πρὸς τὸν ἀμέγαν μελίκην Ἀνατολῆς καὶ Ῥουμελίας τὸν μητροπολίτην Ἰμβροῦ καὶ πολλοὺς τῶν προϋχόντων, οἵτινες ὑπέταξαν τὰς νήσους τῷ Πορθητῇ, ζητήσαντες νὰ διαφυλαχθῇ αὐτοῖς — κατὰ τὰς συστάσεις τοῦ Κριτοβούλου, ὡς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ φαίνεται — ὁ ἀρχαῖος διοικητικὸς τρόπος, ὑπὸ διοικητῆν ὀνομαζόμενον ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Μωάμεδ ἀποδεξάμενος τὴν αἴτησιν ὤρισεν τὴν μὲν Λήμνον καὶ Θάσον, ἐπὶ ἀποτίσει μικροῦ τινος φόρου, τῷ ἡγεμόνι τῆς Μιτυλήνης Δόρια, τὴν δ' Ἰμβρον, ὡσαύτως, τῷ κυρίῳ τῆς Αἴνου Παλαμῆδῃ ἀμφοτέρους ἔλκουσι τὴν καταγωγὴν ἐξ ἐπισήμου οἴκο-

γενείας τῶν Κατελουζίων, εἰς ἣν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Α' ὁ Παλαιολόγος ἐχαρίσατο τὴν ἡγεμονίαν τῆς Λέσβου. Ἀμφοτέροι περιεβλήθησαν τὴν ἡγεμονικὴν ἀξίαν, ἐνεργεῖα τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ ἡμετέρου πολιτικοῦ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Παλαμῆδου, ἐν ἀρχαῖς τοῦ 1456 καὶ ἐρίδων ἐγερευθῆσαν περὶ τῆς διαδοχῆς τῆς ἀρχῆς, ὁ Μωάμεθ τὴν μὲν ἡγεμονίαν, ἢ τὸ κυράτον τῆς Αἴνου ἦνωσε μετὰ τῆς εὐρείας αὐτοῦ αὐτοκρατορίας, τῆς δὲ Ἰμβροῦ, ἀποστείλας τὸν ναύαρχον Γρουνέζ πασᾶν καὶ διώξας τὰς ὑπὸ Παλαμῆδου ἐγκατασταθείσας ἀρχάς, ὠνόμασε διοικητῆν καὶ φρούραρχον συνάμα τὸν Κριτόβουλον.

Ἐπερμεσοῦντος ἤδη τοῦ 1457, στόλος διοικητῆν ἔχων τὸν πατριάρχην Ἀπουλίας Λουδοβίκον Σκαράμπαν κατήλθεν εἰς τὰς περὶ τὴν Λήμνον θαλάσσας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν ταῖς νήσοις χριστιανῶν. Ἡ στιγμή ἦν κρίσιμος διὰ τὸν διοικητῆν καὶ φρούραρχον Ἰμβροῦ. Προέκειτο δυοῖν θάτερον ἢ νὰ κερδήσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἢ ν' ἀποκτήσῃ τῶν ἀπογόνων τῶν σταυροφόρων τὴν εὐνοίαν. Ὁ Κριτόβουλος προσέρχεται πρὸς τὸν ναύαρχον καὶ λαμβάνει μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν· τί ἐλέγχθη ἐν αὐτῇ; ἀκριβῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ οὐδὲν λέγει, κατέπεισεν ὅμως διὰ δῶρων ἢ διὰ λόγων μόνον τὸν ξένον στόλαρχον νὰ παραχειμάσῃ ἐν Ἰμβρῳ χωρὶς νὰ βλάβῃ τοὺς Ἑλληνας κατοίκους αὐτῆς. Μετὰ δύο ὅμως ἔτη ὁ χριστιανικὸς στόλος κατεῖχεν ἔτι τὰς νήσους, ἀλλ' εἶχεν ἀφήσει ἐπ' αὐτῶν φρουράς ἀσθενεῖς ὅπως ὑπερασπίσωσι τοὺς κατοίκους ἐναντίον τουρκικῆς ἐπιδρομῆς. Οἱ οὕτω κηδεμονεύμενοι νησιῶται ἐμακάριζον τοὺς Ἰμβρίους, οἱ Λήμνιοι μάλιστα ὑπήκουσαν εἰς τὰς παραινέσεις τοῦ Κριτοβούλου καὶ ἐπεφόρτισαν αὐτὸν ἵνα διεξαγάγῃ παρὰ τῷ

Πορθητῇ τὴν ὑπόθεσιν ἐπιτυχάνων καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ὅ,τι ὑπὲρ τῶν Ἰμβρίων. Ἀνεχώρησε λοιπὸν εἰς Ἀδριανουπόλιν, ὅπου ἐπέτυχεν ὅ,τι ἐπόθουν οἱ κάτοικοι καὶ συνάμα τὸν διορισμὸν ὡς ὑποφόρου ἡγεμόνος τοῦ τέως δεσπότη τοῦ Πατρῶν Δημητρίου Παλαιολόγου αὐτοῦ ἐκείνου, ὅστις κατέστρεψε τὴν πραξέραν αὐτοῦ ἡγεμονίαν ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν Θωμᾶν ἔριδος, διότι, ὡς λέγει ὁ Σπανδογίνος εἰς τὰ Commentaria αὐτοῦ, che l' uno aurebbe mangiato il cuor all' altro. Ὁ φόρος, ὃν ἡ ἡγεμονία Ἰμβροῦ καὶ Λήμνου ἀπέτιεν ἐτησίως εἰς τὸν Σουλτάνον ἦν πεντακισχίλια φλωρία. Ταῦτα δ' ἐγένοντο ἀφοῦ ὁ Κριτόβουλος κατέκτησε τὴν Λήμνον ἀποδιώξας τὰς φραγκικὰς φρουράς καὶ ἐπιτυχῶν τοῦ ἐν Λήμνῳ φρουρίου Παλαιοκαστροῦ τὴν παράδοσιν διὰ δωροδοκίας, μετὰ δὲ τοῦτο ἐξηκολούθει διαμένων ἐν τῇ πατρίδι Ἰμβροῦ, ἣν διώκει ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1366 ἡ Ἰμβρος καὶ αἱ γείτονες νῆσοι περιῆλθον ἐπὶ βραχὺ χρόνον εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἑνετῶν καὶ ὁ Κριτόβουλος μετέβη εἰς Βασιλεύουσαν, διέμεινε δ' ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 1467, ὅτε λοιμὸς ἐπεδόσκειτο τὴν πρωτεύουσάν· καὶ ἡ περιγραφή τοῦ λοιμοῦ ὡς καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν κατὰ τῆς πρωτεύουσας τοῦ Σκενδέρβη Κρούας ἀνεπιτυχῶν ἐνεργειῶν τοῦ μεγάλου δορυκτῆτος τιθεῖσι τέρμα εἰς τὴν διήγησιν τοῦ ἡμετέρου ἱστορικοῦ.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει διέμεινε ἐπὶ πολὺ ἄρα γε ὁ Κριτόβουλος, ἢ ἐπ' ὀλίγον ἔτι, πόσα ἔτη μετὰ ταῦτα παρέτεινε τὸ ζῆν ἀγνοοῦμεν, ὡς ἀγνοοῦμεν καὶ τίνα ἔδωκεν αὐτῷ ἀπάντησιν Μωάμεθ ὁ Πορθητῆς, πρὸς ὃν ἀφιέρωσε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ· τὸ καθ' ἡμᾶς, ὁ ἐμμανῶς τῆς δόξης ἐρώμενος φατίχης ἀδύνατον ὑποθέτομεν ὅτι δὲν κα-

τένευσεν εἰς τὴν αἵτησιν τοῦ Κριτοβούλου, ὅπως περιβλήθῃ τὸ χρονικὸν αὐτοῦ τὸ ἐπίσημον κύρος τῆς σουλτανικῆς ἐγκρίσεως, ἣν ὁ συγγραφεὺς ἐξήτει· ἄλλως τε ἔγραφε τῇ Α. Μ. ὠρισμένως: εἰ δὲ φανῶσιν οἱ ἡμέτεροι λόγοι πολλῶ τῶν σῶν ἔργων ὄντες καταδεέστεροι καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τούτων οὐκ ἐξικνούμενοι, πόρρωθεν προσκυνήσας καὶ σιωπὴν ἀσπασάμενος ἑτέροις παραχωρήσω τῆς ἱστορίας πολλῶ τὰ τοιαῦτα ἐμοῦ βελτίοσι. Μᾶλλον ὅμως πιστεύομεν ὅτι δὲν ἐπέζησεν ἵνα ἴδῃ τὴν πατρίδα Ἰμβρον περιελθούσαν τῷ 1470 εἰς τὴν ἄμεσον τῶν Τούρκων κυριότητα, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον ἐχομεν βεβαίαν τὴν πεποίθησιν ταύτην καθόσον, εἴπερ ἐπέζη, ἐξάπαντος τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ Μωάμεθ ἤθελε ποιήσει χρήσιν, οἷαν καὶ εἰς δύο κρίσιμους διὰ τὴν πατρίδα προηγουμένως περιστάσεις ἐποίησατο, ἐπιτυχὸν προνόμια, οἷα καὶ ἄλλοτε ὁ Ἕλληνας ὑπὲρ ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ ἐνήργησε, καὶ ἄτινα σήμερον λαοὶ χριστιανικοὶ ὄνειρευόμενοι ἀπεκδέχονται ἀπὸ συνεδρίων καὶ διπλωματικῶν ἀμφιβόλου ἀνθρωπισμοῦ.

Γ'

Οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν Ἕλληνες οἱ εἰς τὰς πολιτικὰς τῆς Πύλης ἀναμιχθέντες ὑποθέσεις ὑπῆρχον ἄνδρες πεπαιδευμένοι, οὐδὲ γράφομεν τὸν στίχον τοῦτον ὅπως ἀνακαλύψωμεν κεκρυμμένην ἀλήθειαν· τὸ καθ' ἡμᾶς, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι συχναὶ καὶ ἀμαθέστατοι Βαρβαροῦσαι ἀνήλθον εἰς τὸ ζενιθ τῆς κυβερνητικῆς ἰσχύος παρὰ τοῖς Τούρκοις δὲν κατηγοροῦμεν τὴν Πόρταν ἀπολύτως λαμβάνοντες πάλιν ὑπ' ὄψιν ὅτι τοὺς μᾶλλον ἐπὶ μαθήσει καὶ γνώσει διακρινόμενους ἄνδρας τοῦ Γένους ἐκάλει εἰς περιωπὰς δόξης, εἰς ἣν οὐχὶ μόνον διερχομένης καὶ ἡμερόνες ἀνελθόντες ἀλλὰ καὶ

ἄλλοι πολλοὶ, ἀπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ μέχρι τοῦ ἐπιβόητου Σταυράκογλου, ὧν ὁ βίος τοσαῦτα παρέχει συμπύκνοντα σημεῖα, ὀφείλουσι τοῦτο εἰς τὴν βαθεῖαν αὐτῶν παιδείαν καὶ νοοῦμεν τὴν παιδείαν τῆς ἐποχῆς. Βεβαίως ἔν και δύο ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν δὲν εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἡ τάσις τῶν Ἑλλήνων ὅπως ἀπέρχονται εἰς Παταύιον πρὸς περαιτέρω — ἐπιστημονικὴν — παιδευσιν· τὸ τοιοῦτον ἐγένετο κατόπιν, ἡ δὲ πρὸ τῆς τοιαύτης συνηθείας παιδεία τοῦ Ἕλληνος ἦν ἀπλῶς ἐλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ. «Ἡ δύστηνος Κωνσταντινούπολις — λέγει ὁ λαμπρὸς Νικόλαος Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος εἰς τὰ *Φιλοθέου Πάρεργα* — ἀπολωλεκυῖα τὸ κράτος ἀπέβαλε καὶ τοὺς τῆς σοφίας ἀκηράτους θησαυρούς· οἱ γὰρ πλείονες τῶν ἐκείνης θιασωτῶν, τῆς πόλεως οἰκτρῶς ἀλούσης, τοὺς Ὀθωμανοὺς κατωρρωθηκότας εἰς Ἰταλίαν ἀπέπλευσαν, ἀχμῶσαν καὶ δίψει κρείττονος παιδείας τότε πιεζομένην παντοδαπῆς σοφίας νάμασιν ἐπήρδυσαν· οὐδ' ἡ Ἑλλάς ὅμως παντάπασιν ἔρημος κατατέλειπται ἀνδρῶν τε σοφῶν καὶ βίβλων, ἀλλ' εἶχε καὶ οὐ διέλιπε περιθάλλουσα λείψανα ἀρχαίας πολυτελείας. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἤκουσιν ἀπὸ τε τῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ Παταβίῳ λαμπροτάτων Ἀκαδημιῶν ἄνδρες ἐξαίσιοι περὶ πᾶν εἶδος σοφίας καὶ πλουτίζουσι τὸ ὀμόφυλον τῆ τε θύραθεν, καὶ τῆ καθ' ἡμᾶς σοφία, καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ δ' ἐσχαιτῆ τοῦ χρόνου ἔνιοι ἀτρύτῳ φιλοπονίᾳ νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν ἀνελίττουσι τὰ τε Ἑλλήνων καὶ ὅποσα τῆ Λατίνων, καὶ Ἀράβων, καὶ Περσῶν, Ἰταλῶν τε καὶ Γάλλων φωνῆ εὐφρῶς ξυντέθειται.» Ἐν τῇ ἐποχῇ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ μετρία παιδεία ἦν μέγα τι καὶ ἡ γνώσις τοῦ ψαλτηρίου, ἐρμηνευομένου ἢ τῆς τοῦ Μοσχοπούλου γραμματικῆς καὶ τὸ πολὺ τῆς Ἀνθολογίας τοῦ Πλανοῦδη ἀρκούν

ὑπῆρχε συστατικὸν λογίου, ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ Κριτόβουλος μετεἶχεν ἀληθοῦς καὶ βασίμου παιδείας, τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς θύραθεν· αἱ εὐχαὶ αὐτοῦ ἢ μᾶλλον θεολογικαὶ μελέται αἱ ἐκδοθεῖσαι κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ τῶν προφητανακτοδαβιτικῶν ψαλμῶν» δεικνύουσιν αὐτὸν εἰδήμονα τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων, ἐνῶ τὸ ἐξοχὸν ὕψος τῶν «Ἱστοριῶν» αὐτοῦ δικαίως δύναται νὰ κατατάξῃ μετὰ τῶν δοκίμων τοῦ Βυζαντινοῦ αἰῶνος ἱστορικῶν, οὐδὲ δύναται πρὸς τὴν μραγματικὴν ταύτην τοῦ ἡμετέρου ἱστορικοῦ ἀξίαν ν' ἀντιτάξῃσι τὰ ἀνάξια μελέτης ψελλίσματα αὐτῶν ὁ χροιογράφος Ἀμαρτωλός, ὁ Γλυκάς, ὁ Κεδρηνός, ἢ ὁ Μαλαξὸς καὶ Δωρόθεος ὁ Μονεμβασίας· «ἡ ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου μεταδοθεῖσα μορφή τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεταδόσεως — λέγει ὁ ἐσχάτως ἐκδοὺς τὴν ἱστορίαν τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐλληνικῆς γραμματολογίας καθηγητῆς Νικόλιτις — ἡ ἀπὸ μεταβολῆς εἰς μεταβολὴν μέχρι τῆς ἐσχάτης καταπτώσεως περιπεσοῦσα νεοελληνικὴ, ἥτις μόνον εἰς τοὺς πεπαιδευμένους κύκλους τοῦ ἱερατείου, τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ σχολείου ἐλαλεῖτο καθαρὰ, ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ ὑπὸ τῶν προσφύγων Ἑλλήνων διασωθεῖσα ἐχρησιμοποιήθη ὑπὲρ τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς τυπογραφίας, ἐπὶ δύο ἔτι αἰῶνας ὑπῆρχε τὸ ὄργανον τῆς ἐθνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Ἀλλ' ὅτι αὕτη καὶ ἐν τῇ δούλῃ πατρίδι διὰ σοφῆς ἐπιμελείας ἐγράφετο καθαρὰ καὶ ἐξοχος δεικνύει ὁ ἐξ Ἰμβρου Κριτόβουλος γραμματεὺς τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τοῦ 1453 ἕως τοῦ 1468 καὶ συγγράψας τὴν ἱστορίαν Μωάμεθ τοῦ Β'.»

Διὰ πάσας ταύτας τὰς αἰτίας καὶ πρὸ παντὸς ἑτέρου διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῶν περιστάσεων αἱ «Ἱστορίαι» τοῦ Κριτοβούλου

εἶναι καλὸν νὰ ἐφεκλύσῃσι σύντονον παντὸς Ἕλληνος προσοχὴν, ὡς καὶ ὁ πᾶς βίος τοῦ ἡμετέρου πολιτικοῦ. Αἴρει οὕτως ἡ βίβλος σκότους τι μέρος ἐπικαλύπτει τὰς πτυχὰς τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ πόθοι αἰώνιοι σιωπηρῶς ἐν αὐτῇ διατυπῶνται, πόθοι ἐθνικοὶ, ὧν τὴν πραγματοποίησιν μέχρι πρότινος ἠλπίζον ἔσοι εἰς τὴν ἀνθελληνικὴν οὐδαμῶς θέλουσι νὰ προσέξῃσι τὰς τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, τῶν τὴν ἀρπαγὴν διὰ συνθηκῶν, κατοχῆς, καὶ πολλοῦ χρόνου θελόντων νὰ δικαιολογήσωσιν. Αἱ «Ἱστορίαι» διαίρονται εἰς πέντε βιβλία καὶ ἐν αὐτοῖς, ὡς εἶπομεν ἀφηγεῖται ὁ Κριτόβουλος τὰς πράξεις Μωάμεθ τοῦ Β' μέχρι τοῦ 1470 ἔτους τῆς βασιλείας αὐτοῦ· ἐξ ἀρχῆς ζητεῖ νὰ δεῖξῃ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς γλώσσης ταύτης ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῶν πράξεων τοῦ Πορθητοῦ, ὃν ζητεῖ, οὕτως εἰπεῖν, νὰ καταπέισῃ ὅπως καταστήσῃ τὴν ἐλληνικὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ κράτους· διότι, εἰ καὶ τὰ πλείστα τῶν ἐγγράφων, τὰ ἀφορῶντα σχέσεις τῆς Πύλης μετὰ τῶν ξένων δυνάμεων, συνετάσσοντο ἐλληνιστί (χουδαϊώτατα), ἀλλ' ὅμως τὰ πρὸς τοὺς κυριάρχας τῆς Ἀσίας ἀπευθυνόμενα ἐγράφοντο εἰς τὴν τουρκικὴν ἢ εἰς τὴν περσικὴν· πρὸς τὸν πόθον τοῦτον τοῦτον τοῦ Κριτοβούλου, ὅστις ἦν καὶ πόθος βεβαίως μεγάλης τινός καὶ τῆς μᾶλλον πεφωτισμένης μερίδος τοῦ ἔθνους, ἐνομίζετο ὅτι ἐμελλε νὰ συναινέσῃ ὁ Μωάμεθ, ἔχων παρ' ἑαυτοῦ, καθὰ καὶ ὁ κ. Egger ἐν τῷ ἄνω μνημονευθέντι ὑπομνήματι αὐτοῦ παρατηρεῖ, ἱκανὸν ἀριθμὸν Ἑλλήνων γραμματέων, πρὸς οὓς ὑπηγόρευεν· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ τὰ νομίσματα ἔφερον ἐπ' αὐτῶν, ὡς γνωστὸν, τὰς λέξεις: ὁ μέγας μελίκης Ἀνατολῆς καὶ Ῥωμυλίας Μωάμεθ.

Ἀλλ' εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ Κριτόβουλος

ὑπάρχει ἀμερόληπτος· πίπτει τὸ Βυζάντιον καὶ παραδέχεται αἰτίαν τὴν τύχην ἢ τὸ πεπρωμένον, οὕτως εἶπεῖν, τὸ μὲν ἵνα μὴ ἀπομακρυνθῆ τῆς τοιαύτης παρὰ τοῖς Τούρκοις πεποιθήσεως, τὸ δ' ὅπως δειξῆ καὶ αὐτῷ τῷ μεγαλυνομένῳ κατακτητῇ ὅτι τοιαύτη ἡ τύχη πάντων τῶν κρατῶν καὶ αὐτοῦ ἐπομένως τοῦ τουρκοικοῦ, ἐντεῦθεν δὲ μαλακωτέραν καταστήσῃ τὴν τυραννικὴν θρασυότητα καὶ ἐλαφροτέρας τὰς δουλικὰς ἀλύτους· ἴσως ὁ Κριτόβουλος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἱστορικὴν σχολὴν, τὴν τυχαίως δογματίζουσαν γινόμενα πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβάντα; ἀπιστοῦμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο, ἀλλ' ὅμως γεραίρομεν τὸν Κριτόβουλον, τὸν ἱστορικὸν, διὰ δύο δὲ μάλιστα λόγους. Τὸ μὲν ὅτι φιλοσοφῶν ἐπὶ τῶν γεγονότων δὲν παραδέχεται γελοίας αἰτίας τῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πτώσεως· τί εὐρίσκουμεν ἂν ἀνοίξωμεν Δωρόθεον τὸν Μονεμβασίας; «... οὕτω γέγονεν ὁ χαλασμός τῆς περιφήμου πόλεως... καὶ ὅταν ἐπάρθη ἡ πόλις ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ δὲν ἦτον ἐκλειψίς ἡλίου, ἀμὴ σημεῖον παρὰ Θεοῦ διὰ τὸ ἐγνωρίσθαι τὸν κόσμον ὅλος... ὡς τῆς μακροθυμίας σου Δέσποτα Παντοκράτωρ! πῶς τὸ ὑπέφερες τοῦτο; ὅμως ποῖος νὰ μὴν κλαύσῃ τὸν χαλασμὸν τῆς περιφήμου πόλεως; ὡς τοῦ θαύματος! τότε ἦτον νὰ ἰδῆ τινὰς καὶ νὰ κλαίῃ, καὶ νὰ δέρῃ τὰ στήθη του καὶ νὰ εὐγάνῃ τὰ γένηα του... καὶ ποῖος δύναται νὰ γράψῃ καταλεπτῶς τὰ κακὰ καὶ τὴν συμφορὰν ὅπου ἔγεινεν; Φοβερόν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος!... πῶς τὸ ἐκατεδέχθη ἡ ἅγια Σοφία καὶ ἔγεινε ναὸς τῶν Τουρκῶν; Φρίξον ἤλιε! Ἄνεξίκακε Κύριε δόξα Σοι.» Ἴδου ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅποιαν οὐδαμῶς ἀκολουθεῖ ὁ ἡμέτερος ἱστορικὸς, ἀξίεπαινος καὶ δι' ἕτερον λόγον ὅτι τὴν ἀλήθειαν μὴ λέγων ἀπροκαλύπτως

ἀφίνει τὸν ἀναγνώστην νὰ νοήσῃ αὐτὴν μόνος ἢ ἀκολουθεῖ οὕτω τοῦ διασῆμου Λατίνου Κυϊντιλιανοῦ τὸ σοφὸν παραίνεμα plus signifie quam dicere. Οὐδαμοῦ ἀποκαλύπτει κακίαν τινὰ τοῦ Πορθητοῦ, ἀλλ' ἂν ὁ ἀναγνώστης ἀπαντήσῃ θῦμά τι τῆς ἀσελγείας καὶ τῆς θηριώδους ῥοπῆς τοῦ Μωάμεθ ὁ λαμπρὸς Κριτόβουλος ἐξαιρεῖ καὶ ἐγκωμιάζει τὴν ἀρετὴν τοῦ θύματος καὶ σιωπηρῶς οὕτω καταδικάζει τὸν κακόν. Οὕτω λ. χ. πράττει ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀσελγείας προτάσεις τοῦ Πορθητοῦ πρὸς τοὺς ὠραίους υἱοὺς τοῦ Λουκά Νοταρά, οὗ ἐξαιρεῖ τὴν καρτερίαν, τὴν εὐσέθειαν, τὴν ἀρετὴν ὡς καὶ τῶν υἱῶν τὴν ἀθωότητα, ὁ δὲ φανερός τοῦ θύματος ἐπαινὸς ἐστὶν ἡ σιωπηρὰ τοῦ φονέως καταδίκη· οὐδαμοῦ κατακρίνει τὸν Πορθητὴν ὡσαύτως διὰ τὸν πρὸς ὠραίους νέους ἔρωτα αὐτοῦ ἀναφανδόν, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἀφηγεῖται ὅτι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἀνακτόρων ὑπηρεσίαν ὁ Πορθητῆς μετεχειρίζετο νεανίσκους ὡρατε σώματος διαλάμποντας.

Τέμνει ἰδίαν ὁδὸν ὁ Κριτόβουλος ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ, ἣν δὲν κυδύνησε νὰ καθιερώσῃ πρὸ αὐτοῦ τὸ καππαδόκιον τέρας, τῆς μυστικῆς ἱστορίας ὁ χαμερπῆς συγγραφεύς· ὁ Κριτόβουλος, ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ἐν τινι περὶ τούτου διατριβῇ ὁ κ. Ubicini τὸν μὲν ἐπαινον ἐκθέτει πάντοτε ἐν τῷ φωτὶ, ὁ δὲ ψόγος μένει πάντοτε ἐν τῷ λυκόφωτι· ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς φέγει τὰς δογματικὰς ἀντεγκλήσεις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Λατίνους, προσπαθεῖ ὅπως ἀνυψώσῃ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ νικητοῦ τοὺς νικηθέντας καὶ κάπως κολακεύεται ἐντροφῶν ἐν τῇ ιδέᾳ ὅτι δυνατὴ ἡ ἔδρασις κράτους τινὸς νέου ὑπὸ Σουλτάνου χριστιανόν· τοῦτο ἦν ἡ τάσις τῆς ἐποχῆς τότε, τοῦτο ὁ πόνθος τοῦ ἑλληνικοῦ παντός· αὐτὰ τὰ σποράδην φερόμενα παρὰ τοῖς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρονογράφοις τεκμηριοῦσι τὸν πα-

νελλήνιον πόθον· «καὶ ἐπληροπορήθη ὁ Σουλτάν—λέγει ὁ Δωρόθεος—τὴν πίστιν ἡμῶν πῶς εἶναι ἀληθινή καὶ βεβαία καὶ ἐχαίρετο πῶς ἐβασίλευσε τοιοῦτον Γένος:» «Καὶ ἔλεγον πολλὰ περὶ τούτου τοῦ Σουλτάνου ὅτι ἐνωτισθεὶς καὶ πληροφορηθεὶς τὰ περὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως χριστιανῶν ἐν ἀμφιβολίᾳ ἦν περὶ τῆς ἑαυτοῦ» λέγει ἡ ἐν τῇ Turcograecia δημοσιευθεῖσα «πολιτικὴ ἱστορία Κωνσταντινουπόλεως»· προστίθησι δ' ὁ Μαλαξὸς «ὁ Σουλτάνος ἐπληροπορήθη τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν περὶ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν: ὅτι εἶναι ἀληθινή: καὶ τὰ μυστήρια αὐτῶν ἀληθινὰ καὶ θαυματουργά: ἀγάπησε δὲ πολλὰ τὸ γένος τῶν χριστιανῶν καὶ εὐλεπε καλῶς.» Τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς εὐνοίαν ταύτην τοῦ Μωάμεθ, ἣν εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὑπέθελεν ὁ Γεννάδιος ἢ μᾶλλον ὑπεθάλην ὡς ἐκ τῆς ἀρετῆς, τῆς στωμυλίας, τῆς παιδείας τοῦ Σχολαρίου, μαρτυρεῖ ὁ Κριτόβουλος, προστιθεὶς μάλιστα καὶ ἄγνωστὸν τι εἰς τὸν βίον τοῦ πρώτου μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχου ὅτι ὁ Γεννάδιος ἠχμαλωτίσθη κατὰ τὴν ἄλωσιν καὶ ἀπήχθη εἰς τι χωρίον παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν, ὅπου μετὰ κόπου ἀνεῦρεν αὐτὸν ἀναζητῶν πανταχοῦ ὁ Μωάμεθ. Ἄν ἦ ἀληθές ὅτι καὶ ὁ Σχολάριος εἶχε τὸν πόθον τοῦτον, ἀλλ' ὅμως ὅπως διαθέτῃ τὸν Σουλτάνον ὁ Κριτόβουλος ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, κολακεύει τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, ἣν καὶ μέχρι τῆς σήμερον πολλοὶ λατρεύουσι, παριστᾷ ἡμῖν μὲν τὸν Μωάμεθ ὡς λάτριν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, μακαρίζοντα μάλιστα τοὺς ἐν Τροίᾳ πολέμησαντας αὐτῆς τε μνήμης καὶ τῶν ἔργων καὶ ὅτι ἔτυχον ἐπαινέτου Ὀμήρου τοῦ ποιητοῦ, τὸν δὲ Μωάμεθ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον ὡς συγγενεόντα πρὸς τοὺς Ἑλληνας, καθὼς ἐκ τῶν Ἀχαιμενιδῶν τῆς Περσίας τὴν καταγωγὴν ἔλκοντα, τούτων δ' ἀπὸ τοῦ Ἀχαιμενέως

καταγομένων, ὅστις ἦν υἱὸς τοῦ Δαναοῦ. Τίς ἦν ἄρα γε ὁ σκοπὸς τοῦ πολυμήτιος Μωάμεθ; βέβαιον ὑπάρχει ὅτι Ἀνατολὴ καὶ Δύσις ἀντελάλησε τὴν πρὸς τὸν χριστιανισμόν εὐνοίαν αὐτοῦ, ὁ δ' Αἰνείας Σίλβιος, ὁ μετὰ ταῦτα Πίος Β' ἐτόλμησε νὰ γράψῃ προσηλυτίζων τὸν Πορθητὴν εἰς τὴν πίστιν τῶν χριστιανῶν, γράφων ὅτι εὐκολώτατον τὸ πρᾶγμα: δύο σταγόνας ὕδατος, ὁ δὲ Μωάμεθ ἀπήνησεν ὅτι θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀνεύθυνον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἰησοῦ καὶ κατακρίνει ἐνδομύχως τοὺς εἰς θάνατον αὐτὸν καταδικάσαντας. Ἄλλ' οὐχ ἦττον πάντων τούτων τῶν συμπτωμάτων ἐδράττετο ὁ Κριτόβουλος ὅπως ἐξέλληνισῇ, οὕτως εἶπεῖν τὸν Πορθητὴν. Ἰπῆρξεν, ἂν δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν τοῦτο ἀνὴρ πολιτικός, ἴσως τοῦ Βυζαντισμοῦ ὁ τελευταῖος· ἴσως τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἑλληνισμοῦ ὁ πρῶτος.

Ὡς ἱστορικὸς ὁ Κριτόβουλος εἶναι μοναδικός· μιμεῖται καὶ ἀναπολεῖ ἡμῖν τὸν Θουκυδίδην, συνεχίζων οὕτω τὴν ἐποχὴν ἢ τὰς ιδέας τῆς Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, τοῦ Νικήτα Χωνιάτου καὶ τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ ἀδελφοῦ Μιχαῆλ τοῦ Ἀθηνῶν. Ὁ κ. Müller θεωρεῖ τὸν ἡμέτερον ἱστορικὸν ἀνώτερον τοῦ Φραντζῆ, τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Χιλκοκονδύλη. Ἄλλ' ὁ Κριτόβουλος καὶ ἱστορικὸς ὑπάρχει δόκιμος καὶ πολιτικὸν πρόσωπον διακεκριμένον, ὀλίγη δὲ μελέτη ἀποδεικνύει ὅτι πράγματι ὑπάρχει ὁ πρῶτος Φαταριώτης.

Δ'

Οἱ τὸ statu quo καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ εὐλαβοῦμενοι οὐδαμῶς πρέπει νὰ ἐκπλαγῶσιν ἐπὶ τῇ καινοπρεπείᾳ, οὔτε νὰ νομίσωσιν ὅτι τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν συστήματος ἀνατρέπονται τὰ ὅρια διότι δεχόμεθα Φαταριώτην ἀκμάζοντα δύο αἰῶνας πρὸ τοῦ

Παναγιώτου Νικουσίου. "Όταν λέγωμεν Φαναριώτην οὐδαμῶς νοοῦμεν κάτοικον Φαναρίου Μέγαν Διερμηνέα ἢ ἡγεμόνα Οὐγκροβλαχίας, ἀλλὰ τὸν πολιτικὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, τὸν Ἕλληνα, τὸν οἰανδήποτε δημόσιαν ἀρχὴν διαπεπιστευμένον, δι' ἧς καὶ ἀφ' ἧς διπράξατο ἀγαθὸν τι ὑπὲρ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Τούντεῦθεν ἡ ἀρχὴ τῶν Φαναριωτῶν ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὸν Νικουσίον ἢ τὸν Μαυροκορδάτον Ἀλέξανδρον, οὐδ' ὑπάρχουσιν οὗτοι οἱ τὰς βάσεις θέντες τῆς λαϊκῆς ἐκείνης καὶ κληρικῆς ἀριστοκρατίας, ἧτις τοσοῦτον σπουδαῖον διεδραμάτισε πρόσωπον κατὰ τὴν μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθνικὴν ἡλικίαν. Ἀφ' οὗτου ὁ πατριάρχης τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων ἐγκαθιδρύθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁπόθεν ἐπὶ ἡμιόλιον αἰῶνος διεῖπε τὰς τύχας τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸ Φανάριον εἶχε τὴν σημεσίαν αὐτοῦ· τὸ Φανάριον εἶχε πολὺ πρότερον αὐτὴν, ἀφ' οὗτου εἶχεν ἐμπιστευθῆ τὴν φύλαξιν καὶ ὑπεράσπισιν αὐτοῦ ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων εἰς τὸν ἀτυχή μέγαν Δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν· ἔκτοτε δὲ κατέστη ἡ ἔδρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας, οὐδ' ἦτο δυνατόν οἱ προὔχοντες τοῦ Γένους νὰ διαμένωσι μακρὰν τῆς ἔδρας τοῦ πατριάρχου, κειμένης παρὰ τὸ Φανάριον καὶ τὸ προσσηρημένον αὐτῷ Μουχλίαν, ἐνῶ ἴδρυτο καὶ ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου τῶν Μαγγουλίων· δὲν θέλομεν δὲ νὰ πολυπραγμανησώμεν διατὶ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Πορθητοῦ Χριστόδουλος ἐζήτησεν ἵνα δωρηθῆ αὐτῷ τὸ ἀρχικὸν φέρον σχῆμα μετὰ τροῦλλου ὁ ναὸς οὗτος τῆς Θεοτόκου, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ συνομίᾳ αὐτῇ εἶχε κατοικίαν ὁ Χριστόδουλος.

Ἄντι πατρίδος, μᾶλλον ἀντὶ κυβερνήσεως πολιτικῆς οἱ Ἕλληνες εἶχον τὴν ἐκκλησίαν· τὸ στάδιον βραδουργιῶν, κομματικῶν ἐρίδων καὶ παθῶν μετετέθη ἀπὸ κο-

σμικῆς σφαίρας εἰς ἐκκλησιαστικὴν· οἱ ὀφφικιάλοι τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς, οἱ λογοθέται, οἱ πριμμικῆριοι, καὶ ἄλλοι κατέστησαν ὀφφικιάλοι τοῦ πατριαρχείου, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία εἶχε τοὺς ἑαυτῆς ἀπὸ τοῦ λογοθέτου, μέχρι τοῦ ἄπαξ ἀναφερομένου μεγάλου διερμηνευτοῦ καὶ τοῦ λογοθέτου γενικοῦ, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ, ὁ πρωτονοτάριος, ὁ ῥεφερενδάρης, ὁ ἐκκλησιάρχης, ὁ δικαιοφύλαξ, ὁ μέγας ῥήτωρ, ὁ πρωτέδικος, καὶ αὐτὸς ὁ πρωταποστολᾶριος ὑπῆρχον οἱ κληρικοὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἀποτελοῦντες συνέδριον περὶ τὸν πατριάρχην, ὅστις παρῆγεν αὐτοῖς ἀνά μίαν ἐπαρχίαν ἐκάστῳ ὑπὸ τὸν τίτλον ἐξαρχίας, ἧς ἐνέμοντο τὰ εἰσοδήματα· οὕτω πολλοὶ λογοθέται εἶχον ἐξαρχίαν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἄλλος τὴν Λακεδαίμονα, τὴν δὲ Σάμον καὶ Ἰκαρίαν ὁ ἐπὶ Ἱερεμίου Β' πρωταποστολᾶριος Κωνσταντῖνος λαθῶν αὐτὴν παρὰ Θεολήπτου τοῦ ἀπὸ Φιλίππου πόλεως. Οἱ περὶ τὸν πατριάρχην λαϊκοὶ οὗτοι, οἱ κληρικοὶ λεγόμενοι διεχειρίζοντο μετὰ τοῦ πατριάρχου τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, ἀνεβίβαζον δ' ἢ κατεβίβαζον κατὰ θέλησιν τὸν πρωθιεράρχην τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν διαφόροις ὑποθέσεσιν ἐξασκηθέντες οὐδὲν ἕτερον ἔπραξαν ἀπὸ Νικουσίου καὶ ἐντεῦθεν ἢ ἠλλαξαν πάλιν στάδιον. Οἱ Φαναριῶται διοικοῦντες τὰ τῆς Πύλης ἢ τῶν ἡγεμονιῶν πράγματα εἰσὶν αὐτοὶ οἱ Φαναριῶται, οἵτινες ἐκράτησαν ἐπὶ πολὺ εἰς χεῖρας τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν διοικήσεως τὰς ἡνίας.

Αἱ οἰκογένειαι τοῦ Νικουσίου, τῶν Μαυροκορδάτων, τῶν Καλλιμαχῶν, τῶν Ὑψηλαντῶν, τῶν Καρατζάδων, τῶν Μαυρογενῶν καὶ τελευταῖον τῶν Ἀρισταρχῶν εἰσὶ μεταγενέστεραι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, οὐδὲ πιστεύομεν μυθολογουμένας ἀπὸ αὐτοκρατορικῶν οἰκῶν καταγωγὰς. Ἀρχαιότεροι τοῦ

Φαναρίου οἰκοὶ εἰσιν, ὡς μνημονεύει Θεοδόσιος ὁ Ζυγομαλᾶς ἐν τῇ Turcogacia, οἱ τῶν Παλαιολόγων Κωνσταντίνου καὶ Μανουῆλ, τοῦ Ῥάλλη, τοῦ Ἀσάνου, Νοταρᾶ, Χρυσολωρᾶ, Εὐγενικοῦ, Λασκάρεως καὶ Καντακουζηνοῦ· τούτοις προσθετέον τοὺς τοῦ Ξενάκη, τοῦ Γαβρᾶ, Τζούκιδων, Ἰωάννου Γραμματικοῦ καὶ Ἰωάννου Σούτσου, πάντες δ' οὗτοι αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐσχημάτισαν δόξαν, περιουσίαν καὶ περιωπὴν, αὐτοὶ διόκησαν ἐπὶ πολὺ τοῦ Γένους τὰ πράγματα. Πολὺ πρὶν ἢ ὁ Νικουσίος εἰσαχθῆ εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργεῖον τῆς Πύλης, ὁ Μιχαήλ Κατακουζηνός, φίλος καὶ εὐνοοῦμενος τοῦ Μ. Βεζύρου Μωχαμὲτ Σόκολλη ἦν μέγας βασιλικὸς πραγματευτῆς καὶ ἔφορος τῶν ἀλυκῶν τῆς Ἀγγιᾶλου (1570), πολὺ δὲ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ξενάκης τὴν εὐνοίαν χαίρων τῶν ἰσχυρῶν Τούρκων ὑπεστήριξε τὸν ἐπιφανῆ πατριάρχην Ἱερεμίαν Α' εἰς τὸν μέγαν καὶ ἀναίμακτον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ κατὰ τῆς μουσουλμανικῆς τυραννίας Θριάμβον (1537). Ἀπὸ τοῦ Νικουσίου καὶ ἀπὸ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ἰδίᾳ ἠνοίχθη στάδιον εὐρύτατον ἐνεργείας εἰς τοὺς Φαναριώτας. Ἀντήλλαξαν τὸ ἐκκλησιαστικόν, κάπως περιορισμένον, πρὸς τὸ πολιτικόν καὶ ἀνεδείχθησαν ἐν τούτῳ δοκιμώτατοι, ἀρκετὰ ἐν τῷ πρώτῳ ἐγκλημασθέντες, καίπερ μὴ καταλιπόντες ὅλως καὶ ἐκεῖνο· οἱ διπλωμάται Ἕλληνες τοῦ Φαναρίου — ἐὰν ἐπιτρέπηται ἡμῖν ἡ λέξις — δὲν εἶναι πρῶτοι οἱ Νικουσίοι, οὔτε οἱ Κατακουζηνοὶ, οὔτε οἱ Ξενάκη· ἰδοὺ πρῶτος ὁ Κριτόβουλος.

Πλείστα δ' αἱ μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητες· ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, ἀφωσίωσις πρὸς τὸν θρόνον τοῦ Σουλτάνου, εὐλάβεια πρὸς τὴν πατρίδα, πίστις, ἔρωσ πρὸς τὰ γράμματα, καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ κατὰ τῶν Φράγκων ἀντιπά-

θεια τῶσαῦτα καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ καὶ παρὰ τῷ Κριτοβούλῳ καὶ παρὰ τοῖς κατότιν Φαναριώταις παρατηροῦνται, βραχὺς δὲ περὶ αὐτῶν λόγος ἤθελεν εἶσθαι ἀπότισις ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης, ἣν πάντες μὲν ὁμολογοῦμεν ὀφειλομένην αὐτοῖς, οὐδεὶς ὅμως ἀπέτισεν ὡς δεῖ, διότι οὐδεὶς ἔγραψε πλήρη αὐτῶν ἱστορίαν, ἣν οὐδ' ἡμεῖς προτιθέμεθα νὰ γράψωμεν. Ὑπῆρξεν ἐπιδημία πρὸ μικροῦ νὰ ὑβρίζωνται σαρκία πολυπαθῆ καὶ μαρτυρικὰ τὸν ὕπνον τῶν μακάρων ἀναπαύομενα, ὕαιναί δ' ἀδάμαστοι, τυμβωρύχοι τῆς ἐποχῆς οὐδ' ἐν τῷ τάφῳ ἀφήκαν αὐτὰ ἡσυχία, οὐδ' ἐν τῷ τάφῳ, πρὸ τοῦ ὁποῦ ὠχρῶντα φεύγουσιν ἔντρομα τὰ φάσματα τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀντιπαθείας, διότι πολλάκις οἱ νόμοι τοῦ φυσικοῦ εἶναι κοινοὶ καὶ διὰ τὸν ἠθικὸν κόσμον, ὡς δ' ὑπάρχουσιν ἐπιδημιαὶ τοῦ σώματος, οὕτως εἰσὶ καὶ ἐπιδημιαὶ τοῦ πνεύματος. Καὶ δύο μὲν συστήματα ὑπεστήριζον καὶ συνέτρεχον κλείζοντα τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος, τὸ τῶν γουναράδων καὶ οἱ Φαναριῶται, ἀλλὰ τῶν μὲν πρώτων αἱ ποικιλίαι πρὸς τὸ Γένος εὐποιῖαι, αἱ ὑπὲρ τῶν γραμμάτων προσπάθειαι, δέον ν' ἀποτελέσωσιν ἀντικείμενον ἰδίας πραγματείας· τῶν δὲ Φαναριωτῶν αἱ ἰδιωτικαὶ τε καὶ κοινωνικαὶ ἀρεταὶ, ἡ πολιτικὴ δεξιότης, ἡ παντοδαπὴ μάθησις, ὁ πρὸς τὰ γράμματα ἔρωσ, ἡ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ κράτος ἀφοσίωσις ἀνάγκη νὰ μελετηθῶσιν ἐμβριθῶς καὶ νὰ καταστῶσι παντὶ Ἕλληνι προσφιλὲς ἀνάγνωσμα, κειμήλια πάντα ἐσθλά καὶ νέοισι χρήσιμα. Καὶ νοοῦμεν Φαναριώτας ἐκεῖνα τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα, παρ' οἷς ἂν εὕρωμεν τὰς ἀρετὰς ταύτας καὶ πρῶτον τὸν Κριτόβουλον.

Βεβαίως οἱ Φαναριῶται κατὰ πάντα δὲν ἦσαν πάντων τῶν συγχρόνων ὑπέροχοι· ποικιλίαι ἐπήρειαι ἔσχον ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ

πνεύματος καὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, καὶ κακίαι τινὲς ζοροῦσι τὴν αἴγλην αὐτῶν· ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι Μεσσίαί καὶ οἱ ἀμερόληπτοι ἱστορικοὶ δὲν διαστρέφουσιν ὁμολογουμένην ἀλήθειαν, ἐὰν ἀλλόθρησκοι ὄντες, ὡς ὁ ἐλεεινὸς Ζαλλώνης, δὲν δυνηθῶσι νὰ συζευθῶσιν ὀρθόδοξον Φαναριώτιδα· ἄλλως τε πᾶς ἄνθρωπος πολιτευόμενος ἀφίνει νὰ ἐξετασθῆ παρὰ τῆς ἱστορίας μόνον ὁ δημόσιος αὐτοῦ βίος· ὁ ἰδιωτικὸς ὑπάρχει, οὕτως εἶπεν, ζῶν τοῦ σώματος καὶ μετὰ τοῦ σώματος διαλύεται καὶ ἐκτείνος, ὁ δὲ δημόσιος τῶν Φαναριωτῶν βίος ἀνεξαίρετως δὲν εἶναι κατακριτέος, καίτοι καὶ ὁ ἰδιωτικὸς πολλαχοῦ ὑπάρχει ἀξιέπαινος. Δέον ἵνα ὦμεν ἀμερόληπτοι καὶ ἀπαθεῖς τῶν γινομένων ἐκτιμηταί, τοῦ Ἡρωστράτου καὶ τοῦ Ζωΐλου, τὰς δάφνας ἀφίνοντες εἰς τὸν Ζαλλώνην καὶ τὸν ἐμπαθῆ Μιλθαυὸν Μυρῶν Κωστήν, οὗ τὰς φληναφίας μεταφράσας ἐξέδοτο τῷ 1729 ὁ Ἀλέξανδρος Ἀμηνρᾶς.

Ἐμβριθῆς ἱστορικὸς οὐδέποτε ὕβρισε τοὺς Φαναριώτας· ὁ Βιλλεμαῖν ἀναγνωρίζει αὐτοῖς τὸ προτέρημα ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐπιθυμίαν καὶ πρὸς ἐθνικοὺς βέβαια σκοποὺς μετεχειρίσθησαν τὴν ἰσχὺν τῶν δυνατῶν τοῦ κράτους, παρατηρεῖ δ' αὐτολεξεῖ «les Fanariotes ingeniaux et polis parvenus à force de bassesses à une sorte d' independance et de pouvoir dedaignaient leur partie mais la servirent par leur prospérité» ὁ δὲ κ. Alex. Blanchet κυροῖ ὅτι πολλάκις ἀπεδείχθησαν ἐπωφελεῖς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Γένος διὰ τῶν φώτων αὐτῶν. «Ὁ θέλων νὰ ἐκτιμῆσῃ ὀρθῶς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, παρατηρεῖ ὁ κ. Μενδελσὼν Βαρθόλδης, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσῃ ὅτι οὗτοι διὰ τῆς ὑψηλῆς θέσεως, ἣν μόνον κατέκτησαν, ἐτίμησαν ἀπέναντι τῶν Τούρκων τὴν πνευματικὴν τῶν Ἑλλήνων ὑπε-

ροχὴν, οὗτοι ἀφύπνισαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν διὰ τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς προπαρασκευάσαντες συνετέλεσαν, συνειδότες ἢ μὴ, εἰς εὐδῶσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου» ἀνὴρ δὲ μετὰ τῶν πλείστων αὐτῶν ἀναστραφεὶς ὁ μακαρίτης Ἰωάννης Φιλῆμων προστίθησιν εἰς ταῦτα «ἡ τάξις τῶν Φαναριωτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπαρουσίασέ τινας μεγάλοντας, φίλους εἰλικρινεῖς τοῦ κοινῶ καλοῦ καὶ ἐπιχειρηματίας· δὲν ἐστερεῖτο τὰ μέσα· ἐστερεῖτο ὅμως τὴν πλήρη θέλησιν ἕνεκα τῶν ἐλαττωμάτων, τὰ ὅποια εἶπετο νὰ γεννηθῶσιν ἀπὸ τὴν ἐπαγομένην διαφθορὰν τῶν ἀντιζηλιῶν... ἦτον ἄρα ἐν σύστημα ἀνθρώπων, φέρον τὰ ἐλαττώματα τῶν παλαιῶν ὀλιγαρχιῶν. Μόλον τοῦτο τὸ ἔθνος ἀπήλαυσε ἐν μέρει τὰς βοηθείας τῆς, τεθειμένου ἤδη εἰς μίαν τῆς προτέρας του ἐντιμότεραν στάσιν· ἐβλεπε μὲ ἐσωτερικὴν χαρὰν ἀναλαμβάνουσαν τὴν ἐξωτερικὴν τιμὴν του, καὶ ἐσεμνύετο εἰς τοὺς νόας ἐκείνους, ὅσοι ἐφιλονείκησαν καὶ εἰς τὰς πλέον δυσχερεῖς περιστάσεις μὲ τὸν διπλωματικὸν κόσμον.» Ὁ δὲ γερμανὸς Κρίεγκβαίνει ἐτι πρόσω· θεωρεῖ ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν καθαρῶς καὶ ἀμιγεῖς Ἑλληνας μόνον τοὺς Φαναριώτας. Βιλικρινεῖς πάντες οἱ λοιποὶ οἱ καὶ μικρὸν μόνον αὐτῶν μνημονεύσαντες ὁ Ἰακωβάκης Νερούδος, ὁ Τρικουπῆς, ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ὁ Ἐπαμ. Σταματιάδης καὶ οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθνικοὶ ἱστοριογράφοι τὰς ἀρετὰς αὐτῶν δὲν ἀπέκρυψαν, τὰς κακίας δὲν ἐξεπόμπευσαν· τέρτατα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου παρέστησαν αὐτοὺς διαβόλους, διότι μισοῦντες οἱ Φαναριώται τοὺς σχισματικούς Φράγκους δὲν ἠθέλησαν νὰ ἴδωσι μίαν ὀρθόδοξον αὐτῶν κόρην συζευγυμένην ἕνα Λεβεντινον, κόλακα πρότερον καὶ ἐπαινέτην τῶν Φαναριωτῶν, καθὰ οἱ γεροντότεροι ἡμῶν τῶν Φα-

ναριωτῶν ἐνθυμοῦνται. Ἄλλ' ἡ ἀδέκαστος ἱστορία ἕτερα διδάσκει ἡμῖν καὶ δίδει μάθημα σπουδαῖον εἰς τὸν Φραγγοτῆτιον καλπακοφόρον ἱατρὸν ὅτι ὅταν τις ἦ ἐκ φύσεως καταδεδικασμένος νὰ μὴ γίνῃ Ἰκτινος, δὲν δύναται ὅμως νηποινεῖ νὰ γίνῃ Ἡρώστρατος.

Ε'

Ἄγνοοῦμεν τίς ἡ καταγωγὴ τοῦ Κριτοβούλου, ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως κωλύει ἡμᾶς ἵνα μικρὰν τινα ἐπιχειρήσωμεν παραβολὴν, καθὰ ἀνωτέρω κατεδείξαμεν, καθότι πάντες σχεδὸν οἱ Φαναριῶται προῆλθον ἀπὸ τάξεων ἀποχειροποιῶτων, αὐτοὶ γενόμενοι ἀρχηγέται ἐνδόξων οἰκῶν· καὶ ὁ Κριτόβουλος δυστυχῶς ἀπέθανε μετὰ τοῦ ὀνόματος, ἐνοοῦμεν δηλοῦν ἄνευ ἀπογόνων, διότι ζῆ ἄλλως ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτοῦ καὶ ζῆ ὡς συγγραφεὺς δοκιμώτατα τὸν ἑλληνα λόγον καλλιεργῶν· ὁμοίως καὶ οἱ μετ' αὐτὸν Φαναριῶται ἔγραφον τὴν ἑλληνικὴν, ἀνθηρὰν καὶ κεκαθαρμένην τοῦ χυδαίου ἰδιώματος, ἐπιμόνωσ δὲ ὁ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλέξανδρος παραινεῖ τὸν υἱὸν Νικόλαον ὅπως μὴ γράφῃ χυδαῖστὶ μορφώσας οὕτω τὸν γλαφυρὸν συγγραφέα τῶν *Φιλοθέου Παργέργων*, περὶ οὗ ὁ ἀββᾶς Bignon ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας μαρκήσιον Bonnac ὅτι «l'auteur est homme de beaucoup d'esprit et très-versé dans la lecture des bons livres en plusieurs langues. Son style est élégant, ses descriptions sont vives.» Ἄλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες τοῦ Φαναρίου ἐλάλουν καὶ ἔγραφον μετὰ κομψότητος τὴν ἑλληνικὴν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ρίζος Νερούδος καὶ ὁ κ. Νικόλιτις, ἀναμιμνήσκουσαι τὰς πρὸ τῆς ἀλώσεως ὀλίγα ἐτῆ ζώσας Κωνσταντινουπολίτιδας κυρίας περὶ ὧν ὁ Φραγκίσκος Φί-

λελφος ἔγραψεν «ipsae nobiles mulieros, quibus, cum nullum esset omnino cum viris peregrinis commercium, merus ille ac purus graecorum sermo servabatur intactus.» Ἱστορικὸς ἀμερόληπτος ἐπαινεῖ τὴν ἀρετὴν καὶ φέρει ἀγογγύστως τὴν ἐθνικὴν συμφορὰν· ἀλλ' οὕτως ἐδίδασκον ἀλλήλους οἱ Φαναριῶται· γενικῶς ἢ ἀτομικῶς ἐπερχόμενα τὰ δυστυχῆματα ὑπέμενον, ἀληθεῖς φιλόσοφοι. Ὅτε ὁ αὐθέντης Σοῦτσος ἐκπεσὼν τῆς ἡγεμονίας ἐπέμφθη εἰς Ῥόδον ἐξόριστος ὁ ἱατρὸς αὐτοῦ προσῆλθεν ὅπως παραμυθῆσῃ· τί εἶπεν εἰς τὸν ἱατρὸν ὁ φιλόσοφος αὐθέντης; ὑπέμνησεν αὐτῷ χαριέντιζόμενος τὸ δίστιχον ἐκεῖνο «Ὅποιος ἀγαπᾷ τὰ ῥόδα πρέπει νᾶχῃ πομονὴ καὶ ὅταν τὸν τσιμποῦν τάγαθια νὰ μὴ λέγῃ πῶς πονεῖ» ὑπέμενον δὲ τοσαύτας δυστυχίας ἐπανειλημμένας δήμευσιν ὑπαρχόντων, θάνατον συγγενῶν, ἀρπαγὴν ἐξουσίας, ὑπερορίας· ἀμὴ κλίνη γόνυ πρὸς τὰ τῆς τύχης ἀνίστροφα, ἔγραφε τῷ Ἱεροσολύμων Δοσιθέῳ ὁ ἐξ ἀπορρήτων, ἰάσεται πάντως ὁ κηδεμὼν καὶ τὰ δοκοῦντα ἀνιάτα» πῶς δ' ἤσκουν καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετὰς ἐκ πολλῶν δεικνυταὶ παραδειγμάτων, ποσάκις δ' ἠκούσαμεν μνημονευόμενον τὸ τοῦ αἰδίου Σκαρλάτου Καλλιμάχη, ὅστις καὶ περ καθεστηκυίας ἡλικίας ἔρριψεν ὅμως ἀπὸ τοῦ παραθύρου τοῦ κιοσκίου αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν ὀλόκληρον συσκευὴν καπνυδραύλου, μὴ ἔχων ποῦ νὰ κρύψῃ αὐτόν, ὅτε ἤκουσεν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν τὸν τατέρα· ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐλάβεια ἦν κοινὴ τῶν Φαναριωτῶν γνώρισμα, ἢ πρὸς τοὺς συζύγους πίστις κοινὴ τῶν Φαναριωτιστῶν ἀρετὴ. Ἀφίνομεν ἡμεῖς τὴν μητέρα τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ῥωξάνδραν, ἀλλὰ περὶ τῆς συζύγου αὐτῆς ὁ Ἀλέξανδρος ἀποδουρόμενος τὸν θάνατον αὐτῆς λέγει «συναινοῦσι δ' ὅποσοι τὸ τοῦ σώματος οὐχ ἦττον ἢ τὸ

τῆς ψυχῆς καὶ τὸ τοῦ νοῦς κάλλος ἴσασι τῆς μακαριτίδος, τοσοῦτόν γε γεγονός ὥστε μήτοι γε τὰς νῦν ἀμαζούσας ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπ' ἀρετῇ καὶ φρονήσει πάσαι θαυμαζομένης πολλῷ μέτρῳ ὑπερνηνοχένας· εὐγενεία τε καὶ γενναϊότητι ψυχῆς τὸ γένος ἐκόσμηε εἰς μεγαλοφυῶν συμπεπλασμένη· . . . ἀνατροφῆς ἔτυχε τῆς ἀρίστης, γράμμασι προσχούσα τοῖς εὐσεβέσι· . . . καὶ κάλλιε μὲν ἐξήνησε μέχρι τοῦ ὑπερηφάνου, σεμνότητι δὲ τρόπου καὶ πραότητι καὶ ἐπιεικείᾳ ὅσον ἡδύσματι διέχεσε τὸ τῆς ὥρας ὑπέρογκον· . . . Σωφροσύνην δὲ καὶ σεμνότητα διὰ παντός ἤσκει, ταύτην εἶναι γυναιξὶ τοῦ βίου τὸ κεφάλαιον καὶ νομίζουσα καὶ διδάσκουσα καὶ φυλάττουσα.»

Πεπαιδευμένην πᾶσαν παιδείαν, εἶχον ὑψιστον ἀνεπτυγμένην τὴν πρὸς τὰς Μούσας ἀγάπην, τὴν καλλαισθησίαν· ἐνθυμούμεθα τὴν γραῖαν Μαυρομάταιναν· ἔλεγέ μοι ποτε γέρον Φαναριώτης· ἀκόμη μοῦ μένει εἰς τὴν μνήμην ἡ καλλαισθησία τῆς γυναικὸς αὐτῆς· ὅτε ἐπρόκειτο νὰ βαφῇ τὸ κονάκι αὐτῆς ἐκ διαφόρων παρουσιασθέντων εἰς τε τὸν σύζυγον καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ ὀμήγουριν χρωμάτων ἐξέλεξαν ἕν, ἀλλὰ πήγαινε καὶ εἰς τὴν κυρίαν, εἶπον τὸν φέροντα· ἡ κυρία ἀμέσως ἐξέλεξεν ἐκεῖνο ὡς ὠραιότερον καὶ προτιμότερον, ὅπερ οἱ ἄνδρες μετὰ μακρὰν δοκιμὴν καὶ ἔρευναν· πῶσα δὲν συνέγραψαν λόγια Φαναριώτισσαι· ἡ Αἰκατερίνη Σούτσου, ἡ Παλλοῦ Σούτσου, ἡ Παλλοῦ Ἀργυροπούλου, ἡ Ἐλένη καὶ Αἰκατερίνη Σχινᾶ, ἡ Εὐφροσύνη Καλλιμάχη ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Νερουλοῦ συνέγραψαν καὶ ἐξέδωκαν διατρανώσασαι καὶ τὰς ἄλλας αὐτῶν ἀρετάς· πρὸς τὴν Εὐφροσύνην Καλλιμάχη προσφωνούσα τοὺς ὑπ' αὐτῆς μεταφρασθέντας Διαλόγους Φωκίωτος ἡ Αἰκατερίνη Σούτσου λέγει «Τὸ κεδνὸν αὐτῆς πολιτεύμα καὶ ἡ ἀθίνεις φρό-

νήσις τῆς ἰσχυροῦς ἔδωκε λόγους πρὸς τὰς γυναῖκας νὰ μετριάσωσι τὴν κατὰ τοῦτο τῶν ἀνδρῶν μεγαλορημοσύνην ἐκ παραδείγματος νεωτέρου.»

Καὶ περὶ μὲν τῶν Φαναριωτισσῶν καὶ Φαναριωτῶν καθόλου ἄλλοτε· ἀλλ' ἡ πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπη αὐτῶν δεικνύται ἐκ τε τῶν συσταθέντων ὑπ' αὐτῶν σχολείων, ὧν τὴν ἐποπτεῖαν καὶ τὰ τῆς ὑλικῆς διαχειρίσεως, ὁπότε δέοι, ἀμέσως ἡ ἐκκλησία εἰς τὸ σύστημα τῶν γουναράδων ἐπιστεύετο· δεικνύται ἐκ τῶν τοσούτων ὑπ' αὐτῶν καὶ δαπάνη αὐτῶν ἐκδοθέντων βιβλίων, ἐκ τῶν λαμπρῶν βιβλιοθηκῶν, ἅς οἱ ἕκαστος εἶχεν. Μάρτυρα ἔχομεν τὸ καλὸν τοῦ φίλου Ματθαίου Παρανίκια Σχεδιάσμα, ἐν ᾧ ἀναφέρονται αἱ βιβλιοθήκαι Νικολάου Μαυροκορδάτου, Δημητρίου Μάνου Ποστελνίκου καὶ Κωνσταντίνου Μυρούζη καὶ τὸν τῷ 1585 δημοσιευθέντα ὑπὸ Ἀντωνίου Verdier κατάλογον τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθηκῶν, αἵτινες, ἐκτὸς τῆς τοῦ πατριαρχείου (ἐχούσης 55 χειρόγραφα) ἦσαν ἡ τοῦ Ἀντωνίου Κατακουζηνοῦ ἔχουσα 44 χειρόγραφα, ἡ τοῦ Μιχαήλ Κατακουζηνοῦ ἔχουσα 57, ἡ τοῦ πρίγκηπος Ἰωάννου Σούτσου ἔχουσα χειρόγραφα 23, ἡ τοῦ Μιχαήλ Εὐγενικοῦ 35 καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ 174, ἐγκλείουσαι πᾶσαι σπουδαιότατα ἔργα, ὡς ἡ τελευταία Βυζαντινὸς χρονογράφος ἀνεκδότους καὶ κωμωδίας τοῦ Μενάνδρου καὶ τοῦ Φιλίμοнос.

Ὁ Κριτόβουλος καταφερόμενος κατὰ τῶν Φράγγων προτυποῖ τὸν Νικουσίον ἐνεργοῦντα τὴν ἀπὸ τῆς φραγγικῆς τυραννίας ἀπαλλαγὴν τῶν Κρητῶν καὶ τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τὸν Μαυροκορδάτον ἐπιτυγχάνοντα ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων κατὰ τὴν εἰρήνην τοῦ Κάρλοβιτς τὴν ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐποπτεῖαν. Κατὰ

τὴν ὠραίαν ἔκφρασιν τοῦ Μενδελωῶνος Βαρθόλδου οἱ Φαναριῶται ἠδυνήθησαν νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς δυτικούς διότι ἐγκατέλιπον εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Τούρκων τοὺς Βυζαντινοὺς.

Ὁ Κριτόβουλος σέβεται τὴν πατρίδα καὶ ἀγαπᾷ αὐτὴν ὡς καὶ τὴν ἐκκλησίαν· τοῦτο εἶναι προτέρημα τῶν Φαναριωτῶν κυριώτατον, οἵτινες, καίπερ μετὰξὺ διαφερόμενοι ἐνίοτε, προκειμένου κινδύνου τῆς ἐκκλησίας συνησπίζοντο περὶ αὐτὴν καὶ περὶ τὴν πατρίδα· ἐνθυμούμεθα τὴν τρομερὰν, τὴν φρικαλέαν ἐκείνην διαταγὴν τῶν περὶ τὸν Σουλτάνον Σουλεϊμάν σοφῶν ὅπως κρημισθῶσιν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι· τίς ἔσωσε καὶ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὸ Γένος βιαιῆς ἐξωμοσίας καὶ ἐκφυλίσεως; ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Α' καὶ ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ὁποῖος εἶχε μεγάλην φιλίαν μετὰ τοῦ καζασκέρη, καθ' ἡμέραν δὲ σχεδὸν, κατὰ τὸν Μαλαξὸν, προσήρχετο αὐτῷ, παρ' οὗ καὶ ἔμαθε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Σουλεϊμάν. «Ἄκουσας ταῦτα ὁ ἄρχων Ξενάκης — λέγει ὁ ἐν τῇ Turcograecia πατριαρχικὸς χρονογράφος Μαλαξὸς — ἠλλοιώθη ἡ ὄψις τοῦ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο ὡς νεκρὸς καὶ ἔτρεμε· καὶ ἦλθεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν καὶ ἀνέβη εἰς τὸν πατριάρχην, μετὰ πολλῶν δακρῶν καὶ δὲν ἠδύνητο νὰ ὀμιλήσῃ· . . .» Ἴδου ζῆλος Φαναριώτου ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας· «οὐ περὶ μικροῦ ὁ ἀγὼν (ἔγραφεν ὁ ἐξ ἀπορρήτων πρὸς τὸν Ἀγγιᾶλου Δανιὴλ κινῶν αὐτὸν κατὰ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου τοῦ Μουσελίμου) οὐ περὶ μικρῶν ὁ ἀγὼν ἀλλὰ περὶ παντός, καὶ αὐτῆς τῆς μητρὸς ἡμῶν μεγάλης ἐκκλησίας, ἀφ' ἧς πᾶν ἠνώμεθα γέρας καὶ ἀποζῶμεν οὐκ ὀλίγων ὅσων ἀπολαύοντες», «ζηλωτῆς δ' εἰμί καὶ πέρα τοῦ μετρίου — ἐπέστελλε τοῦ Κυζίκου Γαβριὴλ — οὔτε τὸ θεῖον περιορᾶν ὕβριζόμενον, οὔτε τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν δυ-

ναίμην περιορᾶν πεπατημένην, τὴν τροφὸν, τὴν διδάσκαλον, τὴν εὐεργέτιδα, τὴν καὶ φύντας καὶ θανόντας ἐνστερισμένην.» Τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁλκάδος φανὸς ὑπῆρχε λαμπρότατος τὸ ἐπιφανὲς Φανάριον, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ ἐπιφανοῦς ἡμῶν διδασκάλου Εὐσταθίου Κλεοβούλου, τῶν δὲ Φαναριωτῶν ἡ εὐσέβεια ἦν παραδειγματική. Ἄλεξανδρος ὁ Μαυροκορδάτος οὐδέποτε ἐπαύσατο προσευχόμενος καὶ καθήμενος καὶ περιπατῶν καὶ πλέων καὶ ἰππεύων καὶ ἐν εὐτυχίαις καὶ ἐν δυσπραγίαις· ὅπως ὁ Κριτόβουλος, εἶχε βάσιμον θεολογικὴν παιδείαν καὶ, ὡς ἐκεῖνος, ἐποίησεν εὐχὰς τινὰς συνέγραψε δὲ καὶ ζητήματα θεολογικά, παρ' ἡμῖν ἀνεκδότα ἀποκείμενα· τὴν εὐσέβειαν τῶν Φαναριωτῶν μαρτυρεῖ ἡ εἰς πολλὰς ἐκκλησίας συνδρομή, τὰ εἰς αὐτὰς ἀναθήματα, αἱ ἐκδόσεις ἢ μεταφράσεις βιβλίων ἐπὶ τούτῳ, οἷον τὸ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ἄλεξάνδρου Πετροπούλου μεταφρασθὲν Enchiridion militis christiani Ἐράσμου τοῦ ἐκ Ροττερδάμης, παρ' ἡμῖν ἀποκείμενον. Ὁ Δαπόντες βεβαίως ὅτι πολλὰς ἐλεημοσύνας εἰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια ἐχορήγησεν ὁ Σταυράκογλος Γεώργιος, σημειωτέον δ' ὅτι ἂν τινες Φαναριῶται ἀπαντῶνται εἴτε ὡς ἐκ τῆς μετὰ τῶν Τούρκων ἀναστροφῆς εἴτε ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ παρασίτων διαστροφῆς τῆς καρδίας αὐτῶν ἀπανθρωπευθέντες, οὕτως εἰπεῖν, οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν ὅλως ἄχρηστοι ἢ ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὁ Χρονογράφος τοῦ Δαπόντε ἐφάνερωσεν ἀρετὰς ἱκανὰς τοῦ διαβοήτου Σταυράκογλου, ἡ δ' ἀφιέρωσις τοῦ Χρονογράφου Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου, ἀνεκδότου κειμένου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγιοταφικοῦ μετοχίου, ἡ ἀφιέρωσις αὐτῆ εἰς τὸν διαβοήτον ὡσαύτως Μιχαὴλ τὸν Κατακουζηνόν, τί δεικνύει ἢ ὅτι εἶχον καὶ ἀρετὰς

εμφύτους εκείνοι, οἵτινες ἐφαίνοντο τόσον τυραννικοί, οὐδ' ἦσαν νερόνεια τερατοκτήματα. Ὁ δὲ Β' κώδικς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἱκανὰ παρέχει τῆς εὐσεβείας τῶν Φαναριωτῶν τεμῆρια. Οὕτως ἀναφέρονται ἱερὰ ἀναθήματα εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν κατὰ τὰ ἔτη 1705, 1706, 1707, 1708 καὶ 1722, ἅπερ ἐδωρήσαντο ὁ ἐξ ἀπορρήτων, ὁ τερτζήμπασης κύρις Ἰωαννάκης, ἡ εὐγενῆς ἀρχόντισσα Εἰρηνώτα, ὁ μέγας Βόρνικος Σουρβάνος Κατακουζηνός, ὁ εὐγενέστατος κυρίτζης Μανωλάκης κόμισος καὶ ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος. Ὁ ὑπὲρ τοῦ Γένους καὶ τῆς ἐκκλησίας ζῆλος Μανωλάκη τοῦ ἐκ Καστορίας ὑπάρχει πασίγνωστος, ὡς καὶ τοῦ πλουσίου Καραϊωάννου δωρησαμένου καὶ προικοδοτήσαντος συνάμα τὸν ἐν Φαναρίῳ οἶκον αὐτοῦ εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον πρὸς σύστασιν νοσοκομείου, οὗ τὸν κανονισμὸν διέσωσεν ἡμῖν ἡ φιλοπονία τοῦ Κριτίου ἐν τῷ Β' αὐτοῦ κώδικι· τοῦ δὲ Ἰωάννου Νικολάου Μαυροκορδάτου τρία παρ' ἡμῖν σώζονται Χρυσόβουλλα, δι' ὧν τῷ 1744 δωρεῖται ὀρίζων ἵνα χορηγῶνται ἐνιαυσίως ποσά τινα εἰς τὰς ἐκκλησίας (Κωνσταντινουπόλεως) Ἐγρικαπίου, Βαλίνου καὶ ἐξ Μαρμάρων· ὁ Ἀλέξανδρος Καλλιμάχης διεκρίνετο ἐπὶ παραδειγματικῇ πρὸς τὰ θεῖα εὐλαβεία, τὸ ψαλτήριον δὲ καθ' ἑκάστην μελετῶν ψαλτηρᾶς ἐπωνομάσθη, καὶ ὁ Ἰωάννης δὲ Καλλιμάχης τὸ ψαλτήριον μελετῶν καὶ ἀντιγράφων, καθὰ λέγει ἐν τῷ περὶ διερμηνέων ἔργῳ αὐτοῦ ὁ φίλος Ἐπαμ. Σταματιάδης, εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν φράσιν «ὠδίνες ἄδου περιεκύλωσάν με, προέφθασάν με παγῖδες θανάτου», ὅτε ὁ δῆμιος εἰσελθὼν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀγχόνην.

Εἶδομεν τὸν Κριτόβουλον ἄνω ἐρχόμενον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπερχόμενον μόνον ὅπως ἤττον βαρείας τὰς δουλικὰς

καταστήσῃ τῶν συμπολιτῶν ἀλύτους, τύπος τοῦ μετὰ ταῦτα οὕτω δειχθεὶς Φαναριώτου, ὅστις πολλὰκις τοὺς ὁμογενεῖς βεβαίου διέσωσε κινδύνου καὶ καταστροφῆς. Φόρον ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ἀπέδωκαμεν ἄνω τῷ Ξανάκη· φόρον ἄς ἀποτίσῃ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτῶν οἱ Κρήτες πρὸς τὸν Νικουσίον, οἱ Χῖοι πρὸς τὸν ἐξ ἀπορρήτων Ἀλέξανδρον· ὅταν δ' ἀναλογισώμεθα διὰ πόσων κινδύνων διήρχοντο καὶ τί ἐδοκίμαζον πρὸς τοῦτο οἱ Φαναριῶται ὡς ἀμερόληπτοι καὶ συμπαθοῦντες ἅμα ἱστορικοὶ δέον ἵνα συγχωρήσωμέν τινα τυχὸν παραπτώματα. Ὅταν ἡ Χίος προσεχώρησε τοῖς Ἐνετοῖς τῷ 1694, οἱ δὲ Χῖοι τρέμοντες ἀνελογίζοντο τὴν ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου παρεκάλεσαν τὸν Μαυροκορδάτον ὅπως μεσιτεύσῃ ὑπὲρ ἐαυτῶν παρὰ τῇ Πόρτῃ. Ὁ Μαυροκορδάτος ὁ κλαύσας τὴν πεσοῦσαν Χίον καὶ πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννην γράφων «συναπερρῦν καὶ συνεκλύσθη καὶ Χίος τῷ ρεύματι τοῦ ὑπάρχοντος πολέμου, Χίος τὸ ἀμιγῆ καὶ ἀνόθευτον λείψανον τῆς πάσης Ἑλλάδος, Χίος τὸ ἄσυλον τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας, τῶν ἐν πελάγει νήσων ἡ εὐανθεστάτη βασιλις» αὐτὸς ἔπρεξεν, ἠγωνίσθη, ἐπέτυχεν ὑπὲρ τῶν Χίων τὸ ζητούμενον, ὡς ὁ Κριτόβουλος τὰ προνόμια διὰ τοὺς Ἰμβρίους· «ὅποσα τοῖς πρέσβευσιν ἡμῶν συναντελαβόμεν — ἔγραφεν ἐπὶ τούτῳ τοῖς δεπουτάτοις Χίου — καὶ συνηγωνισάμεν εἰς τὴν μοναρχικὴν πύλην αὐτὰ τε τὰ πράγματα καὶ ὁ τῶν πρέσβων λόγος ἐπιδηλώσει σαφῶς.» Τὴν δὲ τοιαύτην θέσιν τοῦ Φαναριώτου σοφῶς ἐξέφρασεν ὁ πολυθρήνητος ἡμῶν φίλος καὶ διδάσκαλος Εὐσταθῖος Κλεόβουλος ἐν τῷ εἰς τὸν τελευταῖον Φαναριώτην Νικόλαον Ἀριστάρχην λόγῳ αὐτοῦ. «Ὅπου ὁμοθρησκεία καὶ ὁμογένεια τοῦ ἄρχοντος καὶ τῶν ἀρχομένων ἐκεῖ — παρκτηρεῖ ὁ αἰδῖμος — καὶ συμφερόντων

ταυτότης· καὶ ὁ τούτοις ἡ ἐκείνῳ ἐξυπηρετῶν ὑπουργὸς ἀπόνως καὶ ἀκινδύνως συνθεραπεύει καὶ τοὺς δύο. Τῆς ἑτεροθρήσκου ὁμοῦς ἡ ἑτεροφύλου κυβερνήσεως τὰ συμφέροντα ἐνίοτε, μάλιστα ἐν καιροῖς χαλεποῖς, εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν, ἢ ἐπιχειρῶν ἵνα ἄρῃ ὁ ἑτεροθρήσκος πολιτικός καὶ παρεμβάλλων ἐαυτὸν μέσον σφύρας καὶ ἄκμονος, ἀναντιρρήτως δεῖται μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ νοός, καὶ μεγίστης περισκεψέως, καὶ διαφερούσης πείρας, καὶ παραδειγματικῆς αὐταπαρνήσεως. Ὅτε οἱ παναιδιμοὶ διερμηνεῖς καὶ λογοθέται ἔσωζον τὴν ἱερότητα καὶ κτῆσιν τῶν ἁγίων σκηνωμάτων καὶ πᾶν τὸ χριστεπώνυμον ὑπήκουον ἐκ τῶν ἐσχάτων συμφορῶν καὶ κινδύνων, ἐν ἡμέραις, καθ' ἃς ἡ μὲν εὐνοια τῶν μεγιστάνων μετέπιπτε καθὼς οἱ κύβοι, ἡ δὲ τοῦ ἑτεροθρήσκου ὑπηκόου ὑπαρξίς ἐκρέματο ἐκ λεπτοῦ νήματος, ὦ! τίς οὐκ ἐννοεῖ τὴν ἀσύγκριτον ἀξίαν καὶ τὰς βαρυστάθμους ἐκδουλεύσεις τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων!»

Καὶ πόσας οὐ προσήνεγκον τοιαύτας!

Ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερούλος ἀναφέρει ὑψίστης αὐταπαρνήσεως τῶν Φαναριωτῶν παραδείγματα τοιαῦτα, καθ' ἃ οὐδεὶς ἀρνεῖται ποτε τὸν τίτλον σωτήρος τοῦ Γένους εἰς αὐτούς. Ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσων ὑποκινήσεως τοῦ 1769 ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου ὁ Σουλτάνος Μουσταφᾶς ἐσκεπτετο περὶ ἐξαφανίσεως ὀλοσχεροῦς τῶν Ἑλλήνων, ὅτε ὁ ἐκ τῶν Χαντζερῆδων ἔλκων τὸ γένος πατριαρχῆς Σαμουὴλ μετὰ τοῦ Ἰψηλάντου, τοῦ Μουρούζη, τοῦ Καρατζᾶ καὶ τοῦ Σούτσου συντάξαντες ἐν εἰδει ἀναφορᾶς ἐπέδωκαν εἰς τὸν Σουλτάνον ὑπόμνημα δικαιολογούντες δεόντως τὰ γεγονότα, ἐξαιτούμενοι τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ· καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ Μουσταφᾶ κατηνάσθη. Ὅμοίαν ἐμελέτησαν οἱ Τοῦρκοι πανολεθρίαν κατὰ παντός τοῦ ἑλληνικοῦ ἅμα τῇ συλλή-

ψει τοῦ Ῥήγα Φεραίου, ἀλλ' οἱ Φαναριῶται ἔσωσαν καὶ τότε τὸ Γένος, ἐνῶ κατὰ τὸν Ῥωσικὸν ἐναντίον τῆς Γαλλίας πόλεμον, ἡ δύναμις αὕτη παρέστησε τοὺς Ἑλληνας εἰς τὸν Σουλτάναν Σελίμ ὡς συνεννοημένους μετὰ τῆς Ῥωσσίας καὶ ἐτοίμους πρὸς ἐπανάστασιν, ὅτε κατώρθωσαν μάλλον τῆς γαλλικῆς ἀλωπεκῆς ἢ πείσωσι τὸν Σελίμην περὶ τοῦ ψευδοῦς τῆς κατηγορίας ὁ ἡγεμὼν Καρατζᾶς καὶ ὁ Σκαρλάτος Καλλιμάχης. Λέγεται ὅτι τοιαύτην γενικὴν καταστροφὴν ἐμελέτησε καὶ κατὰ τῶν Σέρβων ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ, ἔσωσε δὲ τοὺς Σέρβους Ἕλληνας ἡγεμῶν, ὁ Καρατζᾶς, συμβουλευσας τῷ Μαχμούτ ἵνα μὴ κινήσῃ κατὰ τῆς Πόρτας τὴν ὀργὴν τοῦ Ῥώσσοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Α'.

Οὕτω φθάνομεν εἰς τὸ τέρμα τῆς βραχείας ἡμῶν ταύτης μελέτης περὶ Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου, ὃν ἡ παιδεία, αἱ γνώσεις, ὁ βίος, ἡ πολιτεία δεικνύει κατ' οὐδὲν κατώτερον τῶν ἀπὸ Νικουσίου διπλωματῶν Γραικῶν, ὅσοι ἐτίμησαν τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλλήνος, ἀπέναντι τῆς χονδρότητος τῶν δεσποτῶν αὐτῶν. Οἱ τοιοῦτοι πολιτικοὶ δὲν χρεωστοῦσιν εἰς τὴν Νικουσίον τὴν περιωπὴν αὐτῶν ἀπὸ Νικουσίου — ἐπαναλαμβάνομεν — στάδιον μόνον ἠλλαξαν· ἡ χονδρότης τῶν διαδόχων τοῦ Μωάμεθ ἐνέκλεισεν αὐτούς μόνον εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον, οἱ δ' ὀξύνους Κιουπρουλίδες εἰσῆγαγον τοὺς Φαναριώτας καὶ εἰς τὸ πολιτικόν. Καὶ εἰς ἀμφοτέρω διεπρεψαν καὶ ἐδόξασαν ἑαυτούς καὶ τὸ Γένος.

Ἐμαρτηγορήσαμεν· ἀλλὰ μήπως τόσον μικρὸν μόνον ὑπάρχει τὸ μάθημα, καὶ διὰ τοῦτο καὶ μόνον κατηναλώσαμεν τόσον χρόνον; Ἄρα γε αἱ πρὸς τὸ κράτος ἐκδουλεύ-

σεις μνείας μόνον ψιλῆς εἰσιν ἄξιαί ; Αὐτῇ ἢ προσπάθεια τοῦ Κριτοβούλου ὅπως προσενέγκῃ ἢ Ἰμβρος ὑποταγῆν καὶ μὴ χαθῆ οὐδ' εἰς Ἑλληνας δὲν εἶναι συνάμα καὶ προσπάθεια ὅπως μὴ ἀπολεσθῆ οὐδὲ εἰς στρατιώτης τοῦ σουλτάνου ; τίς δὲ δὲν ἐπῆνεσε τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἔλαβεν ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῦ Κάρλοβιτς ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ὁ Μαυροκορδάτος ; Τίς τῶν Τούρκων αὐτῶν ἠρνήθη τὴν μετ' ἀφοσιώσεως ἐργασίαν τῶν Φαναριωτῶν παρὰ τῇ Πύλῃ ; Τὰς τοιαύτας τῶν Φαναριωτῶν ὑπουργίας καὶ ὁ Τούρκος ἀναξ ἐξετίμα τιμῶν τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν πρὸς τὴν Πύλῃν ἀγάπην τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν Γραικῶν πολιτικῶν ; Καὶ ἐτίμα αὐτούς, ἢ δὲ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, ὑπὲρ τῶν Πελοποννησίων, ὑπὲρ τῶν Χίων, ὑπὲρ τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐκδοσίς, χορήγησις ἢ ἀναγνώρισις προνομίων τί ἄλλο δεικνύει ἢ ὅτι ἤκουεν ἢ πολλάκις ἢ μᾶλλον πάντοτε καχύποπτος Πόρτα τὰς αἰτήσεις καὶ προτροπὰς, τὰς γνώσεις σεβομένη καὶ τὴν ἀρετὴν τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τούτων, ὅπερ σέβας πολλάκις οἱ Σουλτάνοι ἐπεδείξαντο πρὸς αὐτούς· ὁ Τούρκος ἀναξ ἀπονέμει μὲν τὸν τίτλον τοῦ ἐξ ἀπορρήτων εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, ὀνομάζει δὲ τὸν Κριτόβουλον φρούραρχον καὶ διοικητὴν Ἰμβρου, ὁ δὲ Σελίμης Γ' αὐταῖς χερσὶ κατασκευάσας ὀδοντογλυφίδα (χχιλάλ) ἐπέμψεν αὐτὴν δῶρον τῷ ἡγεμόνι Βλαχίας Κωνσταντίνῳ Ὑψηλάτῃ, ἐνῶ Μαχμούτ ὁ Β' εἰς δεῖγμα μεγίστης εὐνοίας δωρεῖται εἰς Σοφίαν τὴν μακαρίτιδα σύζυγον τοῦ τελευταίου διερμηνέως τῆς Πόρτας Σταυράκη Ἀριστάρχου τὴν ἰδίαν εἰκόνα ἀδαμαντοκόλλητον.

Ἄλλὰ ταῦτα εἰσι μὴδὲν ἀπέναντι μεγάλου ἱστορικοῦ πορίσματος, ὅπερ ἀγνοεῖ ἢ τουρκικὴ τῆς σήμερον ἐξουσία. Τί ζητοῦσιν ὑπὲρ μερίδος τινὸς χριστιανῶν ὑπη-

κόων τοῦ Σουλτάνου σήμερον αἱ ἐγγυήτριαι δυνάμεις ; διοικητικὴν αὐτονομίαν καὶ διοικητὰς καὶ ὑπαλλήλους ἰθαγενεῖς δι' ἐκάστην ἐπαρχίαν ; Μωάμεθ ὁ Β' παραχωρεῖ τὴν διοικητικὴν ταύτην αὐτονομίαν εἰς τὴν Ἰμβρον· δὲν ζητοῦμεν ὑπὸ τὴν κατοχὴν ἡμῶν νὰ λάβωμεν οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ χριστιανοὶ τὰ φρούρια τοῦ κράτους. Ἄλλὰ μετὰ θλίψεως ἀναμνησκόμεθα ὅτι φρούραρχοι ἦσαν ἄλλοτε χριστιανοί. Δὲν ζητοῦμεν νὰ ἐμπιστευθῶσιν ἡμῖν τὰ ὑπουργεῖα τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου, οὐδὲ τὰς γραμματείας τῶν ἀνακτόρων. Ἄλλὰ κλαίωμεν ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τὰ ὑπουργεῖα ταῦτα κατεῖχον Ἑλληνες. Δὲν ζητοῦμεν τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα τοῦ κράτους ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὅρια εἰς τὴν συγκίνησιν ἡμῶν ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀνεπιστρεπτὴ ὤχρητο ἢ ἐποχῇ, καθ' ἣν νικηφόρος κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Σουλτάνου ὠδήγει τοὺς τουρκικοὺς στρατοὺς Ἑλληνας σερδάρ-ἐκρέμ, Ἑλληνας ἀρχιστράτηγος, ὁ Μαυρογένης ! Ἐὰν ζητῶμεν τι τοῦτο εἶναι ἐκπλήρωσις ὑποσχέσεως ἢ νῦν μελετωμένη Βουλῇ ἐκουφορεῖτο εἰς τὴν μεγάλην διάνοιαν Μαχμούτ τοῦ ἀναμωρωτοῦ, ὅστις εἶχεν ἀνακοινώσει τὴν ἰδέαν ταύτην εἰς τὸν μακαρίτην αὐτοῦ ἀρχιτέκτονα Χατζῆ Νικολῆν.

Διὰ τοῦτο ἐπολυλογήσαμεν. Διὰ τοῦτο σήμερον εἰσακούεται ὁ φωνάζων, ὁ ἐκτιθεὶς τὰ δίκαια αὐτοῦ· «κατὰ τὴν παρούσαν τοῦ χρόνου φορὰν ἀγέραςτος ἢ σιωπῆ, τὸ δὲ λάλον τιμᾶται καὶ θριαμβεῖται· καὶ ἰατρῶν μὲν παῖδες ἄδιφον εἶναι φασὶ τὴν σιωπὴν, τῇ δὲ καθ' ἡμέραν πείρα οἱ σιγὴν ἀσπαζόμενοι οὐ μόνον διψῶσιν, ἀλλὰ καὶ λιμῶττουσι.» καὶ οὕτως ἄρχεται πονήματός τινος αὐτοῦ ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος. Τὴν ἀρχὴν ἡμεῖς ἐθέσαμεν τέλος.

Ἄντιθεσις !

Ἄλλὰ τί ἄλλο εἶναι, παρακαλῶ, ἢ νῦν ἐποχῇ πρὸς ἐκείνην, ἢ νῦν ἑλληνικὴ γενεὰ πρὸς ἐκείνην τὴν προαποικομένην ἐκείνην τὴν μακαρίαν γενεάν, ἢ μία ὅλη ἀντίθεσις ;

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΓΙΕΙΝΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΤΕ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ

ΥΠΟ

Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ

[Συνέχεια]

Οἱ πλεῖστοι νομιζοῦσιν, ὅτι προτιμώτερον εἶναι, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ βρέφους, νὰ διατηρῶμεν τὴν αὐτὴν τροφὴν καθ' ἅπασαν τὴν διάρκειαν τοῦ θηλασμοῦ, ἂν καὶ μὴ παρέχοντος τοῦ γάλακτος αὐτῆς ἀπάσας τὰς ἐπιθυμητὰς ποιότητας ἢ νὰ ἀλλάζωμεν αὐτήν, ἀπάτη ἀποβάσα ἐπιβλαβεστάτη εἰς πολλὰ παιδιά. Οὐδέποτε, λέγει ὁ Δοννέ, ἢ ἀλλαγὴ τῆς τροφῆς ἔχει ἐπιβλαβεῖς συνεπειάς διὰ τὸ βρέφος, ἀρκεῖ μόνον νὰ προσφέρωμεν αὐτῷ καλὸν γάλα, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ. Τὸ μόνον μέσον, δι' οὗ σώζομεν πολλάκις τὰ νήπια τοῦ ἐπικειμένου θανάτου, εἶναι ἢ ἀλλαγὴ τῆς τροφῆς καὶ ἂν ἐνίοτε συμφέρῃ νὰ ὑποφέρωμεν πολλὰς ἰδιοτροπίας τῆς τροφῆς, ἕνεκα τῶν καλῶν ποιότητων τοῦ γάλακτος αὐτῆς, οὐδόλως πρέπει νὰ διαστάσωμεν νὰ ἀποπέμψωμεν αὐτήν, ὡσάκις τὸ παιδίον δὲν ἀναπτύσσεται δεόντως, καὶ αἴτιον τούτου ὑποπτευόμεθα τὰς μὴ προσήκουσας ποιότητας τοῦ παρ' αὐτοῦ θηλαζομένου γάλακτος. Ἐκτὸς δὲ τῶν περιστάσεων τῶν ἐξαρτωμένων ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῆς τροφῆς, τῶν ἐξέων αὐτῆς, τῶν

αἰσθημάτων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὡς πρὸς τὸ παιδίον, τῶν νοσηρῶν αὐτῆς καταστάσεων, καὶ τῶν κατὰ ποιὸν καὶ ποσὸν ἀλοιώσεων τοῦ γάλακτος, δεόν ν' ἀλλάζωμεν τροφὴν, ὡσάκις τὸ παιδίον ἰσχυαίνει ἐκ διαρροίας ἢ ἐμέτου, εἴτε καὶ ἐξ οἰασθῆποτε ἐτέρας μὴ καταφανοῦς αἰτίας.

Συμφέρει ἐπίσης ν' ἀλλάζωμεν τὴν τροφὴν, ὡσάκις τὸ παιδίον ἀποποιεῖται ἐπιμόμως νὰ λάβῃ διὰ τοῦ στόματος αὐτοῦ τὴν θηλήν, ἂν καὶ τὸ νεογνὸν μὲν οὐδὲν φέρῃ ἐκ τῶν ἐμποδιζόντων τὸν θηλασμόν διαμάρτημα τῆς διαπλάσεως, ἢ δὲ τροφὴς παρουσιάζει ἀπάσας τὰς ἐπιθυμητὰς γενικὰς καὶ τοπικὰς ποιότητας. Ἡ ἐνστικτος αὕτη ἀποστροφή, τὸ αἴτιον τῆς ὁποίας μᾶς ὑπεκφεύγει πολλάκις, ὀφείλεται ἐνίοτε εἰς δυσάρεστον γεῦσιν τοῦ γάλακτος, ἢ εἰς δυσάρεστον ὀσμὴν ἀναδιδομένην ὑπὸ τῆς θηλῆς.

Ἡ τροφὴ δεόν νὰ διαιτᾶται ἀναλόγως τῆς κράσεως, τῆς ἰδιοσυγκρασίας καὶ πρὸ πάντων τῶν ἐξέων αὐτῆς, εἰς οὐδένα καθυποβαλλομένη πρὸς τοῦτο ὀρισμένον κανόνα. Κατὰ τινὰς, ἢ τροφὴς συμφέρει νὰ τρέφῃται ὑπὸ φυτικῶν οὐσιῶν, καθόσον διὰ τῆς τροφῆς ταύτης δὲν προσκτᾶται τὸ γάλα ἐρεθιστικὰς ιδιότητος. Κατ' ἄλλους δὲ, συμφέρει τοῦναντίον νὰ τρέφῃται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῶν μᾶλλον ἀντικαταστατικῶν ζωϊκῶν οὐσιῶν καθότι, λέγουσιν οὗτοι, ἢ ἕνεκα τοῦ θηλασμοῦ σημαντικὴ κατανάλωσις τῶν διαφόρων ὑλῶν τοῦ ὄργανοῦ τῆς τροφῆς ἀπαιτεῖ, πρὸς ἰσοστάθμισιν, καὶ ἀνάλογον ἀντικατάστασιν. Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ἐπὶ τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφέρωμεν ἀπόλυτα παραγγέλματα, καὶ ὅτι δεόν αἱ ἰατρικαὶ ὁδηγίαι νὰ διευθύνωνται ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς κράσεως, τῆς ἰδιοσυγκρασίας, τῶν ἐξέων κτλ. τῆς τροφῆς.

«Ἡ τροφὴς, λέγει ὁ Δοννέ, δύναται νὰ μεταχειρίζηται οἰανδήποτε τρόφιμον οὐσίαν, τὴν ὁποίαν συνείθισε, τοιαύτην δὲ τροφήν ἀνέχεται καὶ πέπτει καταλλήλως ὁ στόμαχος αὐτῆς· δέον ἀπ' ἐναντίας νὰ ἀποφεύγη καὶ τὰς ὡς μᾶλλον ὑγιεινὰς διαφρημιζόμενας τροφάς, μεθ' ὧν δὲν συμφικεῖται ὁ στόμαχος αὐτῆς, καθότι αἱ τοιαῦται τροφαὶ εἰσι συνήθως δι' αὐτὰς εἴτε λίαν θρεπτικαὶ εἴτε λίαν διεγερτικαὶ. Ἡ μόνη δὲ προφύλαξις, ἣν πρέπει νὰ λαμβάνη, εἶναι νὰ μὴν ἐσθίῃ ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ νὰ πέπτη καλῶς τὰς ἐσθιομένας τροφάς. Ἀνευδοιάστως δὲ ἀντιτάττομαι κατὰ τῆς δοξασίας, ὅτι τροφαὶ τινες αὐξάνουσιν, ἕτεροι δὲ ἐλαττοῦσι τὴν ἔκκρισιν τοῦ γάλακτος».

Ἐπειδὴ ἀποφεύγη ὅμως ἡ τροφὴς τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ μετρίως μόνον χρωμένη τῷ οἴνῳ, εἰ εἴθισεν εἰς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, καθότι τὰ ἐνεργὰ στοιχεῖα τῶν ποτῶν αὐτῶν μεταβαίνουν ἐν τοῖς μαστοῖς, μιγνύονται μετὰ τοῦ γάλακτος καὶ ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ λίαν εὐαίσθητου ὀργανισμοῦ τοῦ παιδίου ὡς ἀληθῆ δηλητήρια, ἀναπτύσσοντα τὴν μέθην, ἐπιφέροντα κωλικούς, ἐκλαμψίαν, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν θάνατον. Ἐπιβλαβῆ ἐπίσης εἰσὶ καὶ τὰ ὑπὸ τῆς τροφῆς ἐσθιομένα ἄφθονα ἢ ἰσχυρὰ καρυκεύματα, καθότι δι' αὐτῶν προσκτάται τὸ γάλα ἐρεθιστικῶν ἰδιοτήτων παραβλαπτουσῶν τὸ παιδίον.

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς καλῆς ὑγείας τῆς τροφῆς ἐξαρτάται κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ τοῦ παιδίου, δέον ὅπως λαμβάνη αὐτὴ ἀπάσας τὰς πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας αὐτῆς προσήκουσας φροντίδας. Δέον ἐπομένως νὰ ἀσκήται ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἀέρι, μετρίως ὅμως, ἵνα μὴ ἐξαντλῶνται ὑπὸ τῶν υπερβολικῶν μυϊκῶν κινήσεων αἱ διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ γάλακτος χρήσιμοι οὐσαὶ διὰ τὴν αὐτὴν

δὲ αἰτίαν δέον ν' ἀποφεύγη πᾶσαν ἐργώδη ἐργασίαν.

Ἀνάγκη πᾶσα νὰ προφυλάσσηται ἐκ τῶν αἰφνιδίων παραλλαγῶν τῆς ἀτμοσφαιρας καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ ψύχους· καθότι, πλὴν τῶν νοσημάτων, ἅτινα φέρει ἡ κατάψυξις, ἀπωθεῖ προσέτι καὶ τὰ βευστὰ πρὸς τὰ κεντρικὰ ὄργανα, οὗ ἕνεκα ἐλαττοῦται καὶ ἡ τοῦ γάλακτος ἔκκρισις.

Τὰ ἐνδύματα αὐτῆς ἔστωσαν ἐπομένως ἀρκούντως θερμὰ ἀναλόγως τῆς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ· δέον δ' ὅπως μὴ συσφίγγωσι ταῦτα οὐδὲν τοῦ σώματος τῆς τροφῆς μέρος, καὶ μὴ συμπίεζωσι τοὺς μαστούς. Ὁ κοιτῶν αὐτῆς ἔστω εὐρύχωρος καὶ εὐάερος· ὁ εἰς περὶ ὀρισμένον χῶρον ταχέως ἀλλοιούμενος ἀήρ, ἐν ὥρᾳ ὕπνου μάλιστα, ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ διαμονῆς πολλῶν ἀτόμων ἀποβαίνει ἐπιβλαβέστατος, δηλητήριος τῷ παιδίῳ πρὸ πάντων.

Δέον ἐπίσης ν' ἀποφεύγωσιν αἱ τροφαί, ὅσον τὸ δυνατὸν, πᾶσαν αἰτίαν σφοδρῶς διεγείρουσαν τὸν ὀργανισμόν, ἥτοι τὰς ζωνηράς συγκινήσεις, τὰ σφοδρὰ πρὸ πάντων ψυχικὰ πάθη, τροποποιούντα πάραυτα τὴν σύνθεσιν τοῦ γάλακτος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε δύνανται νὰ καταστήσωσιν αὐτὸ ἐπιβλαβέστατον εἰς τὸ βρέφος, ὡς ἀποδεικνύεται ὑπὸ πολλῶν γεγονότων. Ἐνίοτε μάλιστα ἡ ἔκκρισις τοῦ γάλακτος οὐχὶ μόνον μεταβάλλεται ἀλλὰ καὶ ἐπέχρηται πάραυτα.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐν ὥρᾳ θηλασμοῦ κυφορίας δέον ν' ἀποφεύγωσιν αἱ τίτθαι τὴν συνουσίαν. Ἄϊστον ὅμως, λέγει ὁ Δοννέ, ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἀποχὴ δὲν εἶναι ἐπίσης ἀδιάφορος εἰς ὅλας τὰς γυναῖκας, καὶ πολλὰκις τούτου ἕνεκα τροφαὶ τινες περιπίπτουσιν εἰς ἀτροφίαν· οὐδέποτε ὅμως συμφέρει νὰ προσφέρωσι τὸν μαστὸν αὐτῶν εἰς τὸ παιδίον πρὶν ἢ κατευνασθῆ ἢ ὑπὸ τῆς

συνουσίας ἀναπτυσσομένη διέγερσις τοῦ ὀργανισμοῦ.

Περαινόντες τὰ περὶ τοῦ ἐπὶ μισθῷ θηλασμοῦ, παρατηροῦμεν, ὅτι παρ' ἡμῖν αἱ τίτθαι λαμβάνονται κατ' οἶκον, καὶ μόνον αἱ μισθούμεναι καὶ μήπω ἀπογαλακτίσασαι τὰ τέκνα αὐτῶν τίτθαι ἐμπιστεύονται αὐτὰ εἰς ἑτέραν τροφήν γαλακτοτροφοῦσαν ταῦτα ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς. Τὸ τοιοῦτον ἀποβαίνει ἐπιβλαβέστατον, θανατηφόρον τοῖς παιδίοις τῶν τίτθων· καθότι αἱ συγκατατιθέμεναι νὰ θηλάσωσι, πλὴν τοῦ ἰδίου αὐτῶν τέκνου, καὶ ἕτερον, εἰσὶ συνήθως πενέσταται, τρέφονται κακῶς, ἐκτίθενται εἰς ἀπάσας τὰς ἀσταςίας τῆς ἀτμοσφαιρας, καταγίνονται εἰς ἐργωδεστάτας ἐργασίας, κατοικοῦσιν εἰς χθαμαλὰ, ὑγρὰ, βύραρα καὶ λίαν περὶ ὀρισμένα οἰκήματα ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου δωματίου, χρησιμεύοντος δι' ἀπάσας τὰς οἰκογενείας. Τούτων δὲ ἕνεκα δὲν ἔχουσι συνήθως αἱ τοιαῦται τροφαὶ τὸ κατὰλληλον κατὰ τε ποιὸν καὶ ποσὸν γάλα διὰ τὰ ἴδια αὐτῶν τέκνα, ἅτινα σπανίως ἀντέχουσι, περιστοιχούμενα ὑπὸ τοσοῦτον ἐπιβλαβῶν αἰτιῶν, ἐπενεργουσῶν ἔτι δραστηριώτερον ἐπὶ τῶν ἀλλοτρίων παιδίων, ἅτινα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πάσης καθαρῆς περιποιήσεως καὶ περιθάλψεως ἐντελῶς στεροῦνται, καὶ τρέφονται δι' οὐσιῶν ὅλως δυσαναλόγων πρὸς τὰς πεπτικὰς αὐτῶν δυνάμεις, ὀλίγιστον μόνον θηλάζοντα γάλα, καὶ τοῦτο, ὡς προείρηται, λίαν ἠλλοιωμένον. Ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι τὰ παιδία ταῦτα παραδίδονται εἰς βέβαιον σχεδὸν θάνατον, ἡμεῖς τοῦλάχιστον ὀλίγιστα ἤξεύρομεν ἐπιζήσαντα, ἀλλὰ καὶ ταῦτα καχεκτικά, ἰσχνὰ δίκην σκελετῶν, καὶ πολλαχῶς πάσχοντα. Πεποίσηθα δὲ, ὅτι ἡ μεγίστη αὐτῶν θνησιμότης ἤθελεν ἐλαττωθῆ ἐπαίσθητῶς, ἂν αἱ μισθούμεναι τροφαὶ εἰσῆγαγον τὰ μήπω ἀπογαλακτισθέντα

αὐτῶν τέκνα εἰς τὸ ἐνταῦθα βρεφοτροφεῖον, ἐν ᾧ ἤθελον τυγχάνει ἀπασῶν τῶν πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας αὐτῶν φροντίδων.

Β'. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΕΧΝΗΤΟΥ ΘΗΛΑΣΜΟΥ.

1ον. Περὶ τοῦ διὰ τῶν διαφόρων τεχνητῶν μέσων θηλασμοῦ.

Ὁ τεχνητὸς θηλασμός ἐστι τὸ χειρίστον τῶν μέσων πρὸς γαλακτοτροφίαν τῶν βρεφῶν. Εἰς τὰς πολυανθρώπους πρὸ πάντων πόλεις, τὰ πλεῖστα τῶν τεχνητῶς γαλακτοτροφουμένων παιδίων ἀποθνήσκουσι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πρώτου αὐτῶν ἔτους, ὡς ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῶν στατιστικῶν¹. Εὐλόγως δὲ ἐννοεῖται ἡ αἰτία τῆς τοσαύτης αὐτῶν θνησιμότητος. Καὶ πρῶτον τὸ εἰς τὰς πολυανθρώπους πόλεις καταναλισκόμενον γάλα, σπανίως ἐστὶ καλῆς ποιότητος ὡς ἐκ τῆς σαθρᾶς ὑγείας τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐνδιαιωμένων ζώων. Ἐκτὸς δὲ τούτου, τὸ ἐξ οἰουδήποτε ζώου λαμβανόμενον γάλα δὲν ἔχει οὔτε τὴν αὐτὴν σύνθεσιν, οὔτε τὴν αὐτὴν ποιότητα τοῦ γυναι-

(1) Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ἀββᾶ Γαλιλιέρου καὶ τοῦ Λ. Βιλλερμέ, ὁ τεχνητὸς θηλασμός ἀποβαίνει καταστρεπτικώτατος εἰς τὰ ἐν τοῖς βρεφοτροφείοις διαιτώμενα βρέφη. Κατὰ τὸν Βιλλερμέ μάλιστα, οὐδὲως ἤμαρτεν ὁ εἰπὼν, ὅτι ἐν τῇ προσόψει τῶν καταστημάτων αὐτῶν ἠδύνατο κάλλιον ν' ἀναγράφωσιν «Ἐνταῦθα εἰσάγονται τὰ βρέφη ἵνα ἀποθάνωσι δημοσίως ἀναλώμενοι». Εἰς ἐν τῶν φιλοανθρωπικῶν αὐτῶν καταστημάτων, ἐν ᾧ τὰ παιδία ἐγαλακτοτροφοῦντο μόνον τεχνητῶς, ἐπὶ 244 παιδίων ἀπέβισαν ἐντὸς τοῦ ἔτους 187, ἥτοι 80 ἐπὶ τοῖς 100. Ἐν ᾧ ἐν τῇ Γαλλικῇ πόλει Παρθεναι, ἡ θνησιμότης ὑπολογίζεται κατὰ 35 ἐπὶ τοῖς 100. Ἐτι δὲ μικροτέρα ἐστὶν ἡ θνησιμότης ἐν τῇ Γαλλικῇ πόλει Ποατοῦ. Εἰς ἀμφοτέρων δὲ τῶν πόλεων αὐτῶν τὰ βρεφοτροφεῖα τὰ παιδία γαλακτοτροφοῦνται φυσικῶς δι' ἐμῆσι τῶν τροφῶν. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ ἀποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων στατιστικῶν. Ἐν τῷ βρεφοτροφεῖῳ τῆς Γαλλικῆς πόλεως Ρέιμς λ. χ. ἐν ᾧ τὰ παιδία γαλακτοτροφοῦνται τεχνητῶς, ἡ θνησιμότης αὐτῶν ἀναλογεῖ, κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῶν πρὸς

κείου γάλακτος, και οὐδόλως δυνάμεθα νὰ τὸ ἐξομοιώσωμεν μετ' αὐτοῦ, ὅπως δῆποτε και ἂν τὸ συνθέσωμεν ἢ ἀναμιζώμεν αὐτό. Πρὸς δὲ τὸ γάλα ζυμοῦται, ἀλλοιοῦται και φθείρεται, ἐκτιθέμενον ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν ἐπιροήν τῆς ἀτμοσφαιρας, και μάλιστα ὁσάκις ἡ θερμοκρασία αὐτῆς τύχη ὅπως δῆποτε ἐπιζημένη. Ἄδύνατον ἐπομένως ἀποθαίνει νὰ συσχετίσωμεν τὸ τοιοῦτον ἐκ τοῦ ζώου λαμβανόμενον γάλα πρὸς τὰς πεπτικὰς τοῦ βρέφους δυνάμεις. Τούτου δὲ ἕνεκα ἐκτίθενται ταῦτα εἰς ἀδιαλείπτους δυσπεψίας, καταδηλουμένας διὰ τῆς διαρροίας, τοῦ ἐμέτου, τοῦ ἰκτέρου και τῆς κατὰ συνέπειαν τούτων βαθμιαίας και ὁσημέραι ἐπαυξανόμενης ἰσχνάντους.

Εἰς τὰς μικρὰς ἔμως πόλεις, και μάλιστα τὰς ἐξοχὰς, ὁ τεχνητὸς θηλασμὸς δὲν εἶναι τόσον καταστρεπτικὸς, καθότι τὰ εἰς τὸν ἐλεύθερον και καθαρὸν ἀέρα τῶν ἀγρῶν διαιτώμενα και διὰ προσφάτων φυτικῶν οὐσιῶν τρεφόμενα ζῶα ἀπολαύουσι συνήθως καλῆς ὑγείας* ἄλλως τε εὐκόλως δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἐξετάζοντες τὸ ζῶον. Τὸ δὲ ἐκ τοιούτων ὑγιῶν ζῴων ἀμελγόμενον γάλα ἐστὶ σχεδὸν πάντοτε καλῆς

ποιότητος. Ἄλλως τε αἱ κάλλιστα ἀτμοσφαιρικαὶ καταστάσεις, ὅφ' ἂς διαιτῶνται τὰ ἀγροδιαίτα παιδιά ἀντισταθμίζουσι μέχρι τινὸς τὰς ἐκ τῆς τροφῆς αὐτῶν βλάβας. Ὅσάκις λοιπὸν δι' οἰανδήποτε αἰτίαν ὁ φυσικὸς διὰ τῆς μητρὸς ἢ τῆς τίθης θηλασμὸς δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ, ἐπιτρέπεται ὁ ἐν ταῖς ἐξοχαῖς τεχνητὸς θηλασμὸς, ὑπὸ τὴν συνθήκην ὅμως νὰ ἐκτελεῖται δεόντως. Ἄλλὰ και ὑπὸ τοιαύτας καταστάσεις δὲν νὰ γινώσκωμεν, ὅτι ἐπιτυγχάνει ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον, ἐφ' ὅσον τὸ βρέφος κῆξῃσεν ὀπωσοῦν, μετὰ φυσικὸν λ. χ. θηλασμὸν ἐβδομάδων τινῶν. Παρητηρήθη δὲ, ὅτι ἐπίσης ἐπιτυγχάνει κάλλιον ὁ τεχνητὸς θηλασμὸς, ὁσάκις ἀμείβομεν αὐτὸν διὰ τοῦ φυσικοῦ θηλασμοῦ, ἔστω και προσκαίρου, ἀστάθουῦς ἢ και ἀβεβαίου, ἢ ὁσάκις μεταχειρίζομεθα αὐτὸν ἀποκλειστικῶς.

Ἀποθαίνει δ' ὁ τεχνητὸς θηλασμὸς ἀναπόφευκτος εἰς ἀπάσας τὰς περιστάσεις τὰς καθιστώσας ἀδύνατον ἢ ἐπιβλαβῆ τὸν μητρικὸν θηλασμὸν, ὁσάκις, ἕνεκα οἰαςδήποτε αἰτίας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδράμωμεν εἰς ἔμμισθον τροφὴν, ἢ και ὁσάκις τὸ παιδίον γεννηθὲν προσβεβλημένον ὑπὸ κολλητικῆς τινος νόσου, ἢ ἀπολέσῃ τυχὸν τὴν μητέρα αὐτοῦ, αἱ δὲ πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς καλούμεναι τίθθαι, ὑγίεις οὔσαι, οὐδόλως συγκατατίθενται νὰ θηλάσωσι τὸ οὕτω προσβεβλημένον βρέφος ἐπὶ τῷ φόβῳ τῆς μεταδόσεως τῆς νόσου, ἐκτὸς μόνον ἂν ἀποφασίσωσι νὰ θηλάσωσιν αὐτὸ προφυλασσόμεναι ἀπὸ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς διὰ τεχνητῆς θηλῆς.

Ἐκτελεῖται δὲ ὁ τεχνητὸς θηλασμὸς διὰ διαφόρων μέτων, ἤτοι τοῦ κοχλιαρίου, τοῦ κυathίσκου και τῶν πρὸς τοῦτο ἐπινοηθεισῶν διαφόρων προχῶν. Καὶ τοῦ μὲν κοχλιαρίου και τοῦ κυathίσκου γίνεται χρῆσις, ὁσάκις ἕνεκα αἰτίας τινὸς, συγγενοῦς λ. χ.

ἀτονίας, προσωπικῆς παραλυσίας, ἢ ἐτέρας αἰτίας, τὸ βρέφος δὲν δύναται νὰ ἐκμυζῆσῃ. Ἄλλως ἀπαιτεῖται νὰ καταφύγωμεν κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν προχὴν, καθότι ἢ δι' αὐτῆς ἐκμυζῆσις ἀπομιμείται κάλλιον τὸν φυσικὸν θηλασμὸν· τὸ γάλα, μιγνύμενον καταλλῆλως ἐν τῷ στόματι μετὰ τοῦ σιέλου, βευστοῦ τοσοῦτον συντρέχοντος τὴν πέψιν, μεταβαίνει βαθμηδὸν εἰς τὸν στόμαχον, ἐνῶ διὰ τοῦ κοχλιαρίου ἢ τοῦ κυathίσκου ῥίπτεται ἀθρόον ἐν τῷ στομάχῳ, οὐδόλως σχεδὸν μετὰ τοῦ σιέλου μιγνύμενον.

Καὶ ἐπενοήθησαν μὲν διάφορα εἶδει προχῶν· ἀλλ' ἀπασῶν καταλληλοτάτη ἐστὶν ἢ ὑπὸ τοῦ Σαριέρ ἐπινοηθεῖσα· ἐν ἐλλείψει δὲ ταύτης κατασκευάζομεν προχειρῶς λίαν κατάλληλον προχὴν ὡς ἐξῆς. Αμυβάνομεν οἰανδήποτε μικρὰν φιάλην χωρητικότητος 50—60 δραχμῶν, ἐνθέτομεν ἐν αὐτῇ 20—30 δραχμῶν γάλα, καταλλῆλως δι' ὕδατος ἡραιωμένον, και εἰσάγομεν εἰς τὸν λαμὸν αὐτῆς σπόγγον καταλλῆλως τετμημένον, ἐν εἶδει θηλῆς, προσεχοντες ὅστε τὸ ἐλεύθερον αὐτοῦ ἄκρον νὰ ὑπερβαίνει τὸ στόμιον τῆς φιάλης κατὰ 2—3 ἑκατοστόμετρα, κλύπτομεν δὲ τὸν σπόγγον αὐτὸν διὰ λεπτοῦ ὑφάσματος ἐκ μουσελίνης, ὅπερ συνδέομεν διὰ ῥάμματος μετὰ τοῦ λαμοῦ τῆς φιάλης, συσφιγγοντες συνάμα μετρίως διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ῥάμματος και τὸν σπόγγον κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ στομίου τῆς φιάλης ἐξοδὸν αὐτοῦ, ὅπως βραδύνωμεν τὴν ῥοήν τοῦ γαλακτος. Ἀφοῦ δὲ θηλάσῃ τὸ παιδίον, ἐξάγομεν τὸν σπόγγον και τηροῦμεν διαρκῶς αὐτόν, τὸ ὕψωμα, και τὸ ῥάμμα εἰς καθαρὸν και δροσερὸν ὕδωρ· πρὶν δὲ μεταχειρισθῶμεν ταῦτα και πάλιν, τὰ ἀποθλίβομεν, ὅπως ἀποβάλωσι τὸ ὕδωρ και πληρωθῶσιν ὑπὸ χλιαροῦ γαλακτος.

Τὸ δὲ γάλα, δι' οὗ γαλακτοτροφεῖται τὸ βρέφος, συμφέρει βεβαίως νὰ προσεγγίξῃ, ὡς ἐκ τῆς συνθέσεως αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν, τὸ γυναικεῖον γάλα, και μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ μῆνας. Καὶ τοιοῦτον μὲν γάλα ἐστὶ τὸ ὄνειον, συνήθως ὅμως μεταχειρίζονται, ὡς μὴ ὀφείλει, τὸ βόειον, και μάλιστα τὸ αἴγειον γάλα, ἀραιοῦντες αὐτὸ δι' ἀρπεψήματος κριθῆς, ἢ ὀρυζίου, ἢ δι' ἐγγύματος ψιχῶς ἄρτου, φιλύρας κττ.

Ὁ Δεζορμῶ νομίζει, ὅτι καθιστῶμεν τὸ ὀλίγας ζωϊκὰς οὐσίας περιέχον γάλα τῶν ποσφάγων ζῴων καταλληλότερον πρὸς διατροφήν τῶν παιδίων, μιγνύοντες αὐτὸ δι' ὀλίγου ζωμοῦ ὀρνιθιδίου. Ἄλλ' ἐκ τῶν πειραμάτων τοῦ Δοννὲ προκύπτει, ὅτι ἡ ἀνάμιξις αὕτη ἀποθαίνει ἐπιβλαβῆς μᾶλλον, και ὅτι μόνον περὶ τὸν ἕκτον μῆνα τῆς ἡλικίας τοῦ βρέφους δύναται νὰ εὐδοκημήσῃ¹.

Ἄλλ' ἐξ ἀπασῶν τῶν πρὸς ἀραίωσιν τοῦ γαλακτος οὐσιῶν καταλληλοτάτη ἐστὶ τὸ δι' ὀλίγου σάκχαρος γλυκαινόμενον καθαρὸν ὕδωρ, ἢ ἀναλογία τοῦ ὁποίου τροποποιεῖται κατὰ τὴν ἡλικίαν και τὴν κατάστασιν τῶν πεπτικῶν τοῦ παιδίου ὀργάνων. Ἐφ' ὅσον τὸ παιδίον προβαίνει κατὰ τὴν ἡλικίαν, και ἐφ' ὅσον τὰ πεπτικὰ αὐτοῦ ὄργανα ἐνεργοῦσι δραστηριώτερον, ἐπὶ τοσοῦτον ἐλαττοῦμεν και τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος. Ἄλλ' ἐν γένει ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμερῶν μέχρι τοῦ δευτέρου μηνὸς ἀραιοῦμεν τὸ γάλα διὰ 3/4 ὕδατος· ἀπὸ δὲ τοῦ δευτέρου μηνὸς μέχρι τοῦ τετάρτου ἀραιοῦμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἡμισυ μεθ' ὕδατος· και ἀπὸ

¹ Ὁ Δοννὲ διαθρέψας κυνάρια τῆς αὐτῆς ἡλικίας και ἰσχύος, τινὰ μὲν διὰ γαλακτος ἡραιωμένου δι' ὕδατος, ἕτερα δὲ διὰ γαλακτος ἡραιωμένου διὰ ζωμοῦ, παρητήρησεν, ὅτι τὰ πρῶτα ἀνεπτύχθησαν πολλῶν ταχύτερον τῶν δευτέρων.

63 ἐπὶ τοῖς οἰο και πρὸς 71 ἐπὶ τοῖς οἰο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου ἔτους· Ἐφ' δὲ τῷ βρεφοτροφείῳ τῶν Παρισίων, ἐν ᾧ ἐστὶν ἐν χρῆσει ὁ μικτὸς θηλασμὸς, ἡ θνησιμότης ἀναλογεῖ πρὸς 53 ἐπὶ τοῖς οἰο κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος και πρὸς 65 ἐπὶ τοῖς οἰο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου. Ἐν τῷ βρεφοτροφείῳ τοῦ Λουγδούνου, ἐν ᾧ ἐστὶν ἐν χρῆσει ὁ φυσικὸς δι' ἐμίσθων τροφῶν θηλασμὸς, ἡ θνησιμότης ἀναλογεῖ πρὸς 93 ἐπὶ τοῖς οἰο διὰ τὸ πρῶτον τῆς ἡλικίας ἔτος και πρὸς 47 ἐπὶ τοῖς οἰο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου. Ἐν τῷ ἡμετέρῳ τέλος βρεφοτροφείῳ, ἐνῶ τὰ παιδιά γαλακτοτροφοῦνται φυσικῶς δι' ἐμίσθων τροφῶν, ἡ μέση θνησιμότης, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐδημοσίωσεν ὁ ἐπαξίως διευθύνων τὸ κατάστημα ἀξιότιμος συναδελφός κ. Α. Ζίνης ἔκθεσιν, ἀναλογεῖ κατὰ μέσον ὄρον πρὸς 28 ἐπὶ τοῖς οἰο. (1)

τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἕκτου μεθ' ἑνὸς τετάρτου μόνον· ἀπὸ τοῦ ἕκτου δὲ μηνὸς δίδομεν τὸ γάλα καθαρὸν, ὅτε, καθ' ἃ συμ-βουλεύει ὁ Δοννέ, ἀρχόμεθα ἀπὸ γάλακτος πρώτης ἀμέλξεως βοῶν τρεφομένων διὰ δαύκων, καθότι τὸ γάλα αὐτὸ ἐστὶ λίαν ἀραιόν.

Κατὰ τὸν τέταρτον ὅμως μῆνα δυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν τῷ παιδίῳ καὶ τινες στερεωτέρας τροφάς, ἥτοι καλῶς βεβρασμένον δι' ὕδατος ὀρυζάλευρον, ἢ μαρναντάμυλον, ἢ σμείδαλιν κττ. τῇ προσθήκῃ πάντοτε καὶ ὀλίγου σάκχαρος.

Τὸ γάλα, δι' οὗ τρέφομεν τὸ παιδίον, συμ-φέρει νὰ ἀμέλγηται προσφάτως καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε ζώου. Καὶ ὡσάκις μὲν ἀραιούμεν αὐτὸ δι' ὕδατος ἢ οἰασδήποτε ἐ-τέρας οὐσίας, θερμαίνομεν μόνον τὴν οὐσίαν ταύτην, ὥστε τὸ ὄλον μίγμα νὰ καταστῇ χλιαρὸν. Ὅσάκις δὲ μεταχειρίζομεθα αὐτὸ καθαρὸν, θερμαίνομεν τὸ γάλα μέχρι χλια-ρότητος, ἐνθέτοντες τὸ περιέχον αὐτὸ σκεῦος εἰς ἕτερον πεπληρωμένον ζέοντος ὕδατος· εἰς οὐδεμίαν δὲ περίπτωσιν δὲν συμφέρει νὰ βράσῃ τὸ γάλα.

Περαίνοντες τὰ περὶ τοῦ τεχνητοῦ θηλα-σμοῦ, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι πρὸς ἐπιτυ-χίαν αὐτοῦ ἀπαιτεῖται ἄοκνος ἐπιτήρησις καὶ προσοχή· καὶ ὅτι δυνάμεθα ἐν μέρει νὰ ἐλαττώσωμεν τὰ ἐκ τοῦ τοιοῦτου θηλα-σμοῦ ἀτοπήματα, παρῆγοντες τῷ παιδίῳ καθαρὸν ἀέρα καὶ ἐπιδαφιεύοντες αὐτῷ ἀπάσας τὰς ἐν τοῖς οἰκείοις κεφαλαίοις ἐκ-τεθησομένας ὑγιεινάς φροντίδας. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ τεχνητὸς θηλα-σμὸς ἐνδέχεται νὰ ἐπιτύχῃ εἰς μεμονωμέ-να μόνον ἄτομα εὐπορουσῶν ἀγροδιαίτων οἰκογενειῶν, οὐδέποτε δὲ συμφέρει νὰ με-ταχειρισθῶμεν αὐτὸν πρὸς διατροφήν τῶν ἐς τὸν αὐτὸν χῶρον πολλῶν συνάμα ἐνδι-ειτωμένων παιδίων.

2ον. Περὶ τοῦ διὰ τῶν μαστῶν θήλεός τινος ζώου θηλασμοῦ.

Πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι μετρίασιν τῶν κα-ταστρεπτικῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ τεχνη-τοῦ θηλασμοῦ, καταφεύγουσιν, ἰδίως εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ τὴν Γερμανίαν εἰς τὸν ἄμεσον θηλασμὸν τοῦ παιδίου ἀπὸ τῶν μασ-τῶν θήλεός τινος ζώου.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἐν χρήσει οὖσα καὶ παρ' ἡμῶν ἐνίοτε, ἦτον ἐκπαλκι γνωστὴ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις· παρίσταν-ται ὅμως καὶ εἰς τὸν οὕτως ἐκτελούμενον θηλασμὸν αἱ ἐξῆς δυσκολίαι. Ὁ θηλασμὸς αὐτὸς ἐπιτυγχάνει ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον, ἐφ' ὅσον τὸ γάλα τοῦ ζώου προσεγγίζει πρὸς τὸ γυναικεῖον, τοιοῦτον δὲ γάλα ἐστὶ τὸ τῆς ὄνου καὶ τῆς βοός· ἀλλὰ τὰ ζῶα ταῦτα ἔχουσιν ὑψηλὸν τὸ ἀνάστημα, εἰς ἀπειθῆ, αἱ δὲ θηλαὶ τῶν μαστῶν αὐτῶν εἰςί λίαν ὀγκώδεις καὶ ἐπιμήκεις, ὥστε δυσκό-λως δύναται νὰ θηλάσῃ δι' αὐτῶν τὸ παι-δίον. Τούτων ἕνεκα προτιμᾶται τῆς ὄνου καὶ τῆς βοός ἢ ἀμνάς, καὶ μάλιστα ἡ αἰξ, ἂν καὶ τὸ γάλα ταύτης ἐστὶ λίαν παχὺ καὶ δυσκόλως πέπτεται κατὰ τοὺς πρώ-τους μετὰ τὸν τοκετὸν μῆνας, καθότι τὸ ἀνάστημα, ἢ κατὰλληλος μορφή, καὶ τὸ μέτριον πάχος τῶν θηλῶν τῶν μαστῶν, πρὸς δὲ καὶ τὸ ἡμερον τοῦ ἥθους αὐτῆς δι-ευκολύνουσι τὸν θηλασμὸν τοῦ παιδίου. Γνωστὸν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ αἰξ προ-σοικεῖται ἐνίοτε ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τοῦ παιδίου, ὥστε προσφέρει ἀφ' ἑαυτῆς τὸν μαστὸν τῆς εἰς τὸν ἐλάχιστον τοῦ θρέμμα-τος αὐτῆς κλαυθμηρισμὸν.

Ὁ οὕτως ἐκτελούμενος θηλασμὸς ἀπαι-τεῖ τὰς αὐτὰς προφυλάξεις καὶ φροντίδας, ὅσας καὶ ὁ δι' ἐμμίσθου τροφῆ θηλασμός. Ἰδίως δὲ ἀπαιτεῖ πολλὴν προσοχὴν ἐν ἀρ-χῇ, ἕως οὗ συνειθίσῃ ἡ αἰξ νὰ προσφέρῃ τῷ παιδίῳ τὸν μαστὸν αὐτῆς.

Πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστιν ἐπιτυχίαν τοῦ οὐ-τως ἐκτελουμένου θηλασμοῦ δέον ὅπως ἡ αἰξ ἔχῃ τὰ ἐξῆς προσόντα. Ἀπαιτεῖται νὰ ἦναι νέα, προσφάτως μὲν τέσσαρα οὐχὶ δὲ καὶ πρωτοτόκος· καθότι τὸ μὲν γάλα τῆς ἡ-λικιωμένης αἰγός δὲν εἶναι τοσοῦτον ἀφθου-νον, στερεῖται δὲ μάλιστα τῶν ἀπαιτου-μένων καλῶν ποιότητων· τῶν πρωτοτόκων δὲ τὸ γάλα καὶ ὀλίγον ἐπίσης εἶναι, καὶ στερεῖται εὐκόλως. Ἀπαιτεῖται ἰδίως νὰ ἦναι ἡ αἰξ εὐάγωγος καὶ ἡμερος, διὸ καὶ προτιμητέα ἢ μὴ κερασφόρος Μελιταία αἰξ. Ἐννοεῖται δὲ, ὅτι ἢ καὶ ἄλλοτε ἐπιτυχῶς γαλακτοτροφῆσα παιδίον ἐστὶν αἰρετω-τέρα ἀπασῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ λευκὴ αἰξ, καθότι αἱ τοιοῦτου χρώματος δὲν ἔ-χουσιν ὁσμὴν αἰγείαν.

Οὐχ ἦττον δέον, ὅπως ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἐν γένει διαίτης τοῦ ζώου, τροποποιούσης οὐσιωδῶς τὰς τοῦ γάλακτος ποιότητας. Οὕτως λ. χ. δέον ὅπως ἡ αἰξ βόσκη ἐλευθέρᾳ, ἐν καθαρῷ ἀέ-ρι, ὅπως κοίτηται ἐπὶ ἀχύρου καθ' ἑκά-στην ἀνανεουμένου, καὶ εἰς μέρος εὐάερον ἢ προπεφυλαγμένον τὴν νύκτα, ἐν ὥρᾳ χει-μῶνος, ἀπὸ τοῦ ψύχους. Ἀναπόφευκτον δὲ εἶναι νὰ σπλεγγίζωμεν ταύτην, ὅπως διευκολύνωμεν τὴν διαπνευστικὴν ἐνέργειαν τοῦ δέρματος. Καὶ εἰ μὲν ἡ αἰξ θηλάζῃ ἐν μόνον παιδίῳ, δέον ν' ἀμέλγωμεν τὸ περισ-σεῦον γάλα· δὲν πρέπει δὲ νὰ κακομετα-χειρίζομεθα, νὰ ἐκφοβίζωμεν, νὰ ἐρεθίζω-μεν, ἢ κουράζωμεν αὐτήν, καθότι καὶ τὸ ποσὸν τοῦ γάλακτος ἐλαττοῦται, καὶ αἱ ποιότητες αὐτοῦ μεταβάλλονται. Παρατη-ρήθη πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ τροφή ἔχει με-γίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ποιότητων τοῦ γά-λακτος. Τὰ διὰ πρασίνων φυτικῶν τρο-φῶν τρεφόμενα ζῶα ἔχουσιν τὸ γάλα αὐτῶν ὀρρωδέστερον, τοιοῦτον δὲ γάλα ἐστὶ λίαν κατάλληλον διὰ τὸ νεογνὸν εὐθὺς μετὰ τὸν

τοκετὸν. Τὰ διὰ δαύκων τρεφόμενα παρά-γουσι γάλα ἐλαφρότατον καὶ λίαν εὐπε-πτον. Τὰ διὰ τῶν πορφυρῶν τευτλίδων τρεφόμενα παράγουσι τὸ παχύτερον καὶ θρεπτικώτερον γάλα. Αἱ δὲ λοιπαὶ φυτι-καὶ οὐσίαι, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ χόρτου, παρέχουσι γάλα μέσης συστά-σεως.

Τέλος αἱ ποιότητες τοῦ γάλακτος ἐξαρ-τῶνται καὶ ἐκ τῆς ιδιοσυγκρασίας τῶν ζώων, τινὰ τῶν ὁμοίων δίδουσι πάντοτε γάλα κακῆς ποιότητος καὶ δυσαρέστου γεύ-σεως, ἀλλ' αἱ περιστάσεις αὐταὶ εἰσὶ λίαν σπάνιαι.

Περαίνοντες λέγομεν, ὅτι ὁ διὰ τῆς αἰ-γός θηλασμὸς ὠφελεῖ ἰδίως κατὰ τοὺς τε-λευταίους μῆνας τοῦ τεχνητοῦ θηλασμοῦ, ὅτε, ἀντὶ νὰ δώσωμεν τὸ γάλα καθαρὸν εἰς τὰ παιδιά, γαλακτοτροφοῦμεν αὐτὰ ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ μαστοῦ τῆς αἰγός.

Γ'. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΙΚΤΟΥ ΘΗΛΑΣΜΟΥ.

Ὅσάκις τὸ τῆς μητρὸς γάλα ἐστὶν ἀνε-παρκές ἢ λίαν ἀραιὸν πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ παιδίου, καταφεύγομεν εἰς τὸν μικτὸν θηλασμὸν, τοῦτέστι, πλὴν τῆς τροφῆς, ἣν προσλαμβάνει τὸ παιδίον ἀπὸ τοῦ μαστοῦ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, γαλα-κτοτροφεῖται καὶ διὰ τινος τῶν προεκτε-θέντων τεχνητῶν μέσων. Ἀποβαίνει δὲ ἀ-ναπόφευκτος ὁ μικτὸς θηλασμὸς, ὡσάκις ἢ μήτηρ ἕνεκα βλάβης τινὸς τοῦ ἐνὸς τῶν μαστῶν αὐτῆς, μόνον διὰ τοῦ ἑτέρου δύ-ναται νὰ θηλάσῃ τὸ τέκνον τῆς, ἢ καὶ ὁ-σάκις ἔχει νὰ θηλάσῃ δίδυμα τέκνα.

Ὁ μικτὸς θηλασμὸς εἶναι ἀσυγκρίτως προτιμώτερος τοῦ τεχνητοῦ θηλασμοῦ, ὁ δὲ Καζῶ προτιμᾷ αὐτὸν καὶ τοῦ ἐμμίσθου θηλασμοῦ τοῦ κατ' οἶκον τῆς τροφῆς ἐκτε-λούμενου, καὶ ὡσάκις μάλιστα ἢ μήτηρ,

ἔνεκα οἰασθήποτε αἰτίας, τρίς ἢ καὶ δις μόνον τὸ νυχθήμερον δύναται νὰ θηλάσῃ τὸ τέκνον αὐτῆς. Ἐνοεῖται δὲ πάντοτε, ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ ἐπιτηρῶμεν προσεκτικώτατα τὰ παιδιά, καὶ νὰ ἐμπιστευθῶμεν ταῦτα εἰς κατάλληλον ἔμμισθον τροφόν, εὐθύς ἅμα πεισθῶμεν, ὅτι ταῦτα δὲν ἀναπτύσσονται δεόντως.

Καὶ ταῦτα περὶ τῶν διαφόρων τοῦ θηλασμοῦ τρόπων. Ἰδῶμεν ἤδη ἀπὸ ποίου χρόνου συμφέρει νὰ χορηγήσωμεν τῷ παιδίῳ, πλὴν τοῦ γάλακτος, καὶ ἑτέραν τινὰ τροφήν κατάλληλον πρὸς τὰ πεπτικά αὐτοῦ ὄργανα.

Τὸν χρόνον τοῦτον δυσκόλως δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἐκ τῶν προτέρων. Ἐν γένει ὅμως ἡ φρόνησις ὑπαγορεύει, ὅπως μὴ παρέχωμεν τῷ βρέφει ἑτέραν τροφήν πλὴν τοῦ γάλακτος τῆς τροφοῦ αὐτοῦ, πρὶν ἢ παρέλθωσι 5 ἢ 4 τοῦλάχιστον μῆνες ἀπὸ τῆς γεννήσεως. Καὶ μόνον ὡσάντις ἐστὶν ἀναπόφευκτον ν' ἀνακουφίσωμεν τὴν μητοσῶτον εὐρωστον μητέρα, ἢ ὡσάντις τὸ γάλα τῆς μητρὸς τύχῃ ἀνεπαρκές, οὗ ἔνεκα δὲν ἀναπτύσσεται δεόντως τὸ παιδίον, τὰ δὲ πεπτικά αὐτοῦ ὄργανα δύνανται καὶ ταῦτα νὰ πέψωσι καὶ ἑτέραν τροφήν, τότε μόνον δυνάμεθα νὰ συντάμωμεν τὸν χρόνον τοῦτον. Παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι ὡσάντις ἢ ἐξ ἀνεπαρκείας τοῦ γάλακτος ἐλαττωματικῆ τοῦ παιδίου ἀνάπτυξις ἀναφανῆ ὀλίγον τι μετὰ τὸν τοκετὸν, ἀσυγκρίτως ὠφελιμώτερον εἶναι ν' ἀναθέσωμεν τὸ παιδίον εἰς κατάλληλον ἔμμισθον τροφόν, ἢ νὰ χορηγήσωμεν αὐτῷ οἰανδήποτε ἑτέραν τροφήν, μεθ' ἧς ἐνδέχεται νὰ μὴ συνοικειωθῶσι τὰ εἰσέτι ἀσθενῆ πεπτικά αὐτοῦ ὄργανα. Ὅσάντις δὲ πάλιν βλέπομεν, ὅτι τὸ παιδίον ἀναπτύσσεται δεόντως διὰ μόνου τοῦ γάλακτος τῆς τροφοῦ, ὅτι εἶναι εὐρωστον, τότε ὅλως ἀνωφελές ἀποβαίνει νὰ

καταφύγωμεν ταχέως εἰς ἑτέραν τινὰ τροφήν· δυνάμεθα μάλιστα νὰ γαλακτοτροφῶμεν αὐτὸ ἀποκλειστικῶς διὰ τοῦ γάλακτος τῆς τροφοῦ τοῦ μέχρι τοῦ ὀγδοῦ ἢ τοῦ δεκάτου μηνός καὶ μόνον κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον καλὸν εἶναι νὰ δίδωμεν αὐτῷ καὶ ἑτέραν τινὰ τροφήν.

Δὲν ἀγνοοῦμεν, ὅτι πολλαὶ μητέρες προσφέρουσι τοῖς βρέφειν αὐτῶν ῥοφήματα ἐκ μαρανταμύλου καὶ τῶν τοιούτων ἀπὸ τῆς 20ης ἢ καὶ ἀπὸ τῆς 15ης μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέρας, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως τὸ τοιοῦτον ἀποβαίνει ἐπιβλαβές. Παρατηροῦμεν δὲ, ὅτι ἐν γένει οὐχὶ μόνον οὐδὲ ὡφελούμεθα δίδοντες προῶρως εἰς τὸ παιδίον νέον τι εἶδος τροφῆς, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἡ βία αὕτη ἐστὶ προξενος οὐχὶ μικρᾶς βλάβης, καθόσον ἐκθέτει τὸ παιδίον εἰς πολλὰς ἐνοχλήσεις τῶν πεπτικῶν ὀργάνων ἢ καὶ διάφορα ἄλλα νοσήματα. Ὅσάντις μάλιστα ἡ τροφή τύχῃ δυσανάλογος πρὸς τὰς πεπτικὰς τοῦ βρέφους δυνάμεις, ἐπιφέρει τότε δυσπεψίας, διάφορα ἐξανθήματα, οὐχὶ σπανίως τὴν ἐκλαμψίαν, κατὰ δὲ τὸν Ἰούλιον Γκερὲν ἕξ τὸν ῥαχιτισμὸν αὐτό. Ἐπαναλαμβάνομεν ἐπομένως, ὅτι φρόνιμον εἶναι νὰ μὴ προσδράμωμεν εἰς ἑτέραν τροφήν πλὴν τοῦ γάλακτος τῆς τροφοῦ πρὸ τοῦ πέμπτου ἢ τοῦ τετάρτου μηνός. Τὸ δὲ ἀσφαλέςτερον σημεῖον τὸ καταδεικνύον ἡμῖν, ὅτι τὸ παιδίον ἔχει ἀνάγκη τροφῆς στερεωτέρας τῆς διὰ τοῦ γάλακτος παρεχομένης αὐτῷ, ἐστὶν ἢ ἀπὸ μέρους αὐτοῦ συχνὴ ζήτησις τοῦ μαστοῦ.

Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν δίδομεν τῷ παιδίῳ δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου ὀλίγον καθαρὸν καὶ χλιαρὸν αἶγιον γάλα, πέντε ἕως ἕξ λ. χ. κοχλιάρια τῆς τραπέζης ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν. Μεθ' ἡμέρας δὲ τινὰς δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς αὐτὸ ἀραιὸν ἐκ μαρανταμύλου ἐφθού δι' ὕδατος ῥόφημα, ὅπερ γλυκαίνομεν δι'

ὀλίγου σάκχαρος, λίαν ἐπίσης κατάλληλόν ἐστὶ καὶ ἀραιὸν καὶ δι' ὕδατος ἐφθὸν ῥόφημα ἐξ ὀρυζίου, εἰς ἄλευρον προηγουμένου μεταβληθέντος, ὡσάντις μάλιστα ὑπάρχει τάσις πρὸς διάρροϊαν. Τὰ ἀραιὰ ταῦτα ῥοφήματα καθιστῶμεν βαθμηδὸν πολτώδη, μεθ' ἧς ἀντικαθιστῶμεν αὐτὰ διὰ καθαρὰς καὶ δι' ὕδατος ἐφθῆς σεμιδάλεως, τοῦ φιδῆ, κττ. Βαθμηδὸν δ' ἐπαυξάνομεν τὸ ποσὸν τῶν ῥοφημάτων αὐτῶν, καὶ ἀποβράζομεν ταῦτα βραδυτέρον δι' ἐλαφοῦ ζωμοῦ κρέατος, συμβουλευόμενοι καθ' ἐκάστην τὴν γενικὴν καὶ τὴν τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος τῶν βρεφῶν κατάστασιν. Ἀναπόφευκτον δὲ εἶναι ν' ἀλλάσωμεν συνεχῶς τὰ διάφορα ταῦτα ῥοφήματα, καθότι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ περὶ πέψεως κεφαλαίῳ, πρὸς καλὴν τοῦ σώματος θρέψιν λίαν λυσιτελεῖς ἀποβαίνει ἡ συνεχὴς τῶν τροφῶν ἀλλαγὴ. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ αὐτὸ καλὸν εἶναι νὰ δίδωμεν εἰς τὰ παιδιά νὰ μασῶσι τεμάχια σκληροῦ ἄρτου, ὅπως καὶ εἰς τὴν μάσησιν ἀσκῶνται, καὶ τὴν ὀδοντοφυίαν διὰ τῆς πιέσεως τῶν οὐλῶν διευκολύνωσιν.

ΒΡΕΦΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἀπὸ τοῦ 7ου μηνός μέχρι τοῦ 2ου ἔτους.

Εἶδομεν ἐν τῷ προηγμέντῳ κεφαλαίῳ ὁποίας φροντίδας ἀπαιτεῖ τὸ βρέφος ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρι τοῦ 7ου περιόδου μηνός, καθ' ἣν ἐποχὴν συναναπτύσσονται μετὰ τοῦ λοιποῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἕτερα ὄργανα, ἐν εἶδει βλαστῆματος ἢ κεκρυμμένα ὑπάρχοντα πρότερον. Εἰσὶ δὲ τὰ ὄργανα ταῦτα οἱ ὀδόντες, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα.

Ἡ ὀδοντοφυΐα, ἀρχομένη συνήθως περὶ τὸν 6ον ἢ 7ον μετὰ τὸν τοκετὸν μῆνα, διαρκεῖ μέχρι τοῦ 2ου ἔτους ἢ τοῦ 3ου

μηνός. Φύονται δὲ κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα 20 ὀδόντες, δέκα εἰς ἐκάστην σιαγόνα ἢτοι κατὰ μεσοῖς μὲν τῆς σιαγόνης 4 τομεῖς, ἐκατέρωθεν τούτων ἀνὰ εἰς κυνόδους, καὶ μετ' αὐτοὺς ἀνὰ δύο μασσητῆρες. Οἱ ὀδόντες οὗτοι, γαλαξίαι ἢ πρόσκαιροι καλούμενοι, ἀποπίπτουσι περὶ τὸν 7ον τῆς ἡλικίας ἔτος ἀντικαθιστάμενοι ὑπὸ τῶν διαρκῶν ὀδόντων.

Οἱ ὀδόντες, τὰ πρῶτα τῶν ὁποίων ἔχνη διακρίνονται ἐν τοῖς ἐμβρύοις αὐτοῖς καὶ ἡ ἀποστέωσις τῶν ὁποίων ἀρχεται ἐν τοῖς φαινίσις ἀπὸ τοῦ τρίτου περιόδου μηνός μετὰ τὸν τοκετὸν, φύονται συνειθέστερον κατὰ τὴν ἐξῆς τάξιν.

Καὶ πρῶτον μὲν φύονται οἱ δύο μεσαῖοι τομεῖς τῆς κατωτέρας σιαγόνης, μετ' αὐτοὺς οἱ δύο τομεῖς τῆς ἀνωτέρας· εἶτα οἱ δύο τομεῖς τῆς κατωτέρας, μετ' αὐτοὺς οἱ δύο πλάγιοι τῆς ἀνωτέρας σιαγόνης· εἶτα φύονται τέσσαρες μασσητῆρες, δύο εἰς ἐκάστην σιαγόνα, μετ' αὐτοὺς οἱ τέσσαρες κυνόδοντες, πρῶτον οἱ δύο τῆς κατωτέρας καὶ εἶτα οἱ τῆς ἀνωτέρας σιαγόνης, καὶ μετ' αὐτοὺς τέλος φύονται οἱ λοιποὶ τέσσαρες μασσητῆρες.

Μὴ ὑπολάβῃ δὲ τις, ὅτι ἡ ὀδοντοφυΐα, ἀρξαμένη ἄπαξ, ἐξακολουθεῖ διαρκῶς, ἀπ' ἐναντίας ἐστίν, οὕτως εἰπεῖν, διαλείπουσα, ὅπερ ἀναπόφευκτον πρὸς εὐεξίαν τοῦ παιδίου.

Οὕτω λ. χ. μετὰ τὴν κατὰ τὸν 7ον μῆνα ἐκφυσιν τῶν δύο μεσαίων τομέων τῆς κατωτέρας σιαγόνης, τὸ βρέφος ἡσυχάζει ἐπὶ ἕνα ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπὶ δύο μῆνας· μετὰ τὸ χρονικὸν δὲ τοῦτο διάστημα φύονται οἱ δύο τομεῖς τῆς ἀνωτέρας σιαγόνης, μετὰ τὴν ἐκφυσιν δὲ αὐτῶν τὸ παιδίον ἡσυχάζει ἐπὶ ἕνα συνήθως μῆνα ἢ ἐξ ἑβδομάδας, ὅτε φύονται οἱ τέσσαρες πλάγιοι τομεῖς, ἀνὰ

δύο εἰς ἑκατέραν τῶν σιαγόνων, καὶ ἐν χρονικῷ διαστήματι 20—30 ἡμερῶν. Μετὰ δὲ τὴν τρίμηνον ἡσυχίαν φύονται οἱ τέσσαρες μασσητῆρες, ἀνά δύο εἰς ἑκατέραν τῶν σιαγόνων ἐν χρονικῷ διαστήματι ἐνὸς περιόδου μηνός. Μετὰ παρέλευσιν δὲ ἐνὸς ἢ δύο μηνῶν φύονται οἱ 4 κυνόδοντες, καὶ τέλος μετὰ 6—8 μῆνας φύονται καὶ οἱ τέσσαρες τελευταῖοι μασσητῆρες.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἐστὶν ἡ συνειθεσιώτερη, ὡς προείρηται, τάξις, καθ' ἣν φύονται οἱ ὀδόντες, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως παρατηροῦνται κατὰ τὴν ἔκφυσιν αὐτῶν πολλαὶ ἀνωμαλῖαι. Οὕτω λ. χ. ἐνίοτε φύονται πρὸ τῶν κατωτέρων οἱ ἀνώτεροι μεσαῖοι τομεῖς, ἢ οἱ πλάγιοι τῆς ἀνωτέρας ἢ κατωτέρας σιαγόνος πρὸ τῶν μεσαίων, οἱ κυνόδοντες πρὸ τῶν μασσητῆρων κτλ. Πρὸς δὲ, καὶ τὸ μεταξὺ ἐκάστης ἐκφύσεως τῶν ὀδόντων χρονικὸν διάστημα παραλλάσσει σφόδρα. Οὕτω λ. χ. ὀλίγας ἐνίοτε ἡμέρας μετὰ τὴν ἔκφυσιν τῶν δύο κατωτέρων τομέων φύονται καὶ οἱ ἀνώτεροι τομεῖς, ἄλλοτε δὲ παρέρχεται περισσότερο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χρονικὸν διάστημα· ἄλλοτε πάλιν, ἀλλὰ σπανιώτερον, ἡ ὀδοντοφυΐα προβαίνει συνεχῆς, ἀνευ διαλείψεως ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους κτλ. Τινὲς δὲ ἀναφέρουσιν, ὅτι εἶδον τοὺς ὀδόντας ἄπαντας ἀναφυέντας σχεδὸν ταυτοχρόνως.

Τέλος δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ὀδοντοφυΐα δὲν ἀρχεται πάντοτε ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς· πολλάκις λ. χ. ἀρχεται ἀπὸ τοῦ πέμπτου ἢ τοῦ τετάρτου μηνός· πολλοὶ δὲ τῶν ἰατρῶν ἔτυχον νὰ παρατηρήσωσι βρέφη γεννηθέντα μεθ' ἐνός, δύο ἢ καὶ πλειόνων ὀδόντων¹. Ἄλλοτε πάλιν ἡ ὀδοντο-

(1) Ὁ Φλεβὸς ἀναφέρει, ἐν τῇ ὑγιεινῇ αὐτοῦ, ὅτι ὁ Λουδοβίκος 14ος ἐγεννήθη φέρων δύο μεσαίους ἀνωτέρους τομεῖς. Ὁ Μιραβὼ ἐγεννήθη φέρων δύο μασση-

φυΐα ἀρχεται περὶ τὸν 12 μῆνα. Εἶδομεν παιδίον, τοῦ ὁποῖου οἱ πρῶτοι ὀδόντες ἀνεφάνησαν κατὰ τὸν 14ον μῆνα. Ἄλλοι δὲ εἶδον παιδία, τῶν ὁποίων οἱ πρῶτοι ὀδόντες ἀνεφάνησαν κατὰ τὸν 18ον μῆνα κτλ.

Ἐκ τῶν μετ' ἐπιστασίας παρ' ἡμῶν συλλεχθεισῶν παρατηρήσεων προκύπτει, ὅτι ἐφ' ὅσον εἶναι ἀσθενεστέρη ἡ κράσις τοῦ παιδίου, ἐφ' ὅσον οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἔσονται εὐφραδέτεροι, ἐπὶ τοσοῦτον ταχύτερον λαμβάνει συνήθως χώραν καὶ ἡ ἑναρξίς τῆς ὀδοντοφυΐας καὶ τ' ἀνάπαυσις ἐφ' ὅσον δὲ ταχύτερα ἢ πρώτη ὀδοντοφυΐα, ἐπὶ τοσοῦτον πρῶϊμότερον ἀποπίπτουσιν οὗτοι καὶ φύονται οἱ διαρκεῖς.

Ἡ ὀδοντοφυΐα ἐν γένει μὲν ἀρχεται καὶ λήγει ἀνευ τῆς ἐλαχίστης διαταράξεως τοῦ ὀργανισμοῦ· ἄλλοτε ὅμως, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἔκφυσιν τῶν τεσσάρων πρώτων μασσητῆρων, καὶ ἔτι μᾶλλον κατὰ τὴν ἔκφυσιν τῶν κυνόδόντων, διαταράσσεται κατὰ τι ἢ ὑγεία τοῦ παιδίου, ὅπερ σκυθρωπάζει, κακουχεῖ, πτυελίζει, βήχει, διαρροίζεται, ἐκβάλλει ὀξείας φωνάς, εἰσάγει ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ πᾶν ὅ,τι κρατεῖ ἀνά χειρας, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὠχρεῖ καὶ ἐρυθρεῖ ἀλληλοδιαδόχως, ἐνίοτε πυρέσσει κτλ.

Κατὰ δὲ τὴν ἔκφυσιν τῶν κυνόδόντων μάλιστα, αἱ ρίζαι τῶν ὁποίων εἰσὶν ἐπιμήκει, αἰσθάνεται τὸ βρέφος τοὺς περισσotέρους πόρους. Ἐπέρχονται δ' ἐνίοτε κατὰ τὴν ἔκφυσιν αὐτῶν καὶ σοβαρότερα συμπτώματα, ἥτοι ἔμετοι, διάρροιαὶ ἐκ τῶν μᾶλλον ἐπικινδύνων, σπασμοὶ, καὶ μάλιστα ἂν ἡ ἔκφυσις αὐτῶν συμπέσῃ κατὰ τὴν θερ-

τύρας. Ὁ Πολύδωρος Βιργίλιος εἶδε βρέφος τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη ἔχον ἐξ ὀδόντας κτλ. Καὶ ἡμεῖς δ' ἔτυχον νὰ μάθωμεν, ὅτι ἐν τῷ τμήματι τῆς Νεαπόλεως Ἀθηνῶν ἐγεννήθη κοράσιον, ἔχον ἕνα μεσαῖον κατώτερον τομέα, ὀλίγα δὲ ἡμέρας μετὰ ταῦτα ἐθεοαώθη ἐν ἰδίῃσιν ὀφθαλμοῖς περὶ τοῦ πράγματος.

μῆν τοῦ ἐνιαυτοῦ ὥραν. Αἱ δὲ διαταράξεις αὗται παρατηροῦνται συνηθέστερον καὶ ἀποβαίνουσι σπουδαιότεραι εἰς τὰ ἀσθενῆ καὶ ἀδύνατα, ἢ τὰ εὐρωστὰ καὶ καλῶς διαπεπλασμένα παιδία.

Πολλοὶ τῶν προγενεστέρων φυσιολόγων καὶ παθολόγων ἐθεώρησαν τὴν ὀδοντοφυΐαν ὡς νοσηρὰν τινα κατάστασιν. Ἄλλ' αἱ νεώτεροι, ἀκριβέστεραι καὶ αὐστηρότεραι ἔρευναι ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ ὀδοντοφυΐα οὐκ ἐστὶ νόσος, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ὀργανικὴ πράξις οὐδόλως διαφέρουσα τῆς ἐμμήνου καθάρσεως, τῆς ἐγγυμοσύνης, τοῦ τοκετοῦ κτλ.

Κατὰ τὴν τοσοῦτον ἐνεργὸν πρώτην ὀδοντοφυΐαν, συρρέει βεβαίως περισσότερο αἷμα τοῦ κατὰ φύσιν πρὸς τὰς σιαγόνας, τὰ παρακείμενα αὐταῖς μέρη, καὶ ἰδίως τὸν ἐγκέφαλον, μεθ' οὗ τὰ παραγωγὰ τῶν ὀδόντων ὄργανα συνδέονται δι' ἀπειραρίθμων καὶ εὐαίσθητοτάτων νεύρων. Ἐκ τούτου μεγίστη ἢ πρὸς τὴν βρυώδη στοματίτιδα, τὰς φλεγμονὰς τοῦ στόματος, τὰς διαταράξεις τῶν γαστροεντερικῶν ὀργάνων, τὰ ἐγκεφαλικά συμπτώματα, καὶ ἰδίως τοὺς σπασμούς κτλ. προδιάθεσις. Ἀποβαίνουσι δὲ τὰ νοσήματα ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτο μᾶλλον ἐπιφοβὰ, ἐφ' ὅσον ἡ κράσις τοῦ βρέφους ἐστὶ κακῆ, καὶ ἐφ' ὅσον τοῦτο στερεῖται τῶν καταλλήλων ὑγιεινῶν φροντίδων. Βεβαίως ἢ ἀνεπαρκῆς κατὰ τε ποσὸν καὶ ποιὸν τροφή, τὰ ἀνεπαρκῆ ἢ ἀκατάλληλα ἐνδύματα, ἡ ῥυπαρότης κτλ. ταῦτα πάντα διευκολύνουσι σφόδρα τὴν πρόοδον τῶν ἐν λόγῳ νοσημάτων καὶ ἐπαυξάνουσι τὸ ἐπιφοβὸν αὐτῶν. Αἱ φλεγμοναὶ μάλιστα τοῦ στόματος προσλαμβάνουσι εὐκόλως, τῇ ἐπιρροῇ τῶν αἰτίων αὐτῶν, τὴν γαγγραινώδη μορφήν.

Πάντως δὲ ἡ ὀδοντοφυΐα ἀποβαίνει προδιαθετικὴ ἢ ἄμεσος αἰτία παροδικῶν τινῶν

κακοδιαθεσιῶν ἢ καὶ τοπικῶν ἢ συμπαθητικῶν, βαρέων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, συμπτωμάτων, καὶ ἐπηρεάζεται ἐπομένως κατ' αὐτὴν τὸ βρέφος πολλῶ εὐκολώτερον ὑπὸ τῶν παντοίων νοσογόνων στοιχείων, ἐνῶ συγχρόνως τὰ ἐκ τούτων ἀναπτυσσόμενα νοσήματα προσλαμβάνουσι ἰδίον τινα τύπον καὶ ἐπιπλέκονται μετὰ νευρικῶν, ἐγκεφαλικῶν καὶ ἐντερικῶν συμπτωμάτων.

Τελεῖται δ' ἀπ' ἐναντίας εὐκόλως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡ ὀδοντοφυΐα, ὅταν ἡ κράσις τοῦ βρέφους τύχῃ καλῆ, ὅταν ἐγεννήθη ἐξ ὑγιῶν γονέων, ὅταν ἡ μήτηρ διήλθε καλῶς καὶ ἐγκρατῶς τὴν ἐγκυμοσύνην αὐτῆς, εἰς οὐδεμίαν ἐξοκείλασα κατάχρησιν, ὅταν τὸ βρέφος θηλάξῃ ἐπαρκῆς κατὰ τε ποιὸν καὶ ποσὸν γάλα, ὅταν δὲν στερεῖται τῶν καταλλήλων ὑγιεινῶν περιποιήσεων κτλ.

Ἡ πρώτη ὀδοντοφυΐα συνοδεύεται ὑπὸ παθολογικῶν φαινομένων πολλῶ συχνότερον ἢ ἡ δευτέρα ὀδοντοφυΐα, καθότι κατὰ τὰ δύο ἢ τρία πρῶτα τῆς ζωῆς ἔτη αἱ σιαγόνες πλὴν τῶν εἰκοσι γαλαξιδίων ὀδόντων, τρέφουσι συνάμα καὶ τὰ σπέρματα τῶν βραδύτερον ἀναφαινομένων τριάκοντα καὶ δύο διαρκῶν ὀδόντων, ὥστε αἱ σιαγόνες τρέφουσιν ἐν ὅλῳ πεντήκοντα καὶ δύο ὀδόντας μορφωμένους ἢ ἐν σπέρματι· ἀπ' ἑτέρου δὲ, ἐνῶ ἡ πρώτη ὀδοντοφυΐα ἀποπερατοῦται ἐντὸς δύο ἐτῶν, δαπανῶνται ὑπὸ τῆς φύσεως 16, 18 ἢ 20 περίπου ἔτη πρὸς ἔκφυσιν τῶν διαρκῶν ὀδόντων.

Πρὸς τὴν ὅσον ἐνεστὶν παρεμπόδιση τῶν κατὰ τὴν ὀδοντοφυΐαν ἐνίοτε ἀναπτυσσόμενων διαταράξεων, δεόν νὰ ἐνεργῶμεν τὰ ἐξῆς. Νὰ καλύπτωμεν δηλονότι τὴν κεφαλὴν τοῦ παιδίου δι' ἐλαφρὰς καλύπτρας, νὰ ἐνδύωμεν αὐτὸ διὰ καταλλήλων πρὸς τὴν ὥραν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐνδυμάτων, τὰ

ὅποια ἀπαιτεῖται μάλιστα νὰ ᾖναι εὐρύχωρα, ὅπως μὴ διακωλύηται ἡ ἐλευθέρη κυκλοφορία τοῦ αἵματος· νὰ μὴ δίδωμεν ἀφορμὰς εἰς τὰ βρέφη νὰ κραυγάζωσι, νὰ καταπραῦνωμεν τὰς κραυγὰς αὐτῶν, νὰ διατηρῶμεν τὴν εὐκοιλιότητα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταφεύγωμεν πρὸς τοῦτο εἰς μέσα δυνάμενα νὰ προκαλέσωσι τὴν διάρροϊαν. Πληθωρικὰ δὲ καὶ νευρικὰ παιδία ὠρελοῦνται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐκ τῶν γλιχρῶν καὶ μετρίως διαρκείας λουτρῶν. Τούτων ὅμως προτιμᾷ ὁ Φλερὺ τὰς καθολικὰς ψυχρὰς πλύσεις, προσεκτικῶς καὶ ταχέως ἐκτελουμένας, ὡς ῥηθῆσεται ἐν τῷ περὶ λουτρῶν κεφαλαίῳ κτλ.

Ἄν δὲ τὰ συνοδεύοντα τὴν ἔκφυσιν τῶν γαλαξιδῶν ὀδόντων φαινόμενα ἀναπτυχθῶσι, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο ν' ἀνησυχῶμεν, οὐδὲ συμφέρει νὰ ἐνεργήσωμέν τι κατ' αὐτῶν, ἐκτὸς μόνον ἂν ταῦτα ὑπερβῶσι τυχὸν τὰ ὅρια τῆς κατὰ φύσιν καταστάσεως.

Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ὀδοντοφυΐας καὶ τὴν μετρίασιν τῶν κατ' αὐτὴν πόνων, ἀναρτῶσι συνήθως διὰ ταινίας ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ παιδίου σκληρόν τι καὶ λεῖον σῶμα, ἢτοι κατεργασμένον τεμάχιον ἐλεφαντόδοντος, κοραλλίου, κρυστάλλου κττ., ὅπερ τὸ παιδίον φέρει ἀδιαλείπτως ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, ἐπιθέτει σφοδρῶς ἐπὶ τῶν οὐλῶν, μασσᾷ αὐτὸ κτλ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ παιδίον στερηθὲν ἢ ἐν ἐλλείψει τούτου, φέρει ἀδιαλείπτως τοὺς δακτύλους ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, εἰκάζουσι ἐκ τούτου, ὅτι τὸ παιδίον εὐχαριστεῖται πιέζον κατὰ τὴν τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ οὐλα αὐτοῦ διὰ τίνος σώματος.

Καί τινες μὲν νομίζουσι, ὅτι τὰ σκληρὰ ταῦτα σώματα, μαλακύνοντα, λεπτύνοντα καὶ ἐπεκτείνοντα τὰ οὐλα, διευκολύνουσι τὴν τῶν ὀδόντων ἔκφυσιν. Ἄτεροι δὲ τὰ

ἐναντία τούτοις πρεσβεύουσι, νομίζοντες, ὅτι διὰ τῶν σκληρῶν αὐτῶν σωμάτων τὰ οὐλα σκληρύνονται καὶ τυλοῦνται, οὐ ἔνεκα δυσκολεύεται ἡ ἔκφυσιν τῶν ὀδόντων διὰ τῶν οὕτω τυλωθέντων οὐλῶν.

Ὁ Γερσάν, πρὸς συμβιβασμὸν τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν γνωμῶν, ἐπρότεινε νὰ μεταχειριζόμεθα, ἐν ἀρχῇ μὲν τῆς ὀδοντοφυΐας, σκληρὰ σώματα, καθότι ἐπιπεδωμένου δι' αὐτῶν τοῦ ὀξέος χείλους τῶν σιαγόνων ἀποσπῶνται αἱ δύο αὐτῶν πλάκες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναπτύσσονται τὰ φατνώματα τῶν ὀδόντων, οὐ ἔνεκα τὸ παιδίον δὲν ἐνοχλεῖται κατὰ τὴν ἐν τοῖς φατνώμασι μόρφωσιν τῶν ὀδόντων, νὰ μεταχειριζόμεθα δὲ μαλακὰ σώματα, ὅταν ὁ ὀδὸς, μορφωθεὶς ἤδη, πιέζει τὸν ἰνώδη τῶν οὐλῶν ἰστόν. Τ' ἀντίθετα δὲ τούτου συμβουλεύει ὁ Βωμέξ, στηριζόμενος ἐπὶ εὐπαραδέκτων λόγων. Λογικώτατον λ.χ. εἶναι νὰ μαλακύνωμεν ἐν πρώτοις τὰ οὐλα καὶ νὰ πιέζωμεν αὐτὰ μόνον ἀφοῦ ταῦτα λεπτυνθῶσι καὶ ἀρχίσωσι διατεινόμενα ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου ὀδόντος. Αἱ δὲ πρὸς τοῦτο καταλληλότεραι οὐσίαι εἰσὶ τεμάχιον ῥίψης μαλάχης ἢ γλυκυρρίζης, τὸ ξηρὸν σῦκον κττ. Τὴν αὐτὴν δὲ ἔχει ἐνέργειαν καὶ τεμάχιον ξηροῦ ἄρτου, δι' οὗ καὶ τὰ οὐλα μαλακύνονται καὶ εἰς τὴν μάσησιν συνάμα ἀσκοῦνται τὰ παιδία, ὡς ἐν τῷ περὶ θηλασμοῦ εἴρηται.

(ἀκολουθεῖ)

ΠΑΡΑΚΜΗ
ΤΗΣ
ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ
ΥΠΟ
ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΠΕΛΛΕΤΑΝ

[Συνέχεια]

VI

Ὁ στρατός.

Καὶ διὰ νὰ βασιλεύῃ ἐν εἰρήνῃ ἐπεχείρησε τὸν πόλεμον. Ἄνμῃ ὁ βασιλεὺς, ἔλεγον, εἶλκε τὸ ξίφος τοῦ κολοῦ, θὰ ἔπαυε νὰ βασιλεύῃ. Τούτου ἔνεκα Λουδοβίκος ὁ ΙΑ κατέκλυσε δι' αἱμάτων καὶ πυρὸς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δὲ ἐκεῖνο προφασίζόμενος, πράγματι ὅμως, ὅπως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἀντλή νέας ἐκάστοτε δυνάμεις ὑπὲρ τοῦ δεσποτισμοῦ. Καὶ πρῶτον ἤθελε νὰ δρέψῃ τὸ μεταφορικὸν φύλλον τῆς δάφνης, τὸ γόητρον τῆς στρατιωτικῆς δόξης ὡς ἀπαραίτητον θεωρῶν πρὸς κραταίωσιν τῆς δυναστείας του. Ἀναλαμβάνων τὴν ἀρχιστρατηγίαν παρηκολούθει μακρόθεν τὸν στρατὸν νωχελῶς ἐποχούμενος ἀμάξης. Ὁ Κονδὲ ἐνίκα καὶ ὁ Λουδοβίκος ΙΑ ἔκαρποῦτο τὴν δόξαν. Θριαμβευτικῆ ἀψὶς ὑψοῦτο πρὸς τιμὴν τοῦ μεγάλου Λουδοβίκου, ἀλλ' ὁ λαὸς διήρχετο ἀναγινώσκων: *Πύλη τοῦ Ἁγίου Διορυσίου*, ἐκδικῶν οὕτω διὰ μιᾶς λέξεως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἱστορίας.

Λουδοβίκος ὁ ΙΑ ἤθελεν ἔπειτα νὰ στρέψῃ ἀλλαχόσε τὸ φρόνημα τῆς Γαλλίας, εἰσέτι σαλευόμενον ἐκ τῆς στάσεως τῆς Σφενδόνης καὶ τινος ἀορίστου αἰσθήματος, ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐλευθερίας παραγομένου, κρατῶν τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ πάντοτε μετέωρον ἐπὶ νεφέλης ἀναθρόσκοντος καπνοῦ πυρίτιδος ἐν τοῖς μεθορίοις καὶ θωπεύων τὸ γαλλικὸν

οὗς διὰ τοῦ κρότου τοῦ τηλεβόλου, ὅπως ὁ λαὸς ἀπολέσῃ τὴν συναίσθησιν τῆς ἀθλιότητός του.

Ἦθελεν ἔπειτα νὰ καταλάβῃ τὴν Ὀλλανδίαν, νὰ διαγράψῃ αὐτὴν ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου, διότι ἡ Ὀλλανδία παρεῖχε τὸ σκάνδαλον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἠδύνατο ἔσως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς ἄλλους λαούς. Ὅθεν, εἰ καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Γαλλίας ἐπέβαλλον εἰς τὸν Λουδοβίκον ΙΑ' συμμαχίαν εἰλικρινεστάτην μετὰ τῆς Ὀλλανδίας, κατὰ τῆς δημοκρατίας ταύτης λυσιπυθῶς ἐκινήθη τὸ πρῶτον, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν μικροῦ ἐδέησε νὰ συντρέψῃ τὸ στέμμα τοῦ.

Ἦθελε τέλος νὰ διατηρήσῃ πολυάριθμον στρατὸν, ὅπως διὰ σιδήρου καλύψῃ ἅπασαν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βασιλείου του, καὶ συγχρόνως, μεταφέρων αὐτὸν εἰς ξένην γῆν, ἀπογυμνώσῃ μὲν αὐτὸν παντὸς οἰκογενειακοῦ ἢ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, συνειθίσῃ δὲ εἰς τὰς κακοπαθείας τοῦ πολέμου, τὰς λεηλασίας καὶ διαρπαγὰς, μετασχηματίσῃ τὸν ἀποσπασθέντα ἐκ τοῦ ἀρότρου εἰρηνικὸν γεωργὸν εἰς στρατιώτην τοῦ δεσποτισμοῦ, ἄνευ φίλτρου, ἄνευ αἰσθήματος πατριωτισμοῦ, δι' οὐδενὸς ἄλλου δεσμοῦ συνδεόμενον ἢ διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς πειθαρχίας· ὥστε ἀνούμενος τοὺς ἰδίους γονεῖς οὐδὲν ἄλλο νὰ πράττῃ ἢ, τυφλῶς ὑπακούων, φονεύῃ καὶ κράζῃ ἔπειτα. Ζήτω ὁ βασιλεὺς!

Διὰ τοῦτο, ἐκ προμελέτης, Λουδοβίκος ΙΑ ἀνήγαγε τὸν πόλεμον εἰς σχολεῖον βαρβαρότητος, καὶ ἐπανειλημένως, ψυχρῶς, ἄνευ προκλήσεως, ἀδικαιολογήτως, ἐκ τοῦ βάθους τοῦ κοιτῶν ὅς του, ἐν μέσῳ μουσικῶν ἤχων τῆς Λίλλης καὶ ἐνός μειδιάματος τῆς ἐρωμένης του, διέταξε τὴν πυρπόλησιν τοῦ Παλατινάτου, καὶ ἐπὶ τῆς κόνεως, εἰσέτι θερμῆς καὶ ἐν πλήρει χειμῶνι, τὴν ἐντελῆ καταστροφὴν τῶν κατοίκων ἀπὸ τοῦ ἐνός

ἕως τοῦ ἄλλου ἄκρου τῆς ἐπαρχίας. Πόλεις, χωρία, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδία, γέροντες, πάντες, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ καὶ ὡσεὶ ὑπὸ σεισμῷ παθόντες, ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Καὶ ταῦτοχρόνως ὅτε τὸ ἀνακτοβούλιον τῶν Βερσαλλιωῶν ἐθεώρησε καθήκον νὰ προκαλέσῃ τὴν Ὀλλανδίαν ἐπὶ τοῦ ἠρωϊκοῦ ἐδάφους, ὅπερ αὐτὴ εἶχε καθέξει ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ὅπως ἰδρῦσῃ τὴν ἐλευθερίαν ὑπὸ τὴν φύλαξιν τοῦ Ὁκεανοῦ, ὁ χριστιανικώτατος βασιλεὺς ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς στρατοὺς τοῦ τῆν ἐξῆς προκλήρυσιν :

« Ὅσοι ἀποπειραθῶσι νὰ ἀντιστῶσι κατὰ τῶν δυνάμεων τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τιμωρηθήσονται αὐστηρότατα, ἴταν δὲ οἱ πάγοι ἐπιτρέψωσι τὴν δίοδον, ἢ Αὐτοῦ Μεγαλειότητος οὐδενὸς τῶν κατοίκων τῶν εἰρημένων πόλεων θέλει φεισθῆ, ἀλλὰ τούναντίον θὰ διατάξῃ διαρπαγὴν τῶν κτημάτων των καὶ πυρπόλησιν τῶν οἰκιῶν των. »

Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ἐτήρησε τὸν λόγον τοῦ. Ὁ γαλλικὸς στρατὸς κατέκαυσε ἕδῃωσε τὴν Βοδεργάβην καὶ Σαμμερδάνην, ὁ γαλλικὸς στρατὸς ἀναμφιβόλως, ἐάν κρινώμεν κατὰ τὴν ἐθιμοταξίαν, ἀλλὰ πράγματι τὰ περιτρίμματα τῆς Εὐρώπης καὶ αὐτῆς τῆς Ἀσίας ὑπὸ τὴν πολυχρόματον τοῦ Ἀρλεκίνου σημαίαν, μίγμα πολύγλωσσον ἐκ Τούρκων, Κόρσων, Γερμανῶν, Σουηδῶν, Πολωνῶν, Οὐγγρῶν, Ἰσπανῶν ἐπαναστατῶν καὶ τελευταῖον ἐξ εἰκοσι χιλιάδων Ἰρλανδῶν. Οὕτως, ὅτε ποτὲ ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα συνεχαίρετο τῷ Λουδοβίκῳ ΙΑ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῆς Neerwenden, ὁ βασιλεὺς ἀπεκρίνατο :

« Νομίζω, κύριε, ὅτι εἰς τὸ μέλλον, οἱ ἐχθροὶ δὲν θὰ αἰσθανθῶσι μεγάλην εὐχαρίστησιν τασσόμενοι πρὸ τοῦ στρατοῦ τῶν Γάλλων· ἀλλ' ἔχω ἄδικον λέγων πρὸ τοῦ στρατοῦ τῶν Γάλλων, ἔπρεπε νὰ εἶπω τοῦ στρατοῦ τῆς Γαλλίας, διότι τῇ ἀληθείᾳ ὁ

ἡμέτερος συνέκειτο ἐκ πολλῶν ἔθνων, ἅτινα ἐν τούτοις ἐξ Ἰσοῦ ἐπιτυχῶς ἐπετέλεσαν τὸ καθήκον των. »

Ἄλλ' ἐὰν ὁ ἐχθρικός στρατὸς δὲν ἠσθάνετο εὐχαρίστησιν πρὸ τοῦ στρατοῦ τῆς Γαλλίας τασσόμενος, ὡς ἔλεγε σεμνυόμενος ὁ βασιλεὺς, ἤττον εὐτυχῆς ἐθεωρεῖτο ὁ γαλλικὸς λαὸς, διότι ὁ στρατιώτης τὸν μετεχειρίζετο ὡς πολέμιον, καταστρέφων ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν οἰκίαν αὐτοῦ καὶ αἰσχροσυρῶν ἐπὶ τῆς συζύγου του. Τῆς ἐν Βουργουνδία φρουρᾶς καταχρωμένης ποτὲ τὸ δικαίωμα τῆς λεηλασίας, ὁ δήμαρχος τῆς πόλεως ἐκείνης ἔσχε τὴν ἀνοησίαν νὰ παραπονεθῇ ἐνώπιον τοῦ φρουράρχου. Ἄλλ' ὁ ὄχλος τῶν στρατιωτῶν ἐξεδικήθη διὰ τὴν προσοφθεῖσαν εἰς τὴν σημαίαν ὕβριν :

« Οἱ στρατιῶται ἔκραζον : Ποῦ εἶπιν οἱ ἄρχοντες, λέγει ἱστορικός τις, πρέπει νὰ φονευθῶσιν ! Ὁ λαὸς περιελθὼν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθλιότητα ἀναγκάζετο νὰ ἐνεχυριάζῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῶν ἐπίπλων, ὅπως δυνηθῇ νὰ ἀποτίσῃ τὰ εἰς αὐτὸν ἐπιβαλλόμενα βάρη. Ἡ πόλις ἐπυρπολεῖτο ὡς εἰ ἐκυριεύετο ἐξ ἐφόδου ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἄλλ' ὅλαι αἱ ἀταξίαι πραγματικῶς προήρχοντο ἐκ τῶν μυστικῶν εἰς τοὺς στρατιώτας ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν διδομένων ὁδηγιῶν νὰ ἀργυρολογῶσι καὶ καταπιέζωσι τοὺς κατοίκους. »

Εἶναι ἀληθές ὅτι κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἠγεῖτο τοῦ στρατοῦ ὁ μέγας Κονδὲ καὶ ὅτι πάντοτε ὁ ἦρως τῆς Σφενδόνης παρέδιδε τὸν πολίτην ἔρμαιον τοῦ στρατιώτου. Στρατοπεδεύων ποτὲ οὗτος ἐν Βαλεντία καὶ θέλων νὰ ψυχαγωγῆσῃ τοὺς στρατιώτας, ἐξάπεστειλεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐξοχὰς, ὅπως, ἀναπαυθῶσιν ἀπὸ τοὺς ὑπὲρ τῆς τάξεως καὶ εὐνομίας καταβληθέντας ἀγῶνας.

« Βισέτι βλέπει τις ἐπὶ τῶν τόπων τούτων τὰ ἔχνη τοῦ στρατοπέδου του, λέγει ὁ Καρλιέ· τὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν

κοινοτήτων ἀναγράφουσιν ἔργα βαρβαρότητος, ἅτινα καὶ τῷ πλέον ἀναισθήτῳ φρίκην ἐμποιοῦσιν. Οἱ στρατιῶται ἦσαν ἀκράτητοι εἰς τὰς λεηλασίας, παντὸς εἶδους σκληρότητας διαπράττοντες. Ἦτο ἀδύνατον νὰ διέλθῃ ὁ ὁδοιπόρος ἐλάχιστον μέρος γῆς χωρὶς νὰ φρικιάσῃ, ἀνηκούστου θηριωδίας κακουργήματα ἀπαντῶν. Ἄνδρες σκληρῶς ἀκρωτηριασθέντες, μέλη τῆδε κἀκεῖσε ἐσπαρμένα, γυναῖκες ἐσφαγμένα, ἀφῶ ἐπ' αὐτῶν οἱ ἀνδρεῖοι στρατιῶται ἐκόρυσαν ἀγρίως τὰ πάθη των, ἄνθρωποι ὑπὸ τὰ εἰρήπια ἐκπνέοντες, ὠβελισμένοι καὶ μυρίας ἄλλας κακώσεις καὶ βασάνους ὑποσάντες, ἐπαρκῶς καταδεικνύουσι ὑπὸ ποίων αἰσθημάτων ἐμφοροῦντο οἱ γεν-

ναῖοι ἐκεῖνοι στρατιῶται καὶ μεθ' ὁποίας ζέσεως ἐξετέλουν τὰς μυστρὰς τοῦ βασιλέως διαθέσεις.

Οὕτω, καθ' ἣν ἡμέραν οἱ ἦρωες τῆς Φλάνδρας, ἄνθρωποι βύρσης τε καὶ βρύχου ἀξιοί, κατάφορτοι νικῶν καὶ ἐγκλημάτων, ἐπανήρχοντο νὰ διαχειμᾶσωσιν, οἱ ἐπτοημένοι κάτοικοι ἐκλαμβάνοντες αὐτοὺς ἀγρίων βαρβάρων ὀρδᾶς, ὠχύρου τὰς οἰκίας κατὰ τὴν διάβασίν των. Παντοῦ ὅπου ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλε τὸν στρατὸν τοῦ ἐν στρατοπέδῳ, πάντες ἐγγόγγυζον ἐπὶ τῇ κινδυνώδῃ τιμῇ, ἐν μέσῳ αὐτῶν τοὺς καταστροφεῖς δεχόμενοι.

(ἀκολουθεῖ)

ΠΟΙΗΣΕΙΣ

ΜΟΣΧΟΥ ΕΙΔΥΛΛΙΟΝ Ε'

Ὅταν ἄηρ τὴν θάλασσαν θωπεύῃ μυροβόλος,
Αἰσθάνομαί τι θέλγητρον νὰ μ' ἔλκη πρὸς ἐκείνην,
Καὶ πίπτω εἰς τοὺς κόλπους της, πτωχὸς ὄνειροπόλος,
Φεύγων τὴν γῆν κ' ἐπιθυμῶν ἐκείνης τὴν γαλήνην.
Ἄλλ' ἂν ἠχήσῃ ὁ βυθὸς ὁ γέρων ὠργισμένος,
Κ' αἴφνης ἴδω τὴν θάλασσαν ν' ἀφρίσῃ κυρτουμένην,
Νὰ πυργωθοῦν τὰ κύματα, φεῦ! τότε πτοημένος
Βλέπω μὲ πόθον τὴν ξηρὰν τὴν ἀπομακρυσμένην
Κ' ἐπιθυμῶ τότε τὴν γῆν μὲ τὰ χλωρά της δάση,
Ὦν ὁ ἄηρ τὸ φύλλωμα ἠδέως κἂν ταράσσει.
Τοῦ ἀλιέως ἀληθῶς ταλαίπωρος ὁ βίος !
Μὲ τῶν ἀνέμων τὴν ὀργὴν παλαίει αἰωνίως,
Κ' ἔχει ἔργον τὴν θάλασσαν, τὴν λέμβον κατοικίαν
Καὶ τὸν πλανώμενον ἰχθῦν μόνην τροφὴν γλυκεῖαν.

Ἐνῶ ἐγὼ ὑπὸ σκιάν πλατάνου βαθυσχίου
 Εἰς ὕπνον κλείω νήδυμον τὰ νέα βλέφαρά μου,
 Καὶ εἰς τὸν φλοῖσθον θέλγομαι τοῦ πλάνου ρυακίου,
 Ὅπερ κυλᾷ τὸ ρεῦμά του ἐπὶ τῆς λείας ἄμμου.

ΑΝΑΚΡΕΟΝΤΟΣ ΩΔΗ

ΕΙΣ ΤΟ ΕΑΡ

Ἴδε πῶς μόλις ἐφάνη
 Μ' ἀνθηρὸν τὸ ἔαρ πόδα,
 Καὶ αἱ Χάριτες μὲ ρόδα
 Ἐστολίσθησαν λαμπρά·
 Τὸ δὲ κῦμα τῆς θαλάσσης
 Μ' ἐν τῆς φίλημ' ἀπαλύνει
 Ἡ λευκώλενος γαλήνη
 Καὶ ἡ νῆσσα κολυμβᾷ.
 Ὅ δὲ γερανὸς βραδέως
 Ταξειδεύει τοὺς αἰθέρας,
 Κ' εἰς τὴν λάμψιν τῆς ἡμέρας
 Ὁχρῶσιν αἱ σκιαί·
 Τῶν θνητῶν λάμπουν τὰ ἔργα,
 Κ' αἱ κοιλάδες πρασινίζουσι,
 Τὴν δὲ γῆν ἀρωματίζουν
 Ἄνθη, φύλλα καὶ πνοαί.